

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

MALİK BİN NEBİ'YE GÖRE EĞİTİMİN DİNİ BOYUTU

(Doktora Tezi)

ABDUL RAZZAK HAJJOZ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

MALİK BİN NEBİ'YE GÖRE EĞİTİMİN DİNİ BOYUTU

(Doktora Tezi)

ABDUL RAZZAK HAJJOZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Emine Keskiner

İstanbul, 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

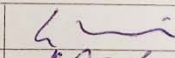
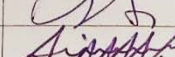
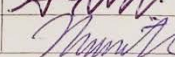
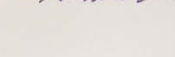
TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi ABDUL RAZAK HAJJOZ'un MALİK BİN NEBİ'YE GÖRE EĞİTİMİN DİNİ BOYUTU adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.08.2019 tarih ve 2019-26/3 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 11.10.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi EMİNE KESKİNER	
2. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN GÜREL	
3. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Z. ŞEYMA ALTIN	
4. Jüri Üyesi Prof. Dr. ALİ COŞKUN	
5. Jüri Üyesi Prof. Dr. HAMİT ER	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Abdul Razzak Hajjooz
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	: Din Eğitimi
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Emine Keskiner
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - Ekim 2019
Anahtar Kelimeler	: <i>Malik b. Nebi, Bin Nebi, Eğitim, Toplumsal Eğitim, İslam Eğitimi, Medeniyet.</i>

ÖZET

MALİK BİN NEBİ'YE GÖRE EĞİTİMİN DİNİ BOYUTU

Araştırmamız 20. yüzyılın sayılı Müslüman düşünürlerinden biri olan Cezayirli Malik b. Nebi'nin eğitimin dinî boyutuna dair görüş ve düşüncelerini konu almaktadır. Tezimizde öncelikle Bin Nebi'nin kişiliği, ilmî ve dinî açıdan yetişmesi, Fransız işgalinin ve Fransa'daki öğrenim ve çalışma hayatının yanı sıra hayatı boyunca etkileşimde bulunduğu ilmî ve fikrî şahsiyetlerin kendisinin vizyonunun şekillenmesindeki etkisi ve düşüncesine esas teşkil eden kavramlar üzerinde durulmuştur. Bin Nebi, en çok medeniyete dair görüş ve düşünceleriyle bilinmektedir. Ona göre medeniyetin inşası için gerekli olan insan, toprak ve zaman unsurlarını birleştirecek olan faktör dindir. Medeniyeti inşa edecek insan, hayatı ve düşüncelerinde kutsal düşüncesinin önemli bir yere sahip olduğu eğitim odaklı insandır. Bin Nebi, eğitimin bireysel boyutundan ziyade toplumsal boyutuyla ilgilenmiş, toplumun topyekûn eğitilebilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda çalışmamızda Malik b. Nebi'ye göre genel olarak eğitim kavramı, onun eğitim kavramını konumlandırışında hareket ettiği esaslar ve eğitimin hedefleri üzerinde durulduktan sonra toplumsal eğitim anlayışı ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Ağırlıklı olarak Arapça literatüre dayanan çalışmamızın sonucunda Bin Nebi'nin eğitime dair görüş ve düşüncelerinde temel referansının İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an ve sünnet olduğu görülmüştür. Tezimizin modern dönem İslam eğitim düşüncesinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Abdul Razzak Hajjooz
Department	: Philosophy and Religious Sciences
Program	: Education of Religion
Thesis Advisor	: Dr. Emine Keskiner (Academic Member)
Thesis Type and Date	: PhD - October 2019
Key Words	: <i>Malik b. Nebi, Bin Nebi, Education, Social Education, Islamic Education, Civilisation.</i>

ABSTRACT

RELIGIOUS DIMENSION OF EDUCATION ACCORDING TO MALIK BIN NEBI

Our study is about Algerian Malik Bin Nebi, one of the leading Muslim thinkers of the 20th century, on the religious dimension of education. In our thesis, first of all, personality and scientific and religious growth of Bin Nebi, the influence of French invasion and the scientific and intellectual persons with whom he had interacted for his lifetime as well as education and working life in France on forming of his vision, and the concepts constituting basis for his thoughts were discussed. Bin Nebi is best known for his views and thoughts on civilization. According to him, religion is the factor that will combine the elements of human, land and time necessary for the construction of civilization. The person who will build the civilization is an education-oriented person in which his sacred thought has an important place in his life and thoughts. Bin Nebi dealt with the social dimension of education rather than the individual dimension and underlined the importance of total education of the society. In this context, in our study, according to Malik Bin Nebi, after mentioning the concept of education in general, the principles he moves in positioning the concept of education, and the objectives of education, social education approach was tried to be explained in detail. As a result of our study, which is mainly based on Arabic literature, it is seen that the main reference of Bin Nebi in his views and thoughts on education is the Qur'an and Sunnah which are the main sources of Islamic religion. It is hoped that our thesis will contribute to the understanding of Islamic education in the modern era.

ÖNSÖZ

Suriye’li biri olarak ülkemden uzakta hazırlamış olduğum Malik b. Nebi’nin eğitim anlayışının dinî boyutunu konu alan bu çalışmamın tamamlanmasında gerek yabancı olmamdan kaynaklanan zorlukları aşmamda gerekse akademik anlamda bana yardımını esirgemeyen danışman hocam Dr. Emine Keskiner’e en içten dileklerle teşekkür ederim. Değerli hocamın eşi Yusuf Keskiner Bey’e de teşekkür ederim. Bu süreçte kendileri bana ailem gibi davrandılar, ailem gibi sevgi gösterdiler, destek verdiler. Allah onları tüm hayırlarla mükâfatlandırın. Araştırmamı hazırlarken düşünceleri ve yönlendirmeleri ile tezimin şekillenmesinde önemli rol oynayan Dr. Z. Şeyma Altın ve Dr. Ramazan Gürel hocalarımın en içten dilekleriyle teşekkür ederim. Aynı şekilde jürimde yer alarak görüş ve önerileriyle tezimin son şekline kavuşmasına katkı sağlayan Prof. Dr. Hamit Er ve Prof. Dr. Ali Coşkun hocalarımın da çok teşekkür ederim.

Bana verdiği desteklerinden dolayı Türkiye Bursları Kurumu ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi yönetimi ve hocaları ile araştırma ve yazım konusunda yardım ve emeği geçen İSAM kütüphanesine teşekkür ederim. Yine araştırmamın Arapça’dan Türkçe’ye aktarılmasında bana yardımcı olan tüm arkadaşlarım ve hocalarımın teşekkür ederim. Bana kucak açan ve beni bağrına basan Türk Devleti ve halkına en içten dileklerle teşekkür ederim. Son olarak Suriye’deki babam, annem ve aileme (Allah kendilerine bir çıkış yolu versin) on iki yıldır bana uzaktan verdikleri destekten dolayı e en içten dileklerle teşekkür ederim.

İstanbul, 2019

Abdul Razzak HAJJOZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları	3
1.3. İlgili Literatür	3
2. MALİK B. NEBİ'NİN HAYATI VE FİKRİ ŞAHSİYETİ	8
2.1. Malik b. Nebi'nin Yaşadığı Dönem	8
2.1.1. Fransız İşgali Öncesi Cezayir	8
2.1.2. Fransız İşgali Sırasında Cezayir	9
2.1.3. Fransız İşgali Sırasında Eğitim-Öğretim	9
2.2. Malik b. Nebi'nin Hayatı	12
2.3. Malik b. Nebi'nin Fikri Şahsiyeti	14
2.3.1. Malik b. Nebi'nin Etkilendiği İsimler	14
2.4. Malik b. Nebi'nin Düşüncesinin Esasını Oluşturan Kavramlar	33
2.4.1. Medeniyet Tasavvuru	33
2.4.2. Sömürülebilirlik Kavramı	37
2.4.3. Kültür Kavramı	38
2.4.4. Matbu Düşünceler ve Mevzu Düşünceler Kavramı	40
2.4.5. Ölmüş Düşünceler ve Ölümçül Düşünceler Kavramı	41
2.4.6. Görev ve Hak Kavramı	42

2.5. Eserleri	43
3. MALİK BİN NEBİ’NİN EĞİTİM ANLAYIŞI.....	48
3.1. Malik b. Nebi’ye Göre Eğitim Kavramı.....	48
3.2. Malik b. Nebi’ye Göre Eğitim Din İlişkisi.....	51
3.2.1. Dinin Eğitimsel Vazifeleri.....	55
3.3. Malik b. Nebi’ye Göre Eğitimin Hedefleri.....	60
3.3.1. Ödevlere Yönelik Kamu Bilincinin İnşası	61
3.3.2. Sosyal İlişkilerin Düzeltilmesi ve Reformu.....	63
3.3.3. Yönlendirme	64
4. MALİK B. NEBİ’YE GÖRE TOPLUMSAL EĞİTİM	69
4.1. Malik b. Nebi’de Toplumsal Eğitim Kavramı	70
4.2. Malik b. Nebi’ye göre Toplumsal Eğitimin Türleri	70
4.3. Toplumsal Eğitimin Araçları (Alanları)	73
4.4. Malik B. Nebi’nin Toplumsal Eğitim Anlayışında Öne Çıkan Kavramlar.....	80
4.4.1. Toplumsal İlişkiler Ağı (Oluşum, Anlayış ve İşlev)	80
4.4.2. Orjinellik / Kur’anî Düşünce.....	84
4.5. Malik b. Nebi’ye Göre Toplumsal Eğitimin İşlevleri	86
4.5.1. Kültürel Yönlendirme Din İlişkisi.....	94
4.5.2. İslamî Bakış Açısına Göre İşgücünün Doğru Yönlendirilmesi	102
4.6. Toplumsal Güvenliğin İnşası.....	107
5. SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR

a.e.: Aynı eser

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale, madde

b.: Bin

Bkz.: Bakınız

c.: Cilt

çev.: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h.: Hicrî

H.z.: Hazreti

m.: Miladî

sav. : Sallallahu aleyhi ve sellem

s.: sayfa

sy.: Sayı

thk.: Tahkik eden

ts.:Tarihsiz

yy.: Yüzyıl

ZKÜ: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

İnsanın, fikrî çalışmaların ve sosyal bilimlerin ekseni olduğu bilinen bir şeydir. Merkezini insanın oluşturduğu önemli bilimlerden biri de eğitim bilimidir. Eğitim biliminin temeli, konusu ve amacı insandır. Asırlar boyunca bütün düşünürler ve araştırmacılar eğitim alanına giren konulardan herhangi birine zenginleştirmek, katkıda bulunmak ve bir iz bırakmak amacıyla ya işaret etmiş ya da dikkatle eğilmiştir. Bunun sonucunda eğitime dair farklı bakış açıları ve uygulamalar ortaya çıkmıştır ve çıkmaya devam etmektedir. Düşüncelerini araştırmamıza konu edindiğimiz Malik b. Nebi de eserlerinde sıkça eğitime dair görüş belirten 20. yüzyılın sayılı Arap fikir adamlarından biridir. Medeniyet konusundaki fikirleriyle tanınan Bin Nebi, medeniyet insanını oluşturmada eğitimin önemini zikretmeyi ihmal etmez. Allah'ın kitabından ve peygamberinin (sav) sünnetinden alıntılarla eğitimin nasıl olması gerektiğine dair bir bakış açısı sunar. Terbiye konusunda Kur'an ve sünnetin yanı sıra Fransa'da yükseköğrenim görmesi ve Batı dünyasını yakından tanıyacak kadar Avrupa'da bulunması nedeniyle Batılı aydınların düşünce ve görüşlerinden de tenkit süzgecinden geçirerek istifade ettiği görülmektedir.

Malik b. Nebi'nin eğitime dair fikirleri eserlerinde dağınık halde bulunmakta olup derli toplu değildir. Bu durum onun eğitim düşüncesini ihata etmeyi zorlaştırmaktadır. Onun eğitime dair görüşlerinin daha ziyade medeniyet insanı -İslamî terminolojideki ifadesiyle "yeryüzünün halifesi"- bağlamında yoğunlaşması nedeniyle eserlerinde sosyoloji ile eğitim içiçe girmiştir. Bin Nebi eğitim hakkında müstakil bir eser yazmamakla beraber eserlerinde kişide ve toplumda düşünce ve anlayışın oluşmasında eğitimin önemine sürekli dikkat çekmiştir. İslam dünyasında eğitimin başarılı olmamasının nedenleri üzerinde durmuş, dinî düşüncenin eğitim ameliyesini yönlendirmedeki önemini tekrar tekrar vurgulamıştır. Ona göre, "İnsan kendini değiştirdiğinde dinî düşünce onun simasını ve dış görünüşünü dahi değiştirir." Bin Nebi bilhassa toplumsal eğitim üzerinde durmuş ve eğitimin toplumu bir hedef doğrultusunda yönlendirmesi gereğine dikkat çekmiştir.

Bin Nebi yaşamı boyunca fikren ve fiilen İslam dünyasındaki eğitim sisteminin olumsuz dış etkilerden izalesi için çalışmıştır. O İslam âleminin medeniyet açısından içinde bulunduğu geri durumun tarihi ve güncel sebeplerini tahlil ederek, bu durumdan kurtulmak için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair görüş ve önerilerde bulunmuştur. Bu görüş ve önerilerin çoğu güncelliğini korumaktadır. Ancak Bin Nebi'nin hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek güçtür. Arap dünyasında Bin Nebi'nin görüş ve düşünceleri üzerinde birçok çalışma bulunmakla birlikte eğitime dair fikirleri üzerinde yapılan araştırma sayısı görece azdır. Türkiye'de ise onun eğitime dair görüşlerine dair bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada söz konusu boşluktan hareketle Bin Nebi'ye göre eğitimin dinî boyutu konu edilmektedir. Çalışmanın öncelikli amacı Malik b. Nebi'nin eğitime müteallik düşüncelerinin Türkiye'de bilinmesini sağlayarak din eğitimi alanındaki tartışma ve değerlendirmelere katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda araştırmamızda şu sorulara cevap aranacaktır:

- Malik b. Nebi'nin düşüncesine etki eden kişiler ve şartlar nelerdir?
- Bin Nebi'nin ferde ve topluma bakışı nasıldır?
- Bin Nebi'nin eğitim anlayışı nasıldır?
- Bin Nebi'nin medeniyet düşüncesi ile eğitim fikri arasındaki alaka nedir?
- Bin Nebi'ye göre kültürel, ahlaki ve estetik açıdan insanı yönlendirmede, dolayısıyla eğitimde dinî düşüncenin rolü nedir?

Yukarıdaki sorular doğrultusunda tezimizin ilk bölümünde Malik b. Nebi'nin yaşadığı dönem, hayatı, fikriyatı, etkilendiği isimler ve eserleri üzerinde durulacaktır. Sonraki bölümde Malik b. Nebi'ye göre eğitim kavramı, eğitim kavramını konumlandırışında hareket ettiği esaslar, eğitimin hedefleri ele alınacak, son bölümde ise Bin Nebi'nin toplumsal eğitim anlayışı ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırmamızda literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemlerinden istifade edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Malik b. Nebi'nin eserleri taranmış, konumuzla ilgili görüş ve düşüncelerinin yer aldığı eserleri tespit edilmiştir. Ardından Bin Nebi hakkında yapılan çalışmalar ile Bin Nebi'nin etkileşimde bulunduğu anlaşılan isimlerin eserleri taranmıştır. Tarama sonrasında Bin Nebi'nin konumuzla ilgili görüş ve düşüncelerinin yer aldığı eserler¹ titizlikle incelenerek temalar belirlenmiş, bu temalar ışığında tez şekillendirilmiştir. Araştırmamız Bin Nebi'nin seçili eserlerindeki görüş ve düşünceleri ile Malik b. Nebi ve eserlerindeki görüşler hakkındaki Arapça literatürle sınırlıdır.

1.3. İlgili Literatür

Literatür taraması esnasında Türkiye'de ve Arap dünyasında Malik b. Nebi ile ilgili yapılmış çalışmaların tarandığını yukarıda ifade etmiştik. Tarama sonucunda Türkiye'de Malik b. Nebi hakkında üç yüksek lisans tezi bulunduğu görülmüştür. Bunlardan ilki Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı'nda yapılan Gülşah Karataş'ın tarafından "İslam Medeniyetinin Tarihsel Gelişimi ve İslam Dünyasının Meseleleri Hakkında Malik Bin Nebi'nin Görüşleri"² adlı tezidir. Yüksek lisans tezlerinden ikincisi, Muhammed Turan Çalışkan'ın "İslam Dünyasında Medeniyet ve Kültür Tartışmaları: Malik Bin Nebi Örneği"³ adlı çalışmadır. Türkiye'de Malik b. Nebi

¹ Bu eserler şunlardır: **Muzekkeratu's-şahidîn li'l-karn**, 2.Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1984; **Devru'l-müslim ve risaletühü** , 7. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2017; **el-Mes'eletu'l-Yehûdiyye**, 5. Baskı, Dımaşk:Daru'l-Fikr, 2017; **Fikretü'l-ifrîkyyeti'l-âsyeviyye**, 9. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015; **Beyne'r-reşâd ve't-tîh**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015; **el-Kadâya'l-kübrâ** , 13. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikr, 2016; **ez-Zâhîretü'l-Kur'âniyye**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015; **Fî Mehebbi'l-ma'rekeh**, 12. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016; **Mecalisu Dımaşk**, 4. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2012; **Mîlâdü müctema**, 10. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015; **Müşkiletü'l-Efkar fi Âlemi'l-İslâmî**, 12. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015; **Müşkiletü's-sekâfe**, 19. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016; **Şürûtu'n-nehda**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015; **Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016.

² Gülşah Karataş, **İslam Medeniyetinin Tarihsel Gelişimi ve İslam Dünyasının Meseleleri Hakkında Malik Bin Nebi'nin Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1998.

³ Muhammed Turan Çalışkan, **İslam Dünyasında Medeniyet ve Kültür Tartışmaları: Malik Bin Nebi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

hakkında yapılan son yüksek lisans tezi ise “Malik b. Nebi'nin Din ve Toplum Görüşü”⁴ adıyla Sümeyye Kaplan'a aittir. Her üç tezin de Malik b. Nebi'nin İslam dünyasının medeniyet problemleri, sebepleri ve çözümleri hakkındaki düşünceleri çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

Adı geçen yüksek lisans tezleri dışında Türkiye’de Bin Nebi hakkında iki makale yayınlanmıştır. İkisi de Tamer Yıldırım’a ait olan makalelerin ilki "Malik b. Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu"dur.⁵ Makalede özetle şu hususlar üzerinde durulmaktadır: Bin Nebi modern İslam toplumunun yenilenmesinin koşulları hakkındaki kitaplarıyla tanınan önemli bir düşünürdür. Medeniyet probleminin özünü derinlemesine incelemiştir. Bin Nebi'ye göre dinin, ahlaki ve sosyal fonksiyonu medeniyet kurulmasına büyük ölçüde katkıda bulunur. Zihinlerin sömürgeleşmesi Müslümanları ahlaki ve psikolojik bir çözülmeye doğru götürmüştür. O, Müslümanların gerilmesine neden olan sömürgeleşme probleminin dışarıdan değil, içeriden kaynaklandığını iddia etmiştir. İnsanlar sadece sömürülebilir olduğundan sömürgeleştirilir. Sonuç olarak Bin Nebi, sömürgeleşmenin temel sebebinin ölü fikirler olduğunu düşünür ve bunu sömürülebilirlik olarak ifade eder.

Tamer Yıldırım tarafından yazılan ikinci makale "Malik b. Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine" dir.⁶ Bu makalede Bin Nebi'nin Kur'an'a ve Müslüman toplumuna ve vahye nasıl yaklaştığı eseri Kur'an Fenomeni ekseninde tartışılmaktadır. Makalede öne çıkan görüşler şöyledir: 19. yüzyıldaki kültür sorunu üzerine düşüncelerini yoğunlaştıran Malik b. Nebi'nin yaklaşımı oldukça basitti: Kendi zamanından önce keşfedilen şeyi tekrarlamak değil, bilakis, kültürün özünü ve medeniyetlerin doğuşunu oluşturan şeyi araştırmak. Bin Nebi'nin peygamberî hareketi ve dinî fenomeni geniş felsefî ve tarihsel bağlamı içinde Kur'an mucizesini yeniden formüle etmesi kendine özgüdür. Eser, zihni insan dininin tarihini farklı bir okumaya ve Müslümanların ilgilerinden daha öteye giden insanî durumu farklı bir anlamaya davet etmektedir.

⁴ Sümeyye Kaplan, **Malik b. Nebi'nin Din ve Toplum Görüşü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

⁵ Tamer Yıldırım, "Malik b. Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2011, c. 8, sy. 2, s. 33-52.

⁶ Tamer Yıldırım, “Malik b. Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine”, **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]**, 2013, c. 13, sayı: 1, s. 107-125.

Arap dünyasında Malik b. Nebi ve eserleri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma Meyhub'un, el-Fikru't-terbeviyye inde Malik bin Nebi⁷ adlı doktora tezidir. Bu çalışmada Malik b. Nebi'ye göre toplumsal eğitim ve ahlaki eğitim kavramlarına odaklanarak, sosyal medeniyet açısından eğitim düşüncesi ele alınmıştır. Bin Nebi'ye göre geri kalmanın sebep ve sonuçları, kalkınmanın öğeleri ve ilerlemenin dayanaklarının incelendiği çalışma, eğitimin medeniyete tesiri konusunda kıymetli çıkarımları olan bir çalışmadır. Ancak bu çalışmada dini düşüncenin eğitim üzerindeki etkisine pek değinilmemiştir.

Bu doktora tezi dışında Malik b. Nebi hakkında yapılmış üç yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sadi el-Hadi'nin el-Fikru'd-dinî el-hadis-Malik bin Nebi adlı tezidir.⁸ Bu çalışmada, modern dini düşünce, kişi ve din, toplum ve din, din devleti mefhumu, dini mirasta mukaddes, bilimsel fikir ve dini fikir kıyaslaması arasında yakınlıkları göz önünde bulundurarak ele alınmaktadır.

İkinci yüksek lisans çalışması, Abdülkadir İsat'ın et-Terbiye ve's-sekafe inde küllin min Malik bin Nebi ve John Dewey fi itarı nazariyyeti el-haceti't-tarihiyye el-hadariyye adlı karşılaştırmalı çalışmasıdır.⁹ Bu çalışmada Malik b. Nebi ile John Dewey'in kültür ve eğitim hakkındaki kullandığı kavramlar ve düşünceleri kıyaslanmaktadır. Çalışma daha çok dilin eğitime ve kültüre etkisi üzerine odaklanmaktadır. Dilin eğitim sistemine etkisi Malik b. Nebi ve John Dewey'in din ve demokrasi hakkındaki görüşlerinden hareketle ele alınmaktadır.

Bir diğer çalışma, Abdülkadir Megaşu ve Ahmed Buarafe'nin el-Fikru't-terbeviyye inde Malik bin Nebi adıyla hazırladıkları yüksek lisans tezidir.¹⁰ Bu çalışma yukarıda yer alan doktora çalışmasının özeti mahiyetindedir. Malik b. Nebi'nin eğitim

⁷ el-Abid, Meyhub, **el-Fikru't-terbeviyye inde Malik bin Nebi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Camiatü Muhammed Haydır, Külliyyetu'l-Ulum el-İctimaiye, Cezayir, 2014.

⁸ Sadi el-Hadi, **el-Fikru'd-dinî el-hadis-Malik bin Nebi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü Bin Yusuf, Külliyyetu'l-Ulumi'l-İnsaniye ve el-İctimaiye, Cezayir, 2007-2008.

⁹ Abdülkadir İsat, **et-Terbiye ve's-sekafe inde küllin min Malik bin Nebi ve John Dewey fi itarı nazariyyeti el-haceti't-tarihiyye el-hadariyye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü'l-Cezayir, Külliyyetu'l-Ulumi'l-İnsaniye ve el-İctimaiye, 2000-2001.

¹⁰ Abdülkadir Megaşu-Ahmed Buarafe, **el-Fikru't-terbeviyye inde Malik bin Nebi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü Tilmisan, Kısmü el-Lugati ve el-Edep, Cezayir, 2012-2013.

teorisinin esaslarının, insan, toplum ve din düşüncesinin ele alındığı araştırmada, Bin Nebi'nin sadece Şürûtu'n-nehdave Vichetü'l-âlemi'l-İslâmîadlı eserlerinden faydalanıldığı görülmektedir.

Lisansüstü çalışmaların dışında Bin Nebi'nin düşünceleri hakkında birçok makale ve kitap bulunmaktadır. Bu makaleler ve kitapların çoğunda Bin Nebi'nin medeniyet tasavurundan bahsedilmektedir. Burada konumuzla ilgili görülen çalışmalardan bahsedilecektir. Bunlardan ilki Muhammed Bağdadbay'ın “et-Terbiyetü fi meşru Malik bin Nebi el-hadarî” adlı makalesidir.¹¹ Bu makale, Malik b. Nebi'nin medeniyete ilişkin yazılarındaki eğitim yönünü öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Nitekim Malik b. Nebi'nin yazıları, insan nezdinde kendisine ve tarihe bakışında köklü değişim gerçekleştirilmeye yönelik olup dolayısıyla düşüncesinde kaderci ve statik manadan iradî ve dinamik manaya geçiş yapmasına yönelik medeniyet inşası sürecinde insanı esas haline getirmiştir. Bu dönüşüm ise ancak, insanı yalnızca insan cinsi ile olan ilişkisi anlamındaki bireysel durumdan, gelişimine katkıda bulunacağı insan topluluğu ile ilişkisi anlamındaki “kişilik” durumuna yönelten eğitimle mümkündür.

Ali Sabbâğ'ın “Maâlim Terbeviye fi'l-Fikri'l-Hadarî inde Malik bin Nebi”¹² adlı araştırmasında, Bin Nebi'in düşüncesinde eğitim yönünü, çağrıda bulunduğu toplumsal değişim ile olan ilişkisini ve günümüz vakiasında Malik'in medeniyet düşüncesinin eğitimsel boyutlarından yararlanabilme imkanını öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Bin Nebi'nin eğitim ve medeniyet içerikleri ile çağdaş eğitim akımları arasındaki uyumu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Rukiyye Bosnan'ın “et-Terbiye fi Fikri Malik bin Nebi”¹³ adlı çalışması uluslararası bir konferansta sunulmuş bir araştırma tebliğidir. Tebliğin en önemli konularından biri, Malik b. Nebi'nin eğitim ilkelerini etkinleştirme kurallardır. Bunların en önemlileri şunlardır: Sosyal yaşamda inancın ve imani yönün etkinleştirilmesi, ihmalkârlık psikolojisinden kurtulmak ve umursamazlığı reddetmek, zor ve imkansız

¹¹ Muhammed Bağdadbay, “et-Terbiyetü fi meşru Malik bin Nebi el-hadarî”, **Malik bin Nebi ve İstîşrafu'l-Mustakbel**, (Uluslararası Konferans), Tilmisan 12-14/09/2011.

¹² Ali Sabbâğ, “Maâlim terbeviye fi'l-fikri'l-hadarî inde Malik bin Nebi”, **Mecelletü el-ulumi'l-insaniye ve el-ictimaiye**, Cezayir, sy. 1, 2013.

¹³ Rukiyye Bosnan, “et-Terbiye fi Fikri Malik bin Nebi”, **Devru'l-ulemâi'l-müslimîn fi hidmeti'l-hadarati'l-insaniye** (Uluslararası Konferans), Mısır: Camiat'ü-Soyis, 03-05/03/2014.

görme psikolojisinden kurtulmak, hak istemeye odaklanmaktan ziyade görevi yerine getirmeye odaklanmanın zarureti, yığınlaşma mantığını reddedip inşaya doğru harekete geçmek, zamanı düzenlemek, doğru hedeflere doğru sinerji ve güç birliği sağlamak, doğru sosyal ilişkiler inşa etmek.

Bedran b. el-Hasen, “ed-Devru’l-hadariyu li’ d-din ”¹⁴ adlı çalışmasında, Bin Nebi’nin düşüncesindeki din kavramını açıklamaya çalışmakta ve dinin, bireyi (ben) ve toplumu şekillendiren bir ortam sağlayarak medeniyet değerlerinin gerçek bir kompozisyonu olduğu sonucuna varmaktadır. Çalışmaya göre din, insanın düşüncesini uhrevi gayelere yönlendirir ve Allah ile insan arasındaki ruhi ilişki yoluyla insanlar arasındaki ilişkileri düzenler.

¹⁴ Bedran b. el-Hasen , "ed-Devru’l-hadariyu li’ d-din", **Mecelletü cill li’l-ebhas el-fikriye ve el-edebiye**, sy. 10, Ağustos 2015, s. 122-133.

2. MALİK B. NEBİ'NİN HAYATI VE FİKRİ ŞAHSİYETİ

2.1. Malik b. Nebi'nin Yaşadığı Dönem

2.1.1. Fransız İşgali Öncesi Cezayir

Malik b. Nebi Cezayir'in Fransız işgali altında olduğu dönemde dünyaya gelmiştir. İşgal öncesi Cezayir uzunca bir süre Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir.

Cezayirliler, İspanya'nın bir türlü son bulmayan saldırılarına son vermek için Osmanlı ordusundan yardım istemişlerdir. Bu askeri yardımlaşmanın sonucunda m. 1516 (h. 920)'da, Cezayir Osmanlı yönetimi altına girmiştir.¹⁵

Cezayir'deki Osmanlı varlığı cihadî bir askeri hüviyet taşıyordu. Bu cihad gittikçe büyüdü ve 11. hicri asırda zirveye ulaştı. Daha sonra tedrici bir şekilde bazı sebepler yüzünden özellikle Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte zayıfladı.¹⁶

Cezayir'de Osmanlı askeri gücünün varlığına rağmen tam bir istikrar sağlanamamıştı. Çünkü İspanyollar Cezayir sahillerine saldırmaya devam ediyorlardı. Bu kargaşa ve tedirginlik o dönemde ülkede kültürel hayatın gelişmesinde ve istikrarın sağlanmasında olumsuz bir etkiye sahipti.

Cezayir'de Osmanlı'nın varlığı Cezayir'in Doğu toplumlarıyla irtibatını sağlamış, Cezayirliler Hanefî mezhebi ve o dönemde Doğuda yaygın olan tasavvufî akımlarla tanışmışlardır. Osmanlı'nın dört kıtada hüküm sürmesi sebebiyle sahip olduğu Türk Osmanlı kültürü başta olmak üzere Arap, Fars ve Bizans medeniyetini kuşatıcı kültürel zenginlik Cezayir'in kültür hayatını etkilemiştir.¹⁷ Cezayir, m. 1830 yılında Fransa tarafından işgal edilinceye kadar üç asır Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.¹⁸ Malik b. Nebi'nin Fransız işgali döneminde yaşaması sebebiyle işgal dönemi ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

¹⁵ Abulkasim Saadullah, **Tarihu'l-Cezayir es-sakafi**, Beyrut: Daru al-Garb el-İslamî, 1998, s.137-140.

¹⁶ Saadullah, c.1, s. 141.

¹⁷ Saadullah, c.1, s. 149.

¹⁸ Fevziye Beryun, **Malik Bin Nebi asruhu ve hayatuhu ve nazariyeteahu fi'l-hadara**, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2010, s. 31.

2.1.2. Fransız İşgali Sırasında Cezayir

Fransa 1830'da Cezayir Limanı ve çevresinde hakimiyetini sağlamış, ülkeyi tamamen hakimiyeti altına alması 1847'ye kadar sürmüştür. İşgal ettiği topraklarda askeri bir yönetim oluştururken, 1848'den itibaren Cezayir'i resmen Fransız toprağı ilan etmiştir. Askeri yönetim ise 1870'e kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar işgal kuvvetleri, Fransa'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden getirdikleri göçmenleri yerleştirmiş, bu tarihten sonra ise yerliler ile koloni olarak adlandırılan göçmenleri hukuki statüye kavuşturmaya uğraşmıştır. 1881'de "Code İndigenat" (Yerli Kanunu) çıkarılarak Cezayir doğrudan Fransa İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Yerli Kanunu ile Avrupalı göçmenler ile Cezayirliiler arasındaki mülkiyet, hukuksal statü ve siyasal temsil bakımından ayırım meşruluk kazanmıştır. Yerlilerin Fransız vatandaşlığına geçmesi kültürel ve dinsel değişik gerektirdiğinden fazla itibar görmemiştir. Ancak daha çok askerî olmak üzere, bazı memurluklar için yerlilerden sayıca az bir kısmına Fransız vatandaşlığı verilmiştir.¹⁹ Osmanlı döneminde okuma yazma bilmeyenin bulunmadığı Cezayir halkı işgal döneminde bilinçli bir şekilde cahil bırakılarak cahilliğın yayılması için uğraşmıştır.²⁰ El-Uveisi, Fransızların Cezayir halkını dininden, kültüründen ve kendisini çevreleyen İslam aleminden koparmayı amaçladıklarını, bunun için de dört aşamalı bir plan takip ettiklerini kaydeder: Hıristiyanlaştırma, Fransızlaştırma, cahilleştirme ve fakir bırakma²¹. Cezayir'in Fransız işgalinden ancak 1962'de kurtulduğu düşünülürse Fransa'nın bu planı uygulamak için oldukça uzun bir vakte sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.3. Fransız İşgali Sırasında Eğitim-Öğretim

Bin Nebi, bir önceki bölümde ifade ettiğimiz Fransızların Cezayir halkını cahilleştirme siyasetini devamlı bir şekilde uyguladıklarını, bu amaçla küttap denilen okulları yıktıklarını, camilerde ilim öğretilmesini yasakladıklarını ancak buna alternatif

¹⁹ Şınası Sönmez, "Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları (1954–1962)", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 6, sy. 12, 2010, s. 290.

²⁰ Sufyan Levsef, **es-Siyasetu'l-sakafiye fi el-Cezayir, el-ediyolojiye ve el-mumarese**, Beyrut,: Daru el-Maarif, 2014, s. 228.

²¹ Abdullah El-Uveisi, **Malik bin Nebi hayatuhu ve fikruhu**, Beyrut: eş-Şebeke al-Arabiye li'l-Abhas, 2012., s. 24.

olacak bir eğitim sunmadıklarını belirtir. Fransızlar Cezayirlileri cahilleştirme hedeflerine ulaşmak için 4 başlık altında özetlenebilecek şu adımları takip etmişlerdir:

- İşgalden önce bulunan medrese ve yüksekokul ve küttab denilen yapıların ortadan kaldırılması,
- İslami vakıfların mallarına el konulması,
- Kamuya ve özel şahsa ait kütüphanelerin yağmalanması,
- Fransız okullarındaki Cezayirli öğrencilerin sayılarının azaltılması ve işgalin Cezayir halkının eğitimine dair politikasının muğlak oluşu²².

Bu siyasetin sonucunda insanlar eğitim faaliyetlerini evlerinde bir suçlu gibi gizlenerek sürdürme yoluna gitmişlerdir. 1883 yılında Fransız Hükümeti halktan gelen yoğun baskı ve talepler üzerine okulların kapılarını Cezayirlilere açmıştır. Fakat bu defada Cezayirliler, kendilerine Fransız eğitiminin, Fransızcanın, Fransız tarihinin ve vatanın Fransa olduğunun dikte edildiği bir eğitime maruz bırakılmıştır.

İşgalden sonra 20 yıl daha devam eden Cezayir halkını cahilleştirme siyaseti neticesinde, işgalciler Cezayirliler arasında yargı alanında çalıştıracak kimse bulamaz hale gelmiştir. Fas ve Tunus okulları ve zaviyelerinden mezun olanlara ihtiyacı ortadan kaldırmak için, Fransızlar üç şer'i okul açtılar. Bu yolla yargı ve dini hizmetlerde ihtiyaç duydukları memurları yetiştirmeyi amaçladılar. Aynı şekilde zaviyelerle rekabet etmek üzere ilkokullar da kurdular. Bu okullarla yeni neslin kültür mirasıyla olan ilişkisini koparmayı amaçlamışlardır²³. Fakat Cezayir halkı, Arap İslam kimliğinin silinmesini amaçladığını düşündükleri bu okullara çocuklarını göndermek istememiştir. Zira onlar için okul, çocuklara Kur'an'ın, duaların ve dinin esaslarının öğretildiği mekanlardı²⁴. Her ne kadar modern okulların kuruluş amacıyla örtüşmese de o dönem için bu durum, acımasız bir işgal karşısında muhtemel bir direnişin çığlığını simgeliyordu. Bu, işgal hükümetini meşgul eden bir durumdu. Zira işgalcilerin yeni

²² El-Uveisi, s. 27.

²³ Saadullah, c..3, s. 32-33.

²⁴ Asiya Rahvi, "Vadiyetu et-talim el-Cezayirî gadata el-ihlil el-Ferensi" **Mecelletü dirasat nefsiye ve terbeviye**, sy. 7, 2011, s. 65.

eğitim kurumlarıyla amacı, kültürü yaymak ve Őuurlu bir nesil yetiştirmek değil, aksine kendisine direnen eski nesil yerine itaatkr ve uysal bir nesil oluşturmaktı.

Cezayirlilerin eğitimde bir kenara itilerek ihmal edilmeleri 1892 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarih Cezayir eğitim tarihi için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Fransız hükümeti Cezayirlilerin eğitimi için yeni bir program hazırladıklarını duyurdu. Bu, Fransızların eğitim masraflarının ve okulların inşasını tamamıyla üstlendikleri anlamına gelmiyordu. Formalite icabı dahi olsa Fransızların bu kararı almaları, Cezayir kültür direnişi için bir zafer anlamı taşıyordu. Halkın bağışlarına dayanan Arap İslam Eğitimi böylece başlamış oldu. Bundan sonra işgalcilerin bu eğitimi takip etmek ve onunla rekabet etmekten başka yapacakları bir Şeyleri kalmamıştı. Cezayir halkına sunulan Fransız eğitimi ancak uzun yıllar sonra Fransız devletinin bütçesinden sağlanmaya başlamıştır.²⁵

Cezayir'deki Fransız eğitiminin Cezayir vatandaşını Fransızlaştırmayı hedeflediğini daha önce de ifade etmiştik.²⁶ Bir Fransız okulundaki ğrenci öncelikle Fransızca'yı, ardından matematik, Fransız tarihi, tarım ilkeleri ve genel ahlak, Fransız l ve tartı birimlerini öğrenirdi. Cezayir halkının gözünü boyamak için müfredata Kur'an-ı Kerim'i ezberleme ve halk Arapçası dersleri dahil edilmişti. Ancak Halk Arapçası zayıf bir içerik ve kıt bir kelime dağarcığına sahip olması nedeniyle kültürlü bir kimsenin düşüncesini yazılı ve sözlü bir Şekilde ifade etmesine imkân vermemekteydi. 1887 yılında Fransa'da 3. Cumhuriyetin tesisiyle beraber müfredata Cezayir tarih ve coğrafyası dersi konulması teklif edilmişti.²⁷

1892 yılında ülkedeki Fransız eğitimini düzenleyen bir genelge yayımlandı. Bu düzenlemelerden biri eğitimin aşamalarına dairdi. Bu aşamalar, hazırlık, ilkokul, ortaokuldan ibaret olup Cezayir vatandaşlarına özel bir diploma ile sonlanırdı. Öğrencilerin yaşları altı ile on arasında değişirdi. Dersler Őöyleydi: Fransızca dersi ki haftalık eğitim sresinin dörtte ne denk olacak Şekilde 15 saatti. Halk Arapçası haftada iki buçuk saatti. Ardından öğrenciye matematik, resim, geometri ve el-işi,

²⁵ Rahvi, s. 77.

²⁶ Sağiri Ahmed, "Es-Siyaset't-Talimiyetu fi el-Cezayir (1923-1972)", **Camiatü Ksantine Mecelletü Ksımı et-Tarih**, s. 85.

²⁷ Saadullah, c.3, s. 423-424.

uygulamalı tarım dersleri verilirdi. Buna ilaveten sağlık, ev ekonomisi ve temel bilimler hususunda genel kültür dersleri verilirdi. Aynı Şekilde ahlak, tarih, coğrafya ve yönetime dair dersler verilirdi. Ahlak dersi Allah'ın varlığı üzerine bina edilmiŐti. Bu da öğretmenlerin öğrencilere ahlak prensiplerinin Kur'an ve İncil'de aynı Şekilde mevcut olduğunu anlatma imkânı veriyordu. Fransa'ya bağlılık da bu ders içinde ele alan konular arasındaydı.²⁸

İŞgal döneminde Şeyh Abdulhamid b. Badis yönetimindeki Cem'iyetü'l-Ulemâi'l-Müslimîn (Müslüman Alimler Birliği)nin çabalarıyla pek çok zgr Arap İslam Okulu açılmıştır. Bin Nebi, bu okulların sayısının 170'ten fazla olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu okullar Fransızların çeşitli saldırılarına maruz kalmış, bu okullarda görev yapan hocalar baskıyla karŐılaŐmıŐtır. Tüm bu imknsizliklere rağmen 20 yıllık bir süre zarfında bu okullar Cezayir halkının derdini taşıyan kültürlü bir nesil yetiŐtirilebilmiŐtir. Ardından Müslüman Alimler Birliği Cemiyeti, Tunus ve Doğu'da olduğu gibi zgr ilkokullarla yüksekokullar arasında geçiş işlevi görecek olan Şeyh Abdulhamid b. Badis Enstitüsü'n kurmuştur.²⁹ Bin Nebi bu okulların 1925-1936 yılları arasında amaçlarına uygun faaliyet gösterdiğini, sonrasında okullara siyasetin girmesiyle amacından uzaklaŐtıđını ifade etmektedir.³⁰

Fransız işgali sırasında Cezayir'deki eğitim-ğretim faaliyetlerini bu Şekilde özetledikten sonra Malik b. Nebi'nin hayatı ile konumuza devam edebiliriz.

2.2. Malik b. Nebi'nin Hayatı

Malik b. Nebi 1905'te Cezayir'in doğusundaki Konstantine Őehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesi maddi zorluklara rağmen çocuklarının iyi bir eğitim almasında ısrar etmiştir. Anne ve babası öncelikle onu zamanındaki alıŐılagelmiŐ yöntemle Kuran'ı ezberlemesi için Kuran-ı Kerim ğrenmeye yollamıŐtır. Aile, çocuğunu sadece Kur'an öğrenmeye yollamakla kalmamıŐ, Fransız okuluna da göndermiştir. Ancak Malik bu ikili ğretimi devam ettirmekte zorlanmıŐ, babasını da ikna ederek, sadece resmi Fransız

²⁸ Saadullah, c.3, s. 427-428.

²⁹ Ahmed Tevfik El-Medeni, **Hazihi hia el-Cezayir**, al- Kahira: Daru'n-Nehda, ts., s. 144-146.

³⁰ Bin Nebi, **Şürûtu'n-nehda**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015., s. 33.

okuluna devam etmiştir.³¹ İlkokulu burs kazanacak şekilde yüksek puanla bitiren Bin Nebi sonrasında iki yıl boyunca Konstantine'deki Seyyidi'l-Cili okuluna devam etmiş, okuldaki derslerin yanı sıra Cami'de verilen Arapça ve diğer dini ilimler derslerine katılmıştır. Liseyi bitirdikten sonra kırsaldaki mücahidlere katılarak Konstantine'deki Fransa'ya ait barut deposunu patlatmak, Tibissa'da mütercim yardımcısı olarak çalışmak vb. düşüncelerin ardından Fransa'ya gitmeye karar vermiştir.³²

Fransa'da önce bir çimento şirketinde ardından da bira fabrikasında iş bulan Bin Nebi devamında kol gücü gerektiren birçok iş değiştirmiş, fakat hiçbirinde dikiş tutturamamıştır.³³ Bu sebeple Cezayir'e döndüyse de bir süre sonra bu defa ilim öğrenmek amacıyla 1930'da Fransa'ya tekrar gitmiştir.³⁴ Hayali Paris'teki Şark Araştırmaları Enstitüsü'ne girmek olan Bin Nebi siyasi nedenlerle bu enstitüye kabul edilmediğini yazmaktadır.³⁵ Bu nedenle Telsizcilik bölümüne kaydolmuş, mühendis yardımcısı olarak mezun olduğu bu bölüm B. Nebi için yeni bir ufuk açmıştır. Zira kendi ifadesiyle burada Batı medeniyetinin her şeyi ince bir ilmi ölçüte vuran nitelik ve nicelik açısından değerlendiren yönüyle tanışmış oldu³⁶. Mezun olduktan sonra iş bulmak için Almanya'ya giden Bin Nebi bir süre sonra tekrar Fransa'ya dönmüş ama Fransız istihbaratının takibi nedeniyle 1956 yılında Fransa'yı terk ederek eskiden beri hicret etmeyi düşündüğü Kahire'ye gitmiştir.³⁷ Malik b. Nebi Mısır'da iki şeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır: İlki kitaplarını tamamlamak ve düşüncelerini yaymak suretiyle bir aydın ve yazar olarak konumunu iyileştirmek, diğeri ise Cezayirli devrimcilere yardımcı olmak ve devrim hareketine destek olmak üzere Mısır'da bulunan Cezayirli siyasilere katkıda bulunmak.³⁸

Kahire'de yerleştikten sonra Arap ve İslam ülkelerine dolanmış ve en son Cezayir'e dönmüştür. Cezayir'in bağımsızlığından sonra Cezayir Yüksek Öğrenim Müdürlüğü makamına getirilmiş, ondan sonra da Eğitim Bakanlığı'nda teknik danışman

³¹ Bin Nebi,, **Muzekkeratu's-şahidîn li'l-karn**, 2. Baskı, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1984, s. 24.

³² Bin Nebi, **Muzekkeratu's-şahidîn...**, s. 47-136.

³³ Bin Nebi, **Muzekkeratu's-şahidîn...**, s. 142-154.

³⁴ Bin Nebi, **Muzekkeratu's-şahidîn...**, s. 171.

³⁵ Bin Nebi, **Muzekkeratu's-şahidîn...**, s. 216.

³⁶ Bin Nebi, **Muzekkeratu's-şahidîn...**, s. 219.

³⁷ Omer Meskavi, **Fi Suhbeti Malik bin Nebi**, c.1, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2013, s. 612-613.

³⁸ Meskavi, c. 2, s. 620.

olarak çalışmıştır. Resmi görevlerinin yanı sıra evinde cumartesi günleri Fransızca, pazar günleri Arapça olmak üzere fikri toplantılar düzenlemiştir.³⁹

Beyin kanserine yakalanan Bin Nebi, m. 1973 (h. 1393 Ekim) tarihinde Cezayir’de evinde vefat etmiştir.⁴⁰

2.3. Malik b. Nebi’nin Fikri Şahsiyeti

Araştırmacı ve yazarların Malik b. Nebi’ye atfetmiş oldukları vasıflar eserlerine dair okumalardaki ve bu okumalardaki bakış açıları çerçevesinde farklılıklar arz etmektedir. Öyle ki sosyal hayata dair fikir ve düşüncelerini inceleyenler Malik b. Nebi’yi bir sosyolog olarak nitelendirmiş, felsefi tartışmaları ve felsefeciler nezdindeki geniş bilgisi ve vukûfiyetinden etkilenenler ise onu filozof olarak tanımlamıştır. Eserlerinde ve çalışmalarındaki eğitime ilişkin öğeler nedeniyle bir eğitimci, kitaplarının herhangi başka bir yönünü inceleyen bir araştırmacı tarafından ise ıslahatçı bir âlim olarak tanımlanmıştır. Hakikaten Malik b. Nebi derin bir ilmi şahsiyete sahiptir. Bu noktada bilimsel bir yolla sınıflandırmak yapabilmek için bu şahsiyetin şekillenmesinde rol oynayan asıl kökleri, onların uzantılarını ve Malik b. Nebi’nin etkilenmiş olduğu şahısları incelemek gerekir.

2.3.1. Malik b. Nebi’nin Etkilendiği İsimler

Malik b. Nebi’nin fikri oluşumundaki ilk etki anne-babası ve babaannesi vasıtasıyla almış olduğu aile içi eğitimidir. Nispeten yoksul bir evde yetişmiş olsa da anne-babası evlatlarının o zamanlar verilen en iyi eğitimi almasına gayret etmiş, Kur’an öğrenmesi için Küttâb denilen Arap İslam medreselerine göndermiş ve Fransız okullarında okutmuşlardır. Babaannesinin anlattığı, kalbine imanın ilk tohumlarını eken, iyiliğe ve ondan gelecek mükâfatlara teşvik eden, kötülükten ve zararlarından uzak durmanın gerekliliğini anlatan hikâyelerle büyümüştür. Ve yine Fransız işgalinin başlangıcı ve insanların Libya’ya göç ettiği zamanlara ait anıları da ondan dinlemiştir. İşte yapılan tüm bu konuşmalar ve anlatılan hikâyeler çocuk yaştaki Malik’in zihninde

³⁹ al-Uvesi, s. 131.

⁴⁰ al-Uvesi, s. 139 ve Beryun, s. 138.

sömürgecilik tehlikesi ve tahribatlarına dair bir bilinç ve şuurun oluşmasını sağlamıştır.⁴¹

Bin Nebi, *Muzekkeratu's-şahidîn li'l-karn* adlı eserinde hayatından gelip geçen ve belirli izler bırakan birçok isim zikretmektedir. Öyle ki neredeyse yaşamının her evresinde az ya da çok kendisinden etkilendiği bir isim olmuştur. Bu isimleri Müslüman Âlimler ve Hristiyan Âlimler olmak üzere iki grup halinde incelemek mümkündür.

2.3.1.1. Doğulu Müslüman Âlimler

Bu başlık altında, çocukluğunda Kur'an-ı Kerim okumayı ve dini prensipleri öğrendiği medrese hocalarından başlamak üzere birçok isim zikredilebilir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki; Malik b. Nebi'nin düşünce yapısının temeli, Cemâleddin Afgânî⁴² ve Muhammed Abduh'un⁴³ fikirlerinin ve Şeyh Abdulhamid Bin Bâdis⁴⁴ yönetimindeki Cezayir Islah Hareketi'nin yansımalarından teşekkül etmektedir.

Malik b. Nebi kitaplarında birçok yerde Cemâleddin Afgânî'nin fikirlerine karşı hayranlığını açıkça belirtmektedir. Hatta Bin Nebi'ye göre o, Doğudan gelip uyuyan vicdanları uyandıracak olan Mehdinin ta kendisidir.⁴⁵ Çünkü Afgânî, sınırları aşan bir projenin sahibi, çağrısı daha iyisi için değişimi hedefleyen gençler arasında

⁴¹ Bin Nebi, *Muzekkeratu's-şahidîn...*, s.16-24.

⁴² Aslen Afganistanlı Müslüman ıslahatçı düşünür ve yazar. 1838 yılında Afganistan'da doğdu ve 1897 de Astana'da vefat etti. Muhammed Abduh'un hocası olarak bilinir ve onunla birlikte Paris'te sürgün yıllarında el-Urvetü'l-Vüska adlı bir cemiyet kurmuştur. Islahatçı ve yenilikçi düşüncelere sahip, daima akli kullanmaya çağırın ve Selefin sözlerini tekrar ile yetinmemek gerektiğini söyleyen bir ilim adamıydı. Başlıca eserleri: er-Red ala'd-Dehriyyîn' ve Hâtrâtu Cemaleddin el-Afgani el-Hüseyni. Bkz.Georges Tarabichi, **Mu'cemu'l felâsife**, 3.Baskı, Beyrut: Daru et-Talia, 2006, s. 69-70.

⁴³ Mısırlı reformist düşünür. 1849 yılında doğup 1905'te vefat etti. İslam düşüncesinin modern ilimlere uygun olarak yenilenmesi için çalıştı. En önemli modern Arap-İslam düşünce ekollerinden birisinin kurucusu olarak bilinir. Eserlerinden bazıları: er-Risâletü't-Tevhîd', 'el-İslâm ve'r-Red 'alâ Müntekidih ve 'el-İslâm ve'n-Naşrâniyye ma'a'l-'İlm ve'l-Medeniyye' dir. Bkz. Tarabichi, s. 417.

⁴⁴ 1889'da doğdu, 1940'ta vefat etti. Cezayirli, Sanhâce kabilesine mensuptur. Zeytûne Üniversitesi'nde okudu ve Müslüman Âlimler Cemiyeti'ni kurdu. el-Müntekid, es-Sırat, eş-Şeria, eş-Şihâb gibi birçok dergi ve gazete çıkardı. Tefsîru Bin Bâdis, Akîdetu't-Tevhid ve Mebâdiu'l-Usûl eserlerinden bazılarıdır. Cezayir'de Fransız işgaline karşı Müslüman kimliğinin korunması hususunda en büyük çabayı Bin Bâdis ve Cemiyeti vermiştir. Bkz. Tarabichi, s. 18.

⁴⁵ Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 24.

yayılmış bir ilim ve kültür adamıdır.⁴⁶ Belki de, Bin Nebi'yi Afgânî'ye çeken şey; içinde yaşadığı gerçekliği idrak ediş biçimi ve halkı harekete geçirmek, aynı zamanda başlarına gelecek Batı tehlikelerine karşı uyarılmaları için sürekli çalışmak, bir İslam üniversitesi kurarak mezhep taassubundan kurtulup İslam coğrafyasında yeni düşünceler yeşertecek içtihad kapısını açmak gibi hususlarla önplana çıkan yenilikçi tarzıdır.⁴⁷

Malik b. Nebi'nin eserlerine dair yapılan okumalarda görülmektedir ki Malik'in nezdinde toplumlar ve uygarlıklar maddi şeylerle değil ancak kendi düşünce birikimleriyle var olurlar. Bu da bu iki zat arasındaki en net ortak noktadır. Ve yine Afgânî değişim yolunda iki yöntem benimsemiştir. Bunlardan ilki; değişime en tepeden başlamaktır ki; kendisinin de ifade ettiği gibi halklara hükmeden çevreyi içeriden değiştirmenin bir yolunu bulmak için Mason Locasına girmiştir.⁴⁸ İkinci yöntem ise basın ve eğitim yoluyla halk arasında bir bilinç oluşturulmasıdır.⁴⁹ Ayrıca Afgânî Mısır'ı işgal etmek isteyen İngilizlere karşı duyduğu düşmanlık ile bilinmektedir. İşte Cemâleddin Afgânî'ye ait tüm bu özellikler, Bin Nebi'nin şahsiyetinde ve Afgânî'ye olan teveccühünde etkili olmuştur. Ancak Afgânî'nin Malik b. Nebi üzerindeki bu etkisi onu Afgânî'yi bazı noktalarda eleştirmekten alıkoymamıştır. Bin Nebi, Afgânî'nin iç etkenleri ve önce insanın ıslah edilmesi gerekliliğini unutup, insandaki değişime doğrudan katkısı olacağını umarak tüm gayretini bozuk düzen ve kanunlarla savaşıma verdiğini düşünüyordu. Daima 'değişim şahıslarda başlar' görüşünü destekleyen Bin Nebi ise ıslah hareketini kişiler bazında yürütmekten yanaydı.

Bin Nebi'nin kişiliği üzerindeki en büyük etkinin Muhammed Abduh'a ait olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bunda Afgânî'nin tecrübesinden yararlanan Muhammed Abduh'un onun düştüğü hatalara düşmemeye gayret etmesi ve siyasi çatışmalardan uzaklaşarak doğrudan eğitim öğretim alanına yönelmesi etkili olmuştur. Abduh, hocası

⁴⁶ Es'ad eş-Şahmerânî, **Malik bin Nebi mufekkirân ıslâhıyan**, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986, s. 109.

⁴⁷ Ahmed al-Qudah, "el-Afgânî ve meşrûahu'l-ıslâhî", **Cemâleddin el-Afgânî atâuhu'l-fikrî ve menhecuhu'l-ıslâhî**, Ürdün: el-Ma'hedu'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî 5, 1999, s. 117.

⁴⁸ Nâsır al-Khawaldeh, "Felsefetu't-terbiye inde'l-Afgânî", **Cemâleddin el-Afgânî atâuhu'l-fikrî ve menhecuhu'l-ıslâhî**, Ürdün: el-Ma'hedu'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî 5, 1999, s. 233.

⁴⁹ al-Qudah, s. 117.

⁵⁰ Malik Bin Nebi, **Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016, s. 46.

Afgânî'nin eğitim-öğretim ve kültür alanlarına yönelmiş olsa harcamış olduğu çabalardan daha iyi neticeler alması mümkünken siyasette boşuna vakit kaybettiği kanaatine varmıştır.⁵¹ Şeyh Muhammed Abduh Müslümanların içinde bulunduğu trajedinin gerçekliğiyle yüzleştikten sonra, hocası Cemaleddin Afgânî'nin köklerinden gelen kabileci bir zihniyetle siyasi açıdan değerlendirmiş olduğu bu meseleye toplumsal bir sorun gözüyle bakmanın zorunluluğunu savunmuştur.⁵² Ancak bu, sorumlulukların haklardan önce geldiği görüşünü benimsemiş olan Bin Nebi'nin çağrıda bulunduğu hakikatlerle örtüşmemektedir. Burada sorumluluktan kasıt ilk olarak halkın ilmî ve kültürel alanda gelişmesidir ki; bu iş birinci derecede ilim adamlarının ve düşünürlerin görevidir. Onu da bu yönde yapılacak siyasi çalışmalar takip eder. Bin Nebi bu hususta Muhammed Abduh ile uyuşmadığı gibi aksine onu vaktini ve gayretini ıslahat projesinin hedeflerine hiçbir katkısı bulunmayan meselelerde zayi etmekle suçlamıştır.

Muhammed Abduh kelim ilminin iyileştirilmesi ve yenilenmesinin Müslüman kişiliğinin değişiminin başlangıcı olacağı nazarıyla kelimî meselelere dâhil olurken,⁵³ Bin Nebi kelim ilminin ruha ancak teoride, akidevî açıdan dokunabileceğini, pratikte bir etkisinin olmayacağını savunmuştur. Bin Nebi, asıl sorunun Müslümanlara inançlarının nasıl öğretileceği değil, aksine inancın pozitif gücü ve dinamizminin ve sosyal etkisinin nasıl geri getirileceği olduğunu düşünmektedir.⁵⁴ Bütün bunlara rağmen Malik b. Nebi'nin değişimde inandığı ve takip ettiği yöntem, hocası Abduh'un izlemiş olduğu, temelde bir değişim aracı olarak eğitimsel faaliyetlere dayanan yöntemdir.⁵⁵

Bin Nebi başlarda, ıslahat hareketinin öncüsü, eğitim-öğretimin yayılmasını kendisine ilke edinmiş Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin de güçlü bir destekçisiydi. Cemiyet, işgalci Fransızlardan seçim haklarını geri istemek için yöntemini değiştirip siyasi arenaya girince, Bin Nebi öncekinden farklı bir duruş sergilemiş, hatta Fransa'da cemiyetten bir heyet ile görüşerek ıslahat hareketinde

⁵¹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 45.

⁵² Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, s. 53.

⁵³ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, s. 53.

⁵⁴ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, s. 54.

⁵⁵ Abduh'un eğitim felsefesi iki temel üzerine kuruludur: Birincisi: Diğerlerine nazaran eğitimin önceliği, İkincisi: Eğitimin, beşerin manevi gıdası olan din ile temellendirilmesi. / Bkz. Muhammed eş-Şeyh, **Bidâyetü'l-fikri't-terbeviyyi'l-Arabî: Muhammed Abduh nemûzen, es-sekâfetü'l-Arabiyye fî'l-karni'l-ısrîn**, Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2011, s. 671.

eskiden olduğu gibi eğitim öğretim yolunu takip etmelerini istemiştir.⁵⁶ Müslüman Âlimler Cemiyeti, insanlar arasında ilim ve fazileti yaymak amacıyla Şeyh Abdulhamid Bin Bâdis ve arkadaşlarından bir grup âlim tarafından kurulmuştur. Bin Bâdis'ten kaydedilen 'Dinimiz İslam, Dilimiz Arapça, Vatanımız Cezayir'dir!' sloganındaki üç ilke Fransız işgalinin Cezayir'de halkın din, dil, vatan değişmezleriyle olan bağının koparılması hedefleriyle tamamen ters düşmekteydi. Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyeti, yanlış esaslar üzerine kurulu, şeyhi ve ehlini tazim eden, Fransız işgalinin Cezayir halkının zihni yapısı üzerindeki kontrolünü kolaylaştıracak hurafeleri ve bidatleri yayan sûfi tarikatlara olan karşıtlığıyla bilinmektedir.⁵⁷

Gençlik yıllarında Malik b. Nebi'nin fikri oluşumunu etkileyen, kendisinin 'ümmetin kurtuluş anahtarı' olarak gördüğü en meşhur İslami hareket Vahabılıktır. Malik, Vahabiliği özellikle, Cezayir'de bazı sûfi tarikat mensuplarınca yayılan hurafelerden sonra İslami düşünceyi aslına geri döndürecek olan hareket olarak görüyordu⁵⁸. Öyle ki, Bin Nebi bu hurafeleri, sömürgeciliğin destekçisi ve özelde Cezayir halkının, genelde ise tüm Müslümanlığın gerilemesinde esas faktör olarak kabul ediyor ve Vahabılığın ümmet için bir ıslah ve kurtuluş hareketi olduğuna inanıyordu.

Son olarak Malik b. Nebi'nin fikri yöneliminde ve eğitim hayatı boyunca Batılı fikir akımlarına karşı aşırıya kaçan bir tutum sergilememiş olmasında pay sahibi olan İslami kitaplardan en önemlilerini ele alabiliriz. Bin Nebi bu konuda: 'Bu etkenlerden bir diğeri Mektebetü'n-Necâh'ta rastladığım ve fikri yönelimimin belirleyicisi, birbirinden uzak kaynaklar olarak gördüğüm iki kitaptır. Bunlardan ilki Ahmed Rıza'nın 'Batılı Siyasetin Doğuda Ahlaki Yenilgisi' adlı eseri, diğeri Şeyh Muhammed Abduh'a ait olan 'Tevhit Risalesi'dir. Ahmed Rıza'nın kitabı birçok işaretle donatılmış biçimde bir zamanlar kendi medeniyetinin zirvesindeki İslam toplumunun parlayan güzelliğini resmederken, Muhammed Abduh'un eseri bugün bu toplumun içinde bulunduğu üzücü yokluğa ayna tutuyor' demektedir.⁵⁹ Bin Nebi Arap şiiri alanında da

⁵⁶ Bin Nebi, Muzekkeratu'ş-şahidîn..., s. 366.

⁵⁷ Ali Bin Muhammed, **Mukavvimâtu'l-hüviyye fi fikri Abdulhamid bin Bâdis, es-sekâfetu'l-Arabiyye fi'l-karni'l-ısrîn**, Beyrut, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye , 2011, s. 48.

⁵⁸ Bin Nebi, Muzekkeratu'ş-şahidîn..., s. 181, 229.

⁵⁹ Bin Nebi, Muzekkeratu'ş-şahidîn..., s. 66.

edebiyat ve fikir kitaplarından olan, Menfelûti'ye ait en-Nazârât ve el-İbârât eserleri üzerine okumalar yapmıştır.

2.3.1.2. Batılı Hristiyan Âlimler

Bin Nebi fikrî oluşumunda Cezayir'deki Fransız Okulu'nda kendilerinden ders almış olduğu hocaları başta olmak üzere birçok Hristiyan alimden de istifade etmiş ve etkinlenmiştir. Ve almış olduğu eğitimin tarz olarak Dekartçılığı benimsemiş olması Bin Nebi'nin zihninin Cezayir'e yayılmış olan hurafe ve bidatlerin gölgesinden uzak kalmasına yardımcı olmuştur.

Bin Nebi okumalarla, dolu dolu bir eğitim hayatı geçirmişti. Öğretmeni Bay Bobreiter'in yönlendirmeleriyle Fransız edebiyatından birçok kitap tanımış, Paul Bourget'in La Disciple (Çömez)⁶⁰ adlı romanını okumuş, Pierre Loti⁶¹, La Martin⁶² ve daha birçok Fransız yazarın⁶³ eserlerinde Doğu'nun büyülü dünyasını ve güzelliklerini keşfetme fırsatı bulmuştur.

Kanaatimizce Malik b. Nebi'nin fikri oluşumunu, yaşamını etkileyen ve işgalin yapısı ve karakteri hususunda ufkunu açan en önemli isim Fransız Üniversitesi Rektörü müsteşrik Louis Massignon'dur.⁶⁴ Malik, Massignon'u ilk olarak Paris'te vermiş olduğu 'Niçin Müslümanız?' konulu konferanstan sonra tanıdı.⁶⁵ Massignon konferansın hemen ardından kendisiyle görüşmek istemişse de Bin Nebi bu görüşmeyi reddetti. Bu olayın ardından Massignon günden güne Bin Nebi'nin hayatına ve yaşadığı olaylara

⁶⁰ Fransız yazar. 1852'de Aimens'de doğdu, 1935'te Paris'te öldü. Bazı eserleri: Adalet Sağlayıcı, Çömez, Öğle Vakti Şeytanı. Bkz. <https://ar.m.wikiquote.org> 16-02-2019.

⁶¹ Asıl adı Louis Julien Viaud, 1850'de doğdu, 1923'te öldü. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın en üretken yazarlarından biriydi. 50 civarında kitabı vardır. Doğu, özellikle de İstanbul sevgisiyle bilinir. Hatta ilk romanı olan Aziyâde'yi İstanbul'dan aldığı ilhamla yazmıştır. Kitap bir İngiliz subay ile yaşlı bir adamla evli olan genç Çerkez kızının yaşadığı aşkı anlatmaktadır. Bkz. www.alhayat.com 16-02-2019.

⁶² - Alphonse de Lamartine, 1790'da doğdu, 1869'da öldü. Fransız yazar, şair ve siyasetçi. Yaşadığı yüzyılda Romantizmin öncüsü olarak kabul edilir. İkinci Fransız Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bkz. <https://m.marefa.org> 16-02-2019

⁶³-Bin Nebi, Muzekkeratu's-şahidîn..., s. 90-92.

⁶⁴1883'te doğdu 1962'de vefat etti, Hallâc'a olan ilgisi ile bilinen Fransız müsteşrik. İyi derecede Arapça, Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce biliyordu. Eğitim görmüş olduğu el-Ezher'de felsefe dersleri verdi. Sykes-Picot Anlaşmasının yapılmasında ve Fransız işgalinin sonlandırılmasında pay sahibidir. Bkz. <https://m.marefa.org> 16-02-2019

⁶⁵ Bin. Nebi, Muzekkeratu's-şahidîn..., s. 237.

dâhil oldu. Louis Massignon Fransız işgal hükümetinin İslam ve Doğu nezdindeki müşaviriydi. Öyle görülüyor ki; Bin Nebi'nin gelecek günler için nasıl bir tehlike arz ettiğinin farkına varmış ve ilk iş olarak Bin Nebi'nin babasını işinden çıkarttırmıştı. Daha sonra Massignon, Bin Nebi'nin Fransa ve Cezayir'deki faaliyetlerini takibe aldı. Öyle ki, iş sonunda Malik'in evine İslam'ın Hitlerizm karşısındaki tutumundan bahseden (İslam'a karşı Hitlerizm) başlıklı, Malik'in kendi ismini yazması amacıyla altında herhangi bir yazarın imzasının bulunmadığı bir kitap gönderilmesine kadar vardı. Ne ilginçtir ki bu olay tam da Bin Nebi'nin babasının daha önce kovulmuş olduğu işine geri döndüğü güne tekabül ediyordu.⁶⁶ Malik b. Nebi Massignon'dan bahsederken onun, kendisinde oluşan 'sömürgecilik yöntemleri hakkındaki entelektüel farkındalığa' olan etkisini ve sömürge altındaki halkta sömürgeciliğe dair bir duyarlılık oluşmasındaki payını zikretmektedir. Belki de Bin Nebi'nin sömürgecilik planları üzerine kaleme almış olduğu birçok şey temelinde, bizzat gözlemlediği kendi kişisel tecrübelerine dayanmaktadır.

Şüphesiz Bin Nebi'nin yazılarını dikkatlice takip edip inceleyenler, Fransa'daki öğrenimi ve iş için Almanya'ya taşındığı dönem esnasında elde ettiği ilmî oluşumuyla bağlantılı Batılı, Fransız, Alman, İngiliz, Amerikan fikir adamlarından tanınmış isimlere rastlayacaktır. Doğrusu Bin Nebi'nin çalışmalarından herhangi birini inceleyip de bir filozof, sosyolog ya da Batılı veya Doğulu düşünürlerden en azından biriyle karşılaşılması neredeyse imkânsızdır. Burada bilhassa eğitim ve dini boyutu hakkındaki araştırmamızla bağlantılı olmak üzere Malik b. Nebi'nin fikri oluşumunu etkileyen en önemli isimleri ve felsefi akımları zikretmeye çalışacağız.

Eski Yunan Felsefesi: Eski Yunan Felsefesi Malik b. Nebi'nin yapmış olduğu seçimler üzerinde etkili olmuş, yazılarına farklı bir boyut kazandırmış ve fikri hedeflerine hizmet etmiştir. Felsefeye vakıf olan bir okuyucu Bin Nebi'nin bu felsefelerin maksatlarına dair derin anlayışını muhakkak fark edecektir.⁶⁷ Bin Nebi'nin

⁶⁶ Bin. Nebi, Muzekkeratu's-şahidîn..., s. 426.

⁶⁷ Bkz. Muhammed el-Ferhân, "Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", **Mecelletu Evrâk Felsefiyye**, c. 2, sy. 3, (2011/ Sayıf), <https://philospaper.wordpress.com>

ahlak ve ahlakın siyasetle olan ilişkisine dair fikirleri açık bir şekilde Aristo'nun⁶⁸ Ahlak ve Siyaset kitaplarına dayanmaktadır.⁶⁹

Aynı zamanda Eflatun'un Diyaloglar'ı⁷⁰ sayesinde estetiğe dair yeni bir anlayış kazanmıştır. 'Yunanlılar Phidias'ın sanatının ortaya çıkardığı üslup üzere güzelliği ifade eden resimlere tutkundular'⁷¹ ifadesi bu durumu teyit eder niteliktedir. Bin Nebi Eflatun'un felsefesinden bazı bölümler ortaya koymak veya ona atıf yapmakla yetinmemiş; "Eflatun'un bir düşüncesi vardı... Varlık ve var oluş nedeni. Ve bu düşünceden de yaratılış felsefesi doğdu"⁷² diyerek bu felsefeyi ve ortaya çıkış sebebini açıklamıştır.⁷³ Malik b. Nebi temellerini Sokrates'in oluşturduğu mantık ilmini anlama hususunda Yunan felsefesinden istifade ettiğini söyler.⁷⁴ Bin Nebi, her ne kadar başlarda Avrupa felsefesi ve kültürünün de Aquinolu Thomas'ın gelişinden önce Avrupa'da yaygın olan İslam Felsefesi ile bir bağ oluşturma çabası içerisinde olmuşsa da, sonrasında temel kaynak olarak Yunan felsefesini benimsemiş ve bu felsefenin zirve isimlerini tanımıştır.

Ortaçağ Felsefesi: Malik b. Nebi'nin düşünce yapısında Ortaçağ felsefesinin etkileri açıkça görülmektedir. Bin Nebi eğitime dair bazı fikirlerini açıklama hususunda Aquinolu Thomas'ın⁷⁵ (1225-1274) çalışmalarından istifade etmiştir. Bin Nebi,

⁶⁸ M.Ö. 384'te Halkidiki yarımadasında doğmuş, MÖ 322'de Halkis'te ölmüştür. Eflatun'un öğrencisidir ve zihinsel açıdan üstün dehasıyla bilinir. Felsefedeki etkisi günümüzde dahi en net haliyle ortadadır. Öyle ki filozoflar düşünce tarzlarına göre sınıflandırıldığında ya Eflatun'a ya da Aristo'ya nispet edilir. Bkz. Tarabichi, s. 52.

⁶⁹ Bin Nebi, **Bejne'r-reşâd ve't-tîh**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015, s. 65.

⁷⁰ Eski çağlarda yaşamış en büyük filozof olarak kabul edilir. MÖ 427'de Atina'da doğmuştur. Felsefe alanına geçip Sokrates'in öğrencisi olmadan önce kendisini çeşitli sanatlarda yetiştirmiş, otorite olmuştur. M.Ö. yaklaşık 347 yılında ölmüştür. En meşhur felsefi kuramı 'İdeal Şehir' Ütopyasıdır. Bkz. Tarabichi, s. 71.

⁷¹ Bin Nebi, **ez-Zâhîretü'l-Kur'âniyye**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015, s. 61.

⁷² el-Ferhân, "Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebî", <https://philospaper.wordpress.com>

⁷³ Bin Nebi, **ez-Zâhîretü'l-Kur'âniyye**, s. 283.

⁷⁴ Bin Nebi, **ez-Zâhîretü'l-Kur'âniyye**, s. 61. Sokrates, antik Yunan filozofudur. M.Ö. yaklaşık 470'te doğmuş, M.Ö. 399'da Atina'da ölmüştür. Felsefesinin Eflatun'un felsefesine denk olduğuna işaret eden bazı nakiller dışında bir eser bırakmamıştır. Bkz. Tarabichi, s. 365.

⁷⁵ Aquinolu Thomas (1225-1274); İtalya'da Kont Di Aquino'nun oğlu olarak bilinir. Babasının kalesinde dünyaya gelmiş ve manastırlarda eğitim görmüştür. Ardından Napoli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne girmiştir. Sonra Dominiken tarikatına katılmıştır. 1245 yılında okumak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Orada üniversite hocalığı derecesini kazanmıştır. Kendisi Aristo felsefesine inanırdı. Bir

Aquinolu Thomas'ın Avrupa kültürünü eski Yunan köklerine geri döndürerek İslam kültürü ile arasındaki bağlantıyı kopardığı görüşündedir.⁷⁶ Bin Nebi bunu uzaklaştırma ve seçme olarak isimlendirmektedir.⁷⁷

Modern Felsefe: Malik b. Nebi'yi etkileyen modern dönem filozoflarının başında *Descartes* gelmektedir.⁷⁸ Bin Nebi, *Descartes*'i ve felsefi metodunu çocukluk yıllarında Cezayir'deki Fransız okulunda, öğrencilerinin zihinlerine Dekartçı yaklaşımı işleyen Fransız öğretmenleri vasıtasıyla tanımıştır. Belki de bu sayede Cezayir toplumunda yaygın olan hurafelerin üstesinden gelebilmeyi başarmıştır.⁷⁹

Bin Nebi, *Descartes*'in düşüncelerine tamamen teslim olmamış, eleştirel bir tutum sergilemiş ve iyisiyle kötüsüyle modern Avrupa medeniyetinin *Descartes*'in düşüncelerinin ürünü olduğu kanaatine varmıştır.⁸⁰ Dekartçılığı 'tehlikeli Dekartçılık akımı Avrupalının kendisini mitik güçlerden kurtaran şeylerden büyülenmesine ve sonunda Dekartçı dehanın cazibesine kapılmasına neden olmuştur'⁸¹ şeklinde nitelendiren Bin Nebi, bu ifadeyle Avrupa'da aklın ve ilmin hâkimiyetine ve özellikle Avrupa kıtası sınırlarının dışındaki ilişkilerde ahlaki boyutun yoksunluğuna dikkat çekmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen Malik b. Nebi Dekartçı akımın kendisine has mitolojik bir dünyası olduğunu belirtmektedir.⁸² Kanaatimizce Bin Nebi bu ifadeyle, bütünüyle Dekartçı akımı benimsemiş de olsa Avrupa'da hala metafizik düşüncenin varlığını devam ettirdiğini ifade etmeye çalışıyordu. Bu da tek bir şeye işaret etmektedir ki; Bin Nebi bu felsefeyi tamamen özümsemiş ve tüm yönleri ile ele almıştır. Zira Malik b. Nebi'ye göre Avrupa'nın önünde teknolojik gelişmelerin yolunu açan da, onu asrın

yandan İbn Rüşd felsefesine, öte yandan da Augustin'in taraftarlarının felsefesine karşı tavrı sergilerdi. Bkz. Yusuf Kerem, *Tarîhu'l-felsefeti'l-Evrubiyye fi'l-asril-vasit*, Lübnan: Daru el-Kalem,ts, s. 139.

⁷⁶ Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s..86.

⁷⁷ Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 76.

⁷⁸Descartes, 1596 yılında Fransa'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Voltaire ve Moliere gibi Poitou şehrindeki Lavelice Okulunda okumuştur. Fransa, Hollanda ve Almanya arasında sehayatler etmiş ve 1650 yılında İsveç'te ölmüştür. Modern felsefenin babası sayılır. En bilinen eserlerinden biri "Düşünceler" adlı eseri olup şüphe ve güvensizlik gibi konuyu işlemiştir. Bkz. André Gombi, *Descartes ديكارت*, (Arapça'ya çev. Bedevi Muhammed) Kahire: Daru Aafak, 2016.

⁷⁹ Bin Nebi, *Muzekkeratu's-Şahidin...*, s. 65.

⁸⁰ Bkz. el-Ferhân, "Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", <https://philospaper.wordpress.com>

⁸¹ Bin Nebi, *Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî*, s. 142.

⁸² Bin Nebi, *Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî*, s. 148.

en çirkin fenomeni olan sömürgecilik yoluna koyan da Descartes'in bilimsel çalışmalarıdır.⁸³ Ve yine Bin Nebi yeni yerler ve keşifler arayışıyla Avrupa'yı dış dünyaya iten gücün de Descartesçi zihniyet olduğu görüşündedir. Hatta o, sömürü fikriyle yanıp tutuşan emperyalizm hareketini yöneten siyasi üst aklın ta kendisidir.⁸⁴

Ancak bu durum Bin Nebi'nin değişim felsefesi gibi bazı Dekartçı öğretilere karşı bir beğenisi olduğu gerçeğini değiştirmez. Bin Nebi'ye göre Dekartçı akıl, ateş ve havadan kendi tabii kanunları dâhilinde istifade etmenin ve onları insanlığın maslahatı için hâkimiyet altına almanın yollarını keşfetmemize imkân tanımıştır⁸⁵. Bu durum Bin Nebi'nin Dekartçılığa karşı objektif yaklaşımının bir göstergesidir. Zira her ne kadar sömürgeci Avrupa zihniyetinin oluşmasındaki etkileri gibi dezavantajları da olsa, insanlığa hizmet hususunda istifade edilebilecek bazı avantajlar da sunmuştur. Malik b. Nebi'nin herhangi bir düşünceye olan yaklaşımında izlediği metot budur. Bir düşünceyi ne herhangi bir yönü için reddeder, ne de olduğu gibi kabul eder. O, bütün düşünceleri gerekli eleştirilere tabi tutup kendi süzgecinden geçirir, iyi ve doğru olanı alır, fâsid olanları bırakır.

Malik b. Nebi'nin etkilendiği bir diğer isim *Jean-Jacques Rousseau*'dur.⁸⁶ Bu isim Bin Nebi'nin demokrasi ve demokrasi algısına dair yazılarında karşımıza çıkmaktadır. Bin Nebi, Rousseau'nun demokrasi bilinci oluşturulması ve bunun doğal düzenin bir gerekliliği olduğu hususundaki görüşlerine katılmamakta⁸⁷, aksine ona muhalefet etmekte, demokrasi anlayışını eleştirmektedir. Bin Nebi demokrasiyi 'Bir medeniyetin özü, beşeri bilimlerin doruk noktası, insanın kendisini ve başkasını başka bir boyutla değerlendirdiği yeni bir ölçüt'⁸⁸ olarak özetlemektedir. Fakat medeniyet tanımını işlevsel bir şekilde izah etme konusunda Rousseau'nun görüşlerinden yararlanmış ve 'Medeniyet; bir toplumun her ferdinin ilerlemesi için gerekli olan bütün

⁸³ Bin Nebi, *el-Kadâya'l-kübrâ*, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016, s. 181.

⁸⁴ Bin Nebi, *Muzekkeratu's-şahidîn...*, s. 188.

⁸⁵ Bin Nebi, *el-Kadâya'l-kübrâ*, s. 184.

⁸⁶ 1712'de Ceneviz'de dünyaya geldi, 1778'de Paris'te hayatını kaybetti. Çok sayıda eser vermiştir. Onlardan bazıları: Fransız Müziği Üzerine Mektup, Toplum Sözleşmesi, Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temeli Üzerine Söylev. Bkz. Tarabichi, s. 329.

⁸⁷ Bin Nebi, *el-Kadâya'l-kübrâ*, s. 137.

⁸⁸ Bin Nebi, *el-Kadâya'l-kübrâ*, s. 137-138.

unsurları sağlayan manevi ve maddi âmillerin tamamıdır'⁸⁹ demiştir. Malik'in bu tanımı Rousseau'nun medeniyet hakkında yapmış olduğu 'yaşam her ferдин hakkıdır'⁹⁰ yorumuyla örtüşmektedir. Malik b. Nebi burada her ne kadar benzer bir yorumda bulunmuşsa da, İslam toplumlarındaki yaşam koşullarına uygun en iyi seçeneği tercih etmeyi kendisine adet edinmişti.⁹¹

Bin Nebi *Charles Darwin*'i, teorilerini ve Arap-İslam âleminde bu teorileri benimseyen kimseleri eleştiren bir yaklaşımla, o zamanlar Avrupa'da oldukça yaygın olması nedeniyle başka toplumları etkisi altına alan ve yine bu sebeple günden güne güç kazanan ölümcül fikirler dâhilinde zikretmiştir. Malik b. Nebi Darwin'in Evrim Teorisi'ni eleştirmiş, ahlâki ve sosyal açıdan ırkçı düşünce sistemleri üzerindeki etkilerine odaklanmıştır.⁹² Özetleyecek olursak Darwin teorisi güçlü olanın ve uyum sağlayanın hayatta kalması teorisidir. Bu da doğal olarak hayatta kalmak için savaşmak ve mücadele etmek sonucunu doğurmakta, ortak yaşam fikrini hepten geçersiz kılmaktadır. Bin Nebi'nin Evrim Teorisi'ne dair bir başka eleştirisi de 'Hayvanlar âleminde geçerli olan bir teorinin toplumsal hayata uygulanamayacağı'⁹³ yönündedir. Bin Nebi'nin yapmış olduğu bu tenkitte çıkış noktası meselenin dinî boyutudur ki; Kuran-ı Kerim'de zikredildiği üzere insan diğer tüm yaratılmışlardan üstündür, eşref-i mahlûkattır. Ayrıca İslam dini nezdinde tüm insanlar eşittir ve fiziksel güç bir üstünlük sebebi değildir.

Alman Felsefesi: Malik b. Nebi Alman felsefesine aşına, bu alanda iyi okumalar yapmış bir ilim adamıdır. Eserlerinde ve fikri oluşumundaki temel noktalarda özellikle *Hegel*⁹⁴ ve *Nietzsche*⁹⁵ isimleri önplana çıkmaktadır. Bin Nebi, her ne zaman

⁸⁹ Bin Nebi, **Müşkiletü'l-efkar fi âlemi'l-İslâmî**, 12. Baskı, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2015, s. 42.

⁹⁰ Bin Nebi, **el-Müslim fi âlemi'l-iktisâd**, 11. Baskı, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2014, s. 80.

⁹¹ el-Ferhân, Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", <https://philospaper.wordpress.com>

⁹² el-Ferhân, Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", <https://philospaper.wordpress.com>

⁹³ Bin Nebi, *Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî*, s. 89.

⁹⁴ Alman filozof. 1770'de doğdu 1831'de öldü. Avrupa'da birçok üniversitede dersler verdi. En önemli makalelerinden (İnanç ve Bilim) ve (Doğal Hukukun Bilimsel Yöntemi Üzerine) başlıklı makaleleri, kitaplarından ise (Felsefi Bilimler Ansiklopedisi) zikredilebilir. Bkz. Tarabichi, s. 722.

⁹⁵ 1844'te Prusya'da doğdu, 1900'de öldü. Eserlerinden bazıları: Tragedyanın Doğuşu, Zamana Aykırı Düşünceler, İyinin ve Kötünün Ötesinde-Gelecekteki Felsefeye Bir Giriş. Bkz. Tarabichi, s. 677.

medeniyetin oluşumu ve bu oluşumda ahlakın etkisinden bahsetse Hegel'in etik değerleri oluşturan unsurlar ve bu unsurların medeniyetin ayakta kalmasına ya da çöküşüne olan tesirine dair görüşünü tartışmıştır. Bin Nebi toplumun kendi etik değerini yalnızca insan, zaman ve toprak üçlüsüyle elde edemeyeceği, aksine toplumu yöneten ve yönlendiren yeni etik değeri ortaya çıkaracak istisnai bir faktöre ihtiyaç olduğu konusunda Hegel ile hemfikirdir. Ve sonrasında Bin Nebi ihtiyaç duyulan bu faktörün; ancak ve ancak dini düşüncenin zuhuru ve insan hayatına nüfuzu olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Nietzsche: Nietzsche ve felsefesi Bin Nebi'nin yazılarında komünist düşünceye karşı bir direniş projesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶ Öyle ki Malik b. Nebi komünizmin kıyılarında gezen arkadaşlarını oradan uzaklaşmaya ikna etme hususunda Nietzsche'nin kitaplarından istifade etmiştir.⁹⁷ Belki de Bin Nebi'nin Nietzsche'ye olan ilgisi siyasi, içtimai ve ahlaki bunalımın sonucunda Batı medeniyetinin çökeceğine işaret eden düşüncelerinin kendi düşüncelerine olan yakınlığı ve uyumundan kaynaklanmaktadır.⁹⁸ Bunun yanı sıra temsil ettiği yenilikçi tarz Bin Nebi'nin ilgisini çekmede etkili olmuştur. Nietzsche Avrupa'nın Asya dünyasını keşfetmesine öncülük etmiş ve ona yeni bir kültürel boyut kazandırmıştır.⁹⁹

Öyle görülüyor ki, Bin Nebi'nin Alman felsefesine olan ilgisi gelişigüzel bir sempati değildi, aksine onunla Washington-Moskova ekseninin karşısında duracak, Tanca-Cakarta hattı üzerinde bir kültürel bağımsızlık projesinin inşasını hedefliyordu.¹⁰⁰ Malik b. Nebi'nin desteklediği Tanca-Cakarta eksenli bu projenin en önemli özelliklerinden biri de şiddet ve geçimsizliği reddedip, birlikte yaşamının gücüne inanan ahlaki bir unsur üzerine kurulmuş olmasıdır.¹⁰¹ Bin Nebi'nin bu görüşü, uygarlığın dirilişinde etiğin önemini vurgulayan Hegel felsefesine dair çıkarımlarının bir sonucudur. Bin Nebi Hegel felsefesinin içerisinde kapitalist ve materyalist-komünist

⁹⁶ el-Ferhân, Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", <https://philospaper.wordpress.com>

⁹⁷ Bin Nebi, Muzekkeratu's-Şahidîn..., s. 346.

⁹⁸ Bin Nebi, **Fikretü'l-ifrîkıyyeti'l-âsyeviyye**, 9. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015, s. 33.

⁹⁹ Bin Nebi, **Müşkiletü's-sekâfe**, 19. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016, s. 29.

¹⁰⁰ el-Ferhân, Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", <https://philospaper.wordpress.com>

¹⁰¹ Bin Nebi, **Fikretü'l-ifrîkıyyeti'l-âsyeviyye**, S.28.

modern toplumların eğilimlerine karşı bir çeşit hesaplaşma ve yüzleşme barındırdığı görüşündedir. Yine Bin Nebi'nin insanın değerini ancak inanmış olduğu etik değerler belirler görüşü de Hegel felsefesinin savunduğu olgulara oldukça yakındır. Malik b. Nebi Nietzsche'nin denge üzerine kurulu bir felsefesi olduğu görüşündedir, içgüdülere uymada ne aşırıya kaçmalı ne de Sokrates doktrinde olduğu üzere içgüdülerin zorlamasına karşı koymaya çalışılmalıdır.¹⁰² Bin Nebi *Freud*'un 'içgüdülerin dizginsiz, sınırsız salıverilmesi' esasına dayalı kuramını reddederken, aynı zamanda doğru ve uygun bir çıkış yolu bulunmadığı sürece herhangi bir engellemeye veya çatışmaya gidilmesini de kabul etmemektedir. Bu husustaki tutumu da yine Bin Nebi'nin dini mensubiyeti ve oluşumu ile ilişkilidir ve herhalde Nietzsche'nin tutumunu kendi tutumu ve yöntemine yakın bulmuştur.

Malik b. Nebi'nin etkilendiği bir diğer Alman düşünür, filozof *Hermann Keyserling*'dir. Bin Nebi *Şürûtu'n-nehda* adlı eserinde medeni yapıda dini düşüncenin rolü hakkında Keyserling'in fikirlerinden istifade ettiğini zikretmektedir.¹⁰³ Ancak ne gariptir ki, kendisi zikredilmesinde ilmi değerini zedeleyecek herhangi bir beis görmüyorken, Bin Nebi'nin medeniyet tasavvuru üzerine yazılanlarda bu konuya değinilmemiş olduğu görülmektedir.

Malik b. Nebi *John Dewey* ile 'Nasıl Düşünürüz' kitabıyla tanışmıştır. Ancak Bin Nebi bunu tanışmaktan öte bir vasıfla 'keşfetmekle' ifade etmektedir. Zira 'Daha önce Amerikan kültürüne dair Edison haricinde bir malumatım yoktu, bu sebeple Dewey benim açımdan bir isimden çok daha fazlasıdır, bir keşiftir'¹⁰⁴ demektedir.

Kanaatimizce Bin Nebi, eğitim ve düşünce alanında Dewey'den büyük ölçüde istifade etmiştir. Dewey'in felsefesi genel anlamda gelişim ve yükselme hedefiyle değişim esası üzerine kuruludur ve hayata dair sorunların çözümünde yöntem belirleme onun uzmanlık alanıdır. Aynı şekilde bilimsel düşünce, metafizik dünyanın

¹⁰² Yüstra İbrahim, **Felsefetü'l-ahlak, Friedrich Nietzsche**, Trablusşam Lübnan, Dâru't-Tenvir, 2007, s. 190.

¹⁰³ Bkz. Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 68.

¹⁰⁴ Bin Nebi, *Muzekkeratu's-Şahidîn...*, s. 114-115.

karmaşasından uzak bir biçimde gerçekliğe ulaşmak için mantıksal bir araçtır.¹⁰⁵ Bin Nebi de notlarında, özelde Cezayir insanını genelde Müslümanları, tabiatüstü, sıra dışı şeylere güvenmeye itip, amelde tembelliğe sürükleyen kültürel ve inançsal problemlerin, metafiziksel itikatların derinliklerinde kaybolmuş olan sûfi tarikatların neden oldukları durumlara işaret etmektedir. Bin Nebi'nin kültür ve eğitim alanındaki projesi kalkınma ve yeniden diriliş için değişimi elzem görmekte, gayba imanının sorumlulukların yerine getirilmesinde tembelliğe yol açmayacağını, aksine eyleme geçirilmeleri için bir motivasyon kaynağı olduklarına inanmaktadır. Bu bağlamda şunun da zikredilmesi faydalı olacaktır ki, Malik b. Nebi nezdinde eğitsel alandaki görev kavramının kökleri, her bireyin ait olduğu sosyal çevre için hedefler ve özel sistemler oluşturulmasında yeteneğine göre sorumluluk yüklenmedikçe eğitimin tamamlanmasının mümkün olmadığı¹⁰⁶ görüşünde olan Dewey'in felsefesinden beslenmektedir. Bin Nebi'ye göre sosyal eğitim sorumluluğu toplumun her kesiminin sorumluluğudur.

Bin Nebi'nin Dewey ile ayrı düştüğü en belirgin nokta, Dewey'in eğer sosyal değişime duyulan ihtiyaç bunu gerektiriyorsa etik kuralların ve eğitim esaslarının o minvalde değiştirilmesinin mümkün olabileceğine dair görüşüdür. Belki de bu durum Dewey'in kurucusu olduğu felsefi akımın Aletçilik (Pragmatizm) olarak isimlendirilmesinin başlıca nedenidir. Buna göre ahlak, yalnızca toplumda uygun değişikliğin yapılabilmesi için bir araçtır.¹⁰⁷ Bu da Bin Nebi ve Dewey arasındaki temel ihtilaf noktasıdır. Zira Malik b. Nebi dini donanımından da hareketle ahlakı, değişim sürecinde muhafaza edilmesi gereken sabitelerden biri olarak görmektedir. Malik b. Nebi ahlakın halk üzerindeki etkisinin zayıflayabileceğini ya da toplumun etik anlayışının zaman içerisinde başkalaşım sapabileceğini kabul etmektedir. Nasıl ki Müslüman şahsiyetin imanı, inandığı şeyin benliğindeki tesiri ve etkinliğinin sürekliliği

¹⁰⁵ Sâbır Ceydûrî, "el-Hıbratü'l-cemâliyye ve eb'âdühe't-terbeviyye fi felsefeti John Dewey" **Mecelletü Camiati Dımaşk**, c. 26, sy. 3, 2010, s. 105-106.

¹⁰⁶ Ceydûrî, s. 107.

¹⁰⁷ Ceydûrî, s. 107.

ile bağlantılıysa, etiğin de şahıslar nezdinde yenilenmeye ve etkinliğini yeniden kazanmaya ihtiyaç duyacağını belirtmektedir.¹⁰⁸

Malik b. Nebi, *Marksizm*'e ve onun kitleleri harekete geçirme gücüne olan beğenisini gizlememiştir. Hatta onun toplum üzerindeki etkinliğini dinî bir düşüncenin meydana getirebileceği tesir ile eşdeğer tutmuş, Marksizm'i kendisine inananlar üzerindeki tesir gücü bakımından dini bir inanca benzetmiştir. Tüm bunlara rağmen Marksizm Malik b. Nebi'nin eleştirel yaklaşımından kaçamamıştır. Zira Marksizm kültürün toplum tarafından ortaya konulduğunu düşünmektedir.¹⁰⁹ Marksist yöntemin medeniyet planlaması için determinizmden, yani irade dışı mekanik eylemlerden hareketle yapmış olduğu marjinal analizler¹¹⁰ Bin Nebi'nin eleştirisinin hedefi olmuştur. Kendi madde dünyasını elinde bulunduran bir toplum açısından bakıldığında bu materyalist analiz uygun olacaktır. Eğer söz konusu toplum böyle bir toplumsa kültürel yapısını maddi temeller üzerine inşa etmesi mümkündür. Ancak madde dünyası üzerinde egemenliği daha sağlayamayan diğer toplumlar, bilhassa Arap-Müslüman toplumlar için bu durumun bir geçerliliği yoktur. Zira bu toplumların ellerinde bulunan yegâne unsur düşünce dünyalarıdır. Buradan anlaşılıyor ki Malik b. Nebi Marksist düşüncenin doğup geliştiği topraklarda geçerliliğini kabul etmiştir. Ancak bu anlayış ikili ilişkilerde rekabetçilik ve ferdiyetçilik sonucunu doğuracağı gibi,¹¹¹ içeriği de Arap İslam ülkelerini sarıp kuşatan zamansal psikolojik koşullarda bir çözüm yolu sunamayacak,¹¹² Bin Nebi'ye göre belki de toplumsal yapının temel taşlarından biri olan sosyal ilişkilerde kırılmalara yol açacaktır.

Malik b. Nebi'nin yazılarında tenkit ya da değerlendirme yoluyla adı geçen isimlerden biri de *Arnold Toynbee*'dir. Toynbee ve medeniyetlerin doğuşu hakkındaki teorisinin, tam da bu alan üzerine yazmakta olan Bin Nebi tarafından mercek altına alınması şaşırtıcı değildir. Toynbee'nin medeniyet hakkındaki görüşü toplumun önünde adeta meydan okurcasına duran coğrafi faktör esasına dayanmaktadır. Toplum bu meydan okumayla yüzleşmeye çalışır ve medeniyet de bu coğrafi meydan okumaya bir

¹⁰⁸ Bin Nebi, *Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî*, s. 54.

¹⁰⁹ Bin Nebi, *Müşkiletü's-sekafe*, s. 29.

¹¹⁰ Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 70.

¹¹¹ Bin Nebi, *Müşkiletü's-sekafe*, s. 38-39.

¹¹² Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 80.

çeşit tepkidir. İşte bu yüzleşmede, meydan okumadaki zorluk ve verilen tepkiye göre medeniyet şu üç ihtimal arasında gidip gelmektedir: Birincisi daha ileriye sıçramak, ikincisi duraksama ve hareketsizlik, üçüncüsü çöküşe geçmek.¹¹³ Ancak Bin Nebi İslam medeniyetinin durumunu göz önüne alarak medeniyetlerin doğuşu hakkındaki bu anlayışı kabul etmemektedir. Esasen coğrafi meydan okuma, Arap yarımadasında onunla yüzleşmeye itecek dinî görüş, yani İslam ortaya çıkmadan önce de mevcuttu ancak etkili ve verimli bir medeniyeti doğurmuş değildi. Malik b. Nebi bu konuda daha çok, kendi görüşüne de yakın olan, Keyserling'in¹¹⁴ Hristiyanlık ve İslam medeniyeti arasındaki olguyu analiz etmek için kullandığı metodu benimsemiştir. Burada ilk aşama dinî düşüncenin bireyler üzerinde hâkimiyet sahibi olduğu ve onları eyleme yönlendirdiği reform aşamasıdır. Ardından zirve noktası gelir ki; bu aşamada ilk manevi ivmeden alınan destekle akla olan güven kemale ulaşır. En son aşama ise içgüdülerin ve dürtülerin tamamen bağımsızlaşıp insan aklını ve ruhunu ele geçirdiği batış aşamasıdır.¹¹⁵

Malik b. Nebi'nin pratikte Batı medeniyeti ile yakın bir ilişki kurmasına yardımcı olan önemli etkenlerden biri Parisli gençlere manevi ve kültürel alanda destek sunmaya çalışan *Genç Parisliler Hristiyan Birliği* adlı dernektir. Bin Nebi de bu derneğe üyelerine sağladığı günlük öğünün dışarıya oranla daha uygun fiyatlı olması sebebiyle üye olmuştur. Birliğin başkanı bu Müslüman genci Parisli Hristiyan gençler için kültürel buluşmalar düzenleyen derneğin bir üyesi olarak kabul etmiş ve böylece Malik b. Nebi'nin önünde Fransız Hristiyan kültürünü yakından tanımak hususunda geniş bir yol açılmıştır.¹¹⁶ Bu dernek Bin Nebi'nin kültürel hayatında ve eğilimlerinde pay sahibi Batılı bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak ele alındığında, Bin Nebi ile Fransa'da tanıdığı Yahudi ve Hristiyan topluluklar arasında geçen tüm bu

¹¹³ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 72.

¹¹⁴ Alman filozof. 20 Temmuz 1880'de Könnu'da doğmuş, 26 Nisan 1946'da Innsbruck'ta hayatını kaybetmiştir. Felsefesinde ana konu düşüncenin hayatla aynı paralele getirilmesidir. Eserlerinden bazıları: *Das Gefüge der Welt*, Sonsuz. Bkz. Tarabichi, s. 558.

¹¹⁵ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 74-76.

¹¹⁶ Bin Nebi, *Muzekkeratu's-şahidîn...*, s. 209.

tartışmalar ve karşılıklı fikir alışverişleri diyaloga dayalı fikrî etkenler dâhilinde zikredilebilir.¹¹⁷

Yine Fransız kültürünü tanınmasında Bin Nebi'ye yardımcı olan ve düşünce dünyasında yeni kapılar açan bir başka unsur, gurbette kendisine kucak açan ve sürdürmekte olduğu araştırmaları ve çalışmalarını kolaylaştıran bir Fransız hanım ile yapmış olduğu evliliğidir. Bin Nebi eşi sayesinde birçok alanda yeni kazanımlar elde etmiştir. Bunların en belirginini estetik anlayışının gelişip yükselmesidir. Bin Nebi eşini ve onun tertipli olma hususundaki titizliğini 'Bir gün, Fransa-Cezayir arası seyahatlerinden birinde gümrük memuru eşimden çantasını açmasını ister, eşim çantasını açınca o kusursuz düzeni ve güzelliği gören memur rutin bir arama ile bu tertip ve düzeni bozmanın gereksiz olduğunu düşünerek 'çantanızı kapatınız hanımefendi, ben bu titiz yapıya elimi sürüp bozmak istemiyorum' der.' sözleriyle anlatmakta ve şöyle devam etmektedir: 'Bu ince ayrıntıları zikretmemin sebebi, beni ileride estetiği bozan her şeye karşı nefret duyma noktasında en katı insanlardan biri yapacak olan ruhi gelişimime işaret ettiklerini düşünmemdir'.

Malik b. Nebi, eşinin yanı sıra kümes hayvanları yetiştiren köylü bir kadın olan kayınvalidesinden de bahsetmektedir. Balzac okuyan, evinde küçük bir kütüphanesi olan bu hanım her ayrıntıyla tek tek ilgilenen detaycı bir kişiliğe sahiptir. Belki de tüm bunlar Bin Nebi'nin eserlerinde titizlikle üzerinde durduğu estetik algısının temelini açıklamaya yetecektir. Ve estetik Bin Nebi için her ne kadar yeni kazanılmış bir anlayış olmasa da, eşi ve kayınvalidesi onu bu alanda etkileyen, kendisinde var olanı besleyip kuvvetlendiren iki önemli isim olmuşlardır.

Yukarıda değindiklerimizi özetleyecek olursak Malik b. Nebi, Arap İslam kültürü ve Avrupa Hristiyan kültürlerinin ikisini de iyice özümsemiştir. Cezayir'deki öğretmenleri vasıtasıyla öğrendiği Arap İslam kültürü köklerinden gelen manevi ruhun

¹¹⁷ Malik b. Nebi Muzekkeratu's-Şahidîn li'l-Karn adlı eserinde birkaç Fransız Hristiyan ve Yahudi aileden ve aralarında geçen kimi zaman zihninde bazı soru işaretleri bırakan kimi zaman da yöneltilen kasıtlı sorulara cevaplar doğuran diyaloglar ve tartışmalardan bahsetmektedir. Bkz. s. 214-224.

muhafazasını sağlarken, Cezayir ve Fransa’da edinmiş olduğu Batı kültürü de muasır ruhu kazanmasına yardımcı olmuştur.¹¹⁸

Malik b. Nebi’nin hem Doğu hem Batı kültürüne dair fikrî oluşumunda etkili olan ortak bir etkenden de söz etmemiz gerektir ki; o da Bin Nebi’nin katıldığı, kimi zaman da başkanlık yaptığı tartışma gruplarıdır. Bunlardan ilki, Bin Yemine Kahvesi’nde öğrenciler ve Bin Bâdis taraftarlarının katılımıyla düzenlenen, bir yönüyle ıslahatçı İslâmî bir etiket, diğer yönüyle de öğrenciler tarafından temsil edilen modernizmin kimliğini taşıyan tartışmaların sürdürüldüğü bir gruptur. Hatta Bin Nebi daha sonra bu kahveye ‘Fikir Kahvesi’ adını vermiştir. Yine Bin Nebi’nin Üstad diye nitelediği kendisinden Kur’an ayetlerinin sosyal rehberliği ve felsefe, sosyoloji, tarih alanlarıyla daha çok ilgilenme noktasında istifade ettiği arkadaşı Hamûde Bin es-Sâî ile yapmış olduğu tartışmalar fikrî hayatında büyük izler bırakmıştır. Her ne kadar birçok farklı konu etrafında cereyan etseler de bu tartışmaların odak noktası daima İslam olmuştur. Malik b. Nebi İslam âleminin meseleleri üzerine yazma hususundaki yönelimini de Hamûde Bin es-Sâî’ ye isnat etmektedir.¹¹⁹

Malik b. Nebi’nin fikrî yaşamında, Hristiyanlık ile arasında karşılaştırmalar yapmak amacıyla İslamiyet hakkında kendisine çokça sorular yönelten Fransız eşi Hatice Hanım ile yapmış olduğu karşılıklı münakaşalar da önemli bir yere sahiptir. Ve eşinin yapmış olduğu bu karşılaştırmalar Bin Nebi’nin daha önce hatırına gelmeyen konulara ışık tutmuştur. Evliliğinin 40. yılında yazmış olduğu hatıratında Bin Nebi, orijinal Fransız medeniyetini tanınması için eşinin kader tarafından kendisine gönderildiğini yazmaktadır.¹²⁰

Malik b. Nebi Batıdaki fikri oluşumunun yanında güçlü ve onurlu duruşuyla İslam medeniyetine olan aidiyetine daima sahip çıkmıştır. Avrupa düşüncesi ile olan ilişkisi eleştirel bir boyutta devam etmiş, hatta bazen bu eleştirilerini yüksek tonlardan ifade etmiştir. Bin Nebi Avrupa düşüncesini subjektif ve bencil olarak tanımlamakta, Avrupalıyı da değerlerini kendi dünyasının dışına taşımayan bireyler olarak

¹¹⁸ Yusuf Hüseyin, **Mevkûfu Malik bin Nebi mine’l-fikri’l-garbiyyi’l-hadîs**, el-Medine: Daru ez-Zaman, 2005, s. 40.

¹¹⁹ Bin Nebi, Muzekkeratu’ş-şahidîn..., s. 88.

¹²⁰ Bin Nebi, Muzekkeratu’ş-şahidîn..., s. 269, 274.

görmektedir. Ve bu tanımdan hareketle İslam'daki fetih olgusu ve Avrupa'nın sömürgecilik anlayışı arasında dolaylı yoldan bir karşılaştırma yapmaktadır. Sadece kendisine has bir sömürge kurmakla meşgul olan Avrupa başka halklarla teâmül konusunda ahlâkî boyutu kaybetmiştir. Hatta Bin Nebi'nin nazarında Avrupa, Roma'da başlayan kendi tarihi ve medeniyetinin dışında başka medeniyet tanımamaktadır.¹²¹ Bin Nebi Avrupa medeniyeti ve kültürü karşısındaki bu bakış açısı sayesinde ilim talebiyle Batıya açılan birçok Müslüman entelektüelin düştüğü tuzaklardan kendisini muhafaza edebilmeyi başarmıştır. Çoğu zaman da bu kimseleri Batıdan üniversite diploması dışında bir kazanım elde edemedikleri, Avrupa'nın gerçek bilim ve kültürüyle doğru bir ilişki kuramadıkları ve zamanlarının büyük bir kısmını kafe ve barlarda geçirdikleri gerekçesiyle tenkit etmiştir.¹²² Belki de bu, günümüzde Müslüman ülkelerdeki kaliteden yoksun bilimsel araştırmaların bir izahı olabilir¹²³ ya da en azından bu konudaki dejenerasyonun ve yapılan araştırmaların toplumlarımızın kültüründen neşet eden günümüz sosyal ve iktisadi problemlerine çözüm üretmede yetersiz kalışının en temel sebebi olduğu söyleyebilir.¹²⁴

Yukarıda tek tek incelediğimiz Bin Nebi'nin fikrî yapısında etkili olan şahsiyetler ve hareketlerden yola çıkarak bir sınıflandırma yapmamız mümkündür. Malik b. Nebi'nin yazılarında gerek almış olduğu eğitim, Fransız bir hanım ile evliliği ve bir Fransız evinde sürdürmüş olduğu yaşamın etkisiyle, gerekse Genç Parisliler Derneği'ne katılımından dolayı Batı kültürünün etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Ancak bu etki hiçbir zaman şahsiyeti yok etme noktasına ulaşmamış, Bin Nebi'nin fikri şahsiyeti daima ölçüsünü korumuş, ülkesinde yaygın olan mistik hurafelerin kendisini hâkimiyet altına almasına müsaade etmemiştir. Yine aynı şekilde kalkınmaya ve Avrupa kültürüne karşı ilgisi ve beğenisi de düşünce alanındaki yönelimlerine egemen olamamıştır. Malik b. Nebi kendisini bir filozof, entelektüel ya da teorisyen olarak vasıflandırmamakta, sadece İslamiyâta dair yazan bir yazar olarak tanımlamaktadır.¹²⁵ Ancak izlemiş olduğu yolun, eserlerinin ve etkilendiği fikir adamlarının peşi sıra

¹²¹ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, s. 171.

¹²² Bin Nebi, Beyne'r-reşâd ve't-tîh, s. 122.

¹²³ Bkz. Mukaddimetu Muhammed Hemmâm alâ Kitâbi Şürûtu'n-nehda, Kahire: Daru el-Kitâbi'l-Mısrî ve'l-Lübnânî, 2012, s. 37.

¹²⁴ Bin Nebi, el-Müslim fi âlemi'l-iktisâd, s. 8.

¹²⁵ Bkz. Bin Nebi, Muzekkeratu's-şahidîn ..., s. 235.

gittiğimizde onu Cemaleddin Afgânî ve Muhammed Abduh'un izinden giden ıslahatçı âlimler arasında zikretmemizin uygun olduğu kanaatindeyiz. Sorumlulukların, haklardan önce geldiği ve eğitimin kişiyi siyasi hakka ulaştıran bir sorumluluk olduğu görüşünü benimsemesi sebebiyle Malik b. Nebi, siyasetçi ve değişimci Cemaleddin Afgânî'ye nazaran bir eğitimci olan Muhammed Abduh'un düşüncelerinden çok daha derinden etkilenmiş görünmektedir.

2.4. Malik b. Nebi'nin Düşüncesinin Esasını Oluşturan Kavramlar

2.4.1. Medeniyet Tasavvuru

Malik b. Nebi İslam dünyasında medeniyet sorunu üzerine araştırmalar yapmış ve bu sorunun üç kısımdan oluştuğu kanaatine varmıştır: Ancak eğitim ve doğru yönlendirme ile çözülebilecek sömürülmeye müsait *insan problemi*, boşa harcanan, iyi yönetilmeye ve gereken değerinin verilmesine ihtiyaç duyulan *zaman*, ve son olarak arazi ve çöllerin tarıma elverişli hale getirilmesi, yani *toprak sorunu*. Kanaatimizce Bin Nebi'nin toprak sorunu ile kastettiği insanın üzerinde yaşadığı toprak ile bir bağının bulunmayışı meselesidir. Bilhassa ilk planda çoğunluğunu çöllerin oluşturduğu geniş bir coğrafyada yaşayan Arap halklarına hitap etmekte, temel geçimini ziraattan sağlayan, bu sayede de toprakla arasında bir ilişki ve güven oluşan Avrupalının aksine çöl insanının toprakla bir bağ kuramamış olmasına dikkat çekmektedir. Yine Malik b. Nebi medeniyetin dışarıdan ithal edilemez oluşuna, başka medeniyetlerin ortaya koyduklarıyla toplama bir medeniyet elde edilmeyeceğine vurgu yapmaktadır. Medeniyet ancak *insan, zaman ve toprak* sorunları çözüldükten sonra bizzat yapım ve üretim ile oluşturulabilir. Bin Nebi'ye göre insanı zaman ve toprakla bir arada tutacak dördüncü bir âmile daha ihtiyaç vardır ki; o da dini düşüncedir. Bu çerçevede onun diliyle '*herhangi bir halkın inandığı kutsal değer onu tarih sahnesine itecek muharrik unsurdur*'. Söz konusu unsur semavi din ise o, İslam medeniyetinin itici gücüdür. Diğer yandan Sovyet medeniyetinde etken unsur olan komünizm bir semavi din değildir. Ancak taraftarları nezdinde kutsiyet kazanmış, inanan kitleyi harekete geçiren dini inanca denk bir seviyeye ulaşmıştır.¹²⁶ Özetle, Malik b. Nebi'ye göre ister semavi bir

¹²⁶ Bin Nebi, Devru'l-müslim ve risaletühü, 7.Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikr, 2017, s. 26.

din olsun, ister belli zamanlarda ortaya konulmuş kurallardan oluşan bir ideoloji olsun, yukarıda zikredilen üç unsur için ihtiyaç duyulan muharrik etken kutsal inanıştır.

Malik b. Nebi'nin medeniyet hakkındaki yazılarını incelediğimizde onun medeniyete geniş bir perspektiften baktığını görürüz. Öyle ki; kimi zaman medeniyeti bileşenleriyle, yani kendisini oluşturan asli unsurlarıyla ele alarak '*her medeni ürün (insan+zaman+toprak) üçlüsünün dini düşünce ile doğru bir şekilde sentezlenmesi sonucu ortaya çıkar*' derken, kimi zaman da görevselcilik açısından,¹²⁷ yani sosyal bir hizmet oluşu açısından değerlendirir ve medeniyeti '*bir topluma her ferdinin ilerlemesi için gerekli olan bütün unsurları sağlayan manevi ve maddi amillerin tamamı*'¹²⁸ olarak tanımlar. Tam da bu itibarla medeniyet devlet özelinde bir sosyal hizmettir. Zira fertlere iyi bir yaşam sunma işi devletin vazifesidir.

Bin Nebi medeniyeti yine başka bir nazarla, ortaya koyduğu ürünlerle ilişkisi açısından değerlendirmiş¹²⁹ ve bu ürünleri ortaya koyanın ancak medeniyetin kendisi olabileceği, medeni ürünlerin dışarıdan ithali ve toplanıp yığılmasıyla bir medeniyet oluşturulamayacağını ifade etmiştir.¹³⁰ Bu sebeple medeniyet bir bütündür, eşya ve efkârdan oluşan düzenli bir sistemdir.¹³¹ Yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmeler çerçevesinde Bin Nebi'ye göre medeniyetin en önemli unsurunun, onu mümkün kılan ve toplumun görevlerini yerine getirmesini kolaylaştıracak araçlara dönüşen maddi yönü olduğunu söyleyebiliriz.¹³² Medeniyetin manevi yönü ise; 'toplumun sosyal görevlerini belirlemesini ve onları üstlenmesini sağlayan iradenin ta kendisidir'¹³³. Ve bu toplumsal irade, mutlak kültürel değerler bütününden neşet etmektedir.¹³⁴ Bu itibarla Malik b. Nebi medeniyeti halk arasındaki beşeri ilişkiler açısından değerlendirmektedir. Zira 'medenileşme' olgusunu da 'insanın toplum içerisinde nasıl yaşayacağını öğrenmesi'¹³⁵ olarak tanımlamaktadır. Tüm bunlara binaen 'Medeniyet, tabii güçlerle

¹²⁷ el-Uveysî, s. 249.

¹²⁸ Bin Nebi, Müşkiletü'l-efkar, s. 50.

¹²⁹ el-Uveysî, s. 390.

¹³⁰ Bkz. Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 47.

¹³¹ Bin Nebi, Fikretü'l-İfrıkıyyeti'l-Âsyeviyye, s. 79.

¹³² Bin Nebi, el-Müslim fi âlemi'l-iktisâd, s. 63.

¹³³ Bin Nebi, el-Müslim fi âlemi'l-iktisâd, s. 63.

¹³⁴ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 98.

¹³⁵ Bin Nebi, **Mîlâdü müctema**, 10.Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikr, 2015, s. 94.

desteklendikten sonra -ancak bu güçler doğru bir şekilde yaşama adapte edilir ve belirli hedefler doğrultusunda yönlendirilirse- insanlık tarihinin ortaya koyduğu bir üründür'¹³⁶ diyebiliriz. Burada tabiat medeniyetin maddi yönüne, insanın tarihi ise manevi yönüne işaret etmektedir.

Bin Nebi'nin medeniyet anlayışı, onunla aynı dönemde yaşamış bir diğer önemli İslam âlimi olan Seyyid Kutub'un medeniyet anlayışıyla karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Seyyid Kutub, 'İslam medeniyetin kendisidir, gayrimüslim bir toplumun uygar olması düşünülemez' görüşünü savunurken, Bin Nebi Seyyid Kutub'un aksine İslam toplumunun daima medeni bir toplum olamayacağı görüşündedir.¹³⁷ Malik b. Nebi'ye göre bugün Müslüman toplum, medenî bir toplum olmasa da İslamiyet dairesinden çıkmayan İslam toplumdur. Yine Seyyid Kutub'a göre bir toplumda hâkimiyetin yalnızca Allah'a ait olduğu kabul edilirse ancak o zaman medeniyet var olur.¹³⁸ İki görüş arasındaki fark, Malik b. Nebi'nin Müslüman toplumunu tarihsel rolü ve geleceğe dair görevleriyle değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.¹³⁹ Bin Nebi'ye göre İslam toplumunu oluşturan bireyler Müslüman kimliği taşıyor olsa da varlıklarını kanıtlayacak ve arkalarında iz bırakacak olan medenileşmeye dair bir eylemde bulunmamaktadırlar. Ve ne yazık ki Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma fonksiyonunu da yitirmişlerdir. Tüm bunlar temelde dini düşüncenin bireyler üzerindeki etkinliğini kaybetmesine dayanmaktadır ve bu dini düşünce kişisel değişim yoluyla bir yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır.

Seyyid Kutub günümüz İslam toplumunu câhili bir toplum olarak değerlendirirken Bin Nebi Müslüman toplumda dini inancın sağlam ve köklü duruşunu koruduğu görüşündedir. Ve akidevi alanda birçok önemli konu bunun üzerine inşa edilmektedir. Aslında ikisi arasındaki ihtilaf hâlihazırda Müslümanların içinde bulunduğu toplumun medeni olup olmaması değildir. Zira her ikisi de Müslüman toplumun uygar bir toplum olmadığı konusunda hemfikirdirler. Esas mesele söz konusu

¹³⁶ eş-Şahmerânî, s. 144.

¹³⁷ Malik b. Nebi ve Seyyid Kutub arasındaki ihtilafın nedeni Kutub'un 'İslam Toplumuna Doğru' kitabının adını koyarken topluma 'medenî' sıfatını eklemeyi gerekli görmemesidir. Bkz. El-Uveysî, s. 397.

¹³⁸ Seyyid Kutub, **Meâlim fi't-tarîk**, 11.Baskı, el-Kahire, Daru eş-Şuruk, 1987, s. 117.

¹³⁹ Bin Nebi, Devru'l-müslim, s. 37.

toplumun Müslüman yahut câhilî bir toplum olarak nitelendirilmesindedir. Bu konuda Malik b. Nebi'nin realist bir yaklaşıma sahipken Seyyid Kutub'un meseleleri ütopyik bir çerçeveden değerlendirdiği söylenebilir. Ve nihayetinde tarihsel döngü “*O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz*”¹⁴⁰ ayetinde zikredildiği üzere Sünnetullâh'a göre şekil alacaktır.

Özetle, Malik b. Nebi'de iki taraflı bir medeniyet tasavvuru vardır ve ikisi de olmazsa olmazdır. Birincisi medeniyete can suyu veren, onu doğru hedefe yönlendiren muharrik unsur olan ahlaki ve kültürel değerlerdir. İkincisi ise medeniyeti ayakta tutacak araçlar ve ortaya konulan maddi ürünlerdir. Bin Nebi'ye göre medeniyetin sadece sahip olduğu maddi olgular üzerinden değerlendirilmesi doğru değildir. Bir medeniyetin değeri ancak elinde bulundurduğu, uygulanabilir, yani insan üzerinde pozitif etkiye sahip düşünceler ile belirlenebilir.

Bin Nebi'ye göre medeniyet üç aşama yaşar: İlki, birçok farklı alanda yönlendirmesine ihtiyaç duyulacak bir ruhânî ya da dini düşüncenin kabul edildiği *rûhî aşama*dır. Ardından genel olarak eşya ve şahıslar âleminin hâkimiyetindeki *aklî aşama* gelmektedir. Burada medeniyet rûhî aşamada elde etmiş olduğu itici unsur sayesinde güçlü bir şekilde yoluna devam eder. Aklî aşamanın sonunda içgüdüler kontrolden çıkıp insana ve topluma hükmeder ve medeniyet için çöküş dönemi başlamış olur. Malik b. Nebi bu son aşamayı *içgidüsel aşama* olarak isimlendirmektedir.¹⁴¹ Medeniyetin aşamaları konusunda Bin Nebi, İbn Haldun'dan etkilenmekle beraber ondan farklı düşündüğü hususlar bulunmaktadır. Örneğin; İbn Haldun medeniyetin ilk aşamasının 40 yıl süreceğini söylerken B. Nebi böyle bir sınır kabul etmemekte, dinî düşünce ne kadar güçlü, etkili kalırsa medeniyetin ilk aşamasının da o kadar süreceğini söylemektedir.¹⁴² Yine İbn Haldun'a göre toplumsal bağ için asabiyet (soy birliği) dinî düşünceden önce gelirken;¹⁴³ Bin Nebi önceliği dinî düşünceye vermektedir.

¹⁴⁰ Âl-i İmran, 3/140.

¹⁴¹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 76-77.

¹⁴² Krş. İbn Haldun, **Mukaddime**, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001, s. 213; Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 74-75.

¹⁴³ İbn Haldun, s. 193.

Malik b. Nebi eserlerinde ısrarla Muvahhidler Devleti'nden¹⁴⁴ sonra İslam medeniyetinin batmaya başladığını söylemekte, adeta Osmanlı Devleti döneminde İslam medeniyeti yokmuş gibi bir tavır sergilemektedir. Onun böyle düşünmesinin altında yatan nedenin Muvahhidler döneminden sonra İslam dünyasından İbn Bacce, İbn Rüşd, İbn Zühr, İbn Tufeyl ayarında isimlerin çıkmaması düşünülebilir. Ona göre Osmanlı Devleti döneminde felsefe ve tıp ilimlerinde iz bırakan isimlerin olmaması nedeniyle bu dönem İslam medeniyetinin son aşamasına tekabül etmektedir. Osmanlı Devleti'nde hiçbir gelişme olmadığını söylemek doğru olmamakla beraber medeniyet aşamalarına göre Osmanlı devleti son dönem olduğu için İslam medeniyetinin son aşaması olmaktadır. Osmanlı Devleti'nden sonra İslam âlemi bölünmüş ve batmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti Batı'da yeni bir medeniyetin kuruluşuna denk gelmektedir.¹⁴⁵

2.4.2. Sömürülebilirlik Kavramı

Sömürülebilirlik, Malik b. Nebi'nin en bilinen terimlerinden birisidir. Hatta maksadının yanlış anlaşılması nedeniyle tenkit edilmiş bir kavramdır. Malik b. Nebi'nin atıfta bulunduğu sömürülebilirlik, Cezayir insanının veya genel olarak Müslümanların, genlerinde veya ahlaki özelliklerinde sömürülebilirlik niteliği taşıdığı anlamına gelmez. Bu ancak, başta insanı bilinçsiz bir şekilde Batı'yı taklit eder hale getiren "aşağılık duygusu" (aşağılık kompleksi) olmak üzere bazı faktörlerin sonucudur. İnsanı, güç, teknoloji ve varlık sahibi diğerleri karşısında eksik hissettiren şeylerin sonucudur. Sömürgeciler, Cezayirliyi tanımlamak için "sivil" kelimesini kullandığı halde, Cezayirli bir aydının gazetede yazdığında bu ifadeye karşı çıkacağına kendisini "sivil" olarak tanımlar hale gelmesini örnek veren Bin Nebi, dışsal sömürgecilik baskısının yanı sıra sömürülen halkların da içsel bir yanıt verdiğini ifade eder. Zira sömürgeci, rahata ve konfora eğilimli gördüğü bu halklar arasında ucuz işgücü bulabilmek için yoksulluk ve işsizliği yayarak sömürülen halkları istismar eder. Oysa esas olan insanların çalışmaya eğilimli olmalarıdır.

¹⁴⁴ Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren Berberî hânedanı (1130-1269). Geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Muvahhidler", **DA**, c. 31, s. 410-412.

¹⁴⁵ Bin Nebi, Müşkiletü'l-efkar, s. 48.

Sömürgeci ayrıca cehalet yaymaya çalışır. Bin Nebi Cezayir’de Müslüman Alimler Birliği’nin mücadelesine rağmen halkta zayıf bir çaba görür. Sömürgeci ahlaki yozlaşmayı da yaygınlaştırmaya çalışır, öyle ki; halk adeta iyiliğe ve güzel ahlaka karşı savaşı hale gelir. Sömürgeci, birbirleriyle uğraşınlar diye zaten hasım partilere bölünmüş halkı ayrıştırmaya çalışır. O halde bu halkları, sömürgecilerin çağrılarına yönelten ve hızla yanıt vermelerini sağlayan içsel bir faktör söz konusudur.¹⁴⁶ Bin Nebi, bu dürtünün ancak “Onlar kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez”¹⁴⁷ ayet-i kerimesi gereğince çalışmakla değiştirilebileceğini belirtir. Direniş ise kendine ve topluma inanmaya dayalı içsel bir faktördür. Nitekim Cezayir’deki Yahudiler, dışlandıkları, düşman görüldükleri ve kendilerini azınlık haline getiren kanunlar dayatıldığı zaman direniş yoluna başvurmuşlar, cehalete karşı koymak için çocuklarına eğitim vermek üzere evlerinde gizli okullar açmışlar, ahlaki yozlaşmaya karşı koymak için ibadethaneler inşa etmişler, “hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için” ilkesinden hareketle aralarındaki ticareti etkin hale getirmişler, tehlikeyi başarıyla atlattıkları ve sömürgeciliği asla kabul etmemişlerdir. Sömürgecinin, insanların nefisleri illetli olduğu ve reforma ihtiyaç duyduğu zaman başarılı olabileceğini ifade eden Malik b. Nebi, burada reformistlerden birinin sözünü kanıt gösterir: “Sömürgeciyi nefislerinizden çıkarın ki topraklarınızdan çıksın.”¹⁴⁸ Dolayısıyla Malik b. Nebi’nin sömürülebilirlik kavramı, Müslümanların ve Doğu dünyasının yaşadığı realiteyi yorumlama çabası olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁹

2.4.3. Kültür Kavramı

Malik’in kitaplarında “medeniyet” kavramından sonra en çok geçen kavram “kültür”dür. Bin Nebi’nin anlayışında kültür, iki Batılı ekolün –Kapitalizm ve Sosyalizm- egemen anlayışlarından farklı bir boyut kazanır. Nitekim kapitalizm, kültürü insan ile işlevsel bağlantılı bir kavram olarak görür. Onlara göre kültür Greko-Latin hümanizminin mirasıdır. Sosyalizm ekolü ise kültürü toplum ile işlevsel bağlantılı bir kavram olarak görür. Çünkü bu toplumun felsefesidir. İlk ekolde ferdiyetçilik esas iken

¹⁴⁶.Bin Nebi, Şürûtu’n-nehda, s. 157.

¹⁴⁷ Rad, 13/11.

¹⁴⁸ Bin Nebi, Şürûtu’n-nehda, s. 158.

¹⁴⁹ Bin Nebi, Şürûtu’n-nehda kitabına Muhammed Hümam’ın mukaddimesi,2. Baskı, Kahire, Daru el-Kitâbi’l Mısıri ve’l-Lubnâni. 2012, s. 40.

toplum temelli sosyalizm ekolünde ferdin kişiliği yok olmuştur. Herkes aynı görünümünden ibarettir, renkleri yoktur. Bin Nebi ise kapsamlı bir medeni bakış açısıyla kültürün, fert ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki olduğu düşüncesindedir. Böylelikle iki ekolü birleştirmeye, teorikten ziyade pratik yaklaşıma çalışır. Ona göre kültür, bir bilgi teorisinden ziyade bir davranış teorisidir.¹⁵⁰ Bireyler arasındaki benzerlik veya farklılık, eğitim seviyelerinin farklılığı değil, kültürel bütünlüklerinin bir sonucudur. Dolayısıyla kültür, insanın yaşadığı çevrede belirlenerek ve karşılıklı deneyimler ve birikimler ile etkileşerek insanın kişiliğini oluşturur. İnsan çevresini etkiler ve çevresinden etkilenir. O halde kültür insan ve toplumun felsefesidir.

Toplumunu oluşturan bireyler arasındaki bu karşılıklı etkileşim, ruhi esasların bileşim süreci sayesinde meydana gelir. Burada Bin Nebi'nin düşüncesinde kültürün medeniyetin özü ve itici gücü olduğunu gözlemliyoruz. Bin Nebi şu görüşü kabul ediyordu: “Temel kavramıyla kültürün amacı, statükoyu korumaya değil, değiştirmeye yönelik bir faktör olmasıdır.”¹⁵¹ Bu yaklaşım, Malik b. Nebi'nin manevi yönüyle medeniyet düşüncesine uygundur. Nitekim şöyle der: “Medeniyet, sosyal görevlerini belirlemek ve yerine getirmek üzere toplumu harekete geçiren iradedir.”¹⁵² Buna göre kültürü medeniyetin özü ve kaynağı olarak kabul edersek, kültürün yenilendiğini, hareket halinde olduğunu, fert ile toplum arasındaki davranışsal karşılıklılık yoluyla gelişim ve yenilenme arayışında olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Dolayısıyla gelenekler, insanın veya toplumun gidişatını belirleyen kültür olamaz, olsa olsa kültürel mirasın bir yönünü ifade eder. Hatta Bin Nebi daha da ileri giderek, hareketlilik kavramıyla kültürün, Arap ve İslam dünyasında adeta kutsal niteliği kazanmış geleneklerden kesin olarak soyutlanması gerektiğini düşünür. Nitekim toplumların gelenekleri İslami geleneklere karışarak toplumlar için “kutsallık sıfatı” almıştır.¹⁵³ Bu nedenle Bin Nebi, kültürün tanımını bulma arayışından önce, fertlerin entegre bir davranış olarak kültürü bulması konusunda Arap ve İslam dünyasında bir sorunun var olduğunu vurgular.

¹⁵⁰ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 90.

¹⁵¹ Zygmunt Bauman, **es-Sakafatü's-sâile**, (Arapça'ya çeviren: Haccac Ebu Cibr), Beyrut eş-Şebeketu'l-Arabiye li-l-Abhasi ve en-Neşir, 2018, s. 14-15.

¹⁵² Bin Nebi, el-Müslim fi âlemi'l-iktisâd, s. 61.

¹⁵³ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, s. 57.

2.4.4. Matbu Düşünceler ve Mevzu Düşünceler Kavramı

Matbu düşünceler, ferdin ve toplumun hafızasında yer etmiş tarihsel örneklığe sahip aslolan düşüncelerdir. Ahlaki usul ve sabiteleri belirleyen, yaşamın akışını yönlendiren ve pratik hedefler öngören düşüncelerdir. Bunlarla bağını kopardığı zaman insanın yaşamının zorlaşacağı ve davranışlarının bozulacağı düşüncelerdir. Malik b. Nebi bunları haram inancı ile örneklendirir. Fransız işgali, bu inancı Cezayirlilerin hayatından çıkarmaya yönelik tüm girişimlerine rağmen başarılı olamamıştır. İşgal ahlaksızlığı yaymada başarılı olmuş olabilir ancak haram düşüncesi fert ve toplum vicdanında var olmaya devam etmiş, muhtelif şekillerde kendini göstermiştir. Bunların en basiti, kızların dindarlarla evlenmeye özen göstermeleri sayılabilir. Oysa modern Amerikan kültürü haram düşüncesini Amerika'nın sosyal ortamından çıkarmayı başarmıştır, çünkü bu esasen orada matbu bir düşünce olmamıştır. Mevzu düşünceler ise zamanla, bilhassa asıl düşüncenin ortadan kaldırılıp yerini kişi ve düşüncelerin kutsanmasının aldığı medeniyetin ikinci aşamasında ortaya çıkan düşüncelerdir.

Malik b. Nebi, zaman içinde düşüncelerin intikamına götüren bu durumu düşüncelerin ihaneti olarak tanımlar.¹⁵⁴ Düşüncelerin ihaneti aynı zamanda öteki medeniyetlerden kendi aslî modeline sahip farklı medeniyetlere uygulanmak üzere yabancı düşüncelerin aktarılması biçiminde olur. Burada çifte bir intikam söz konusudur. Aktarılan düşünceler, kendi asıl medeniyetinde matbu düşüncelerdir ve aktarıldığı medeniyete uygun değildir. Keza aktarılan medeniyetin düşünceleri kaybolmuş görünmekle birlikte içeride aktiftir ve intikamını almaktadır.¹⁵⁵

Malik b. Nebi'nin buradaki sözü entelektüel ve vicdani yönüyle kültüre ilişkindir. Nitekim düşünceler ferdin ve halkın vicdanı olmanın yanı sıra buradan yaşamı kolaylaştıran araçlar çıkmaktadır. Malik b. Nebi, Avrupa işgalinin bu tür bir savaş eğilimini iyi kavramıştır. Nitekim Avrupa, Arap ve İslam dünyasına, siyasi nüfuzunu genişletmek üzere çıkarlarına hizmet eden düşünceler ihraç etmeye çalışmıştır. Hatta bu ülkelerin politikasının tamamen Avrupa'nın üstünlüğüne teslimiyet

¹⁵⁴ Bin Nebi, Müşkiletu'l-efkâr, s. 75.

¹⁵⁵ Bin Nebi, Müşkiletu'l-efkâr, s. 159.

ekseninde olmasını istemiştir.¹⁵⁶ Böylelikle matbu düşüncelere ihanet edilmiş, yerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak mevzu düşünceler almıştır.

2.4.5. Ölmüş Düşünceler ve Ölümçül Düşünceler Kavramı

Bu iki kavram, matbu ve mevzu düşünceler kavramlarına bağlı olup bunlardan türemiştir. Ölmüş düşünceler toplumsal mirasımızın sonucudur, ancak köklerinden kopmuş, amaçlarından sapmıştır. Ölümçül düşünceler ise hiçbir ölçüye bakmadan veya eleştirmeden Batı'dan ithal ettiğimiz düşüncelerdir. İlki sömürülebilirliği ortaya çıkarırken ikincisi sömürgeciliği ortaya çıkarır.¹⁵⁷

Toplumsal mirasımızın sonucu olan ölmüş düşünceler, toplumda kutsallık kazanmış bir kişi şeklinde somutlaşır, dolayısıyla onun düşünceleri de özellikle Allah adına konuştuğunda sahte bir kutsallık taşır. Malik b. Nebi'nin sözünü ettiği ölmüş düşüncelerin en belirgin biçimlerinden biri reform çağındaki eğitim müfredatlarıdır. Bunların reform ifadesi eklenmesi dışında geleneksel ekolün eğitim müfredatlarından bir farkı yoktur. Nitekim bu yenilenme ve gelişime muhtaç eski bir toplumsal mirastır. Bin Nebi bunu bazı zihniyetlerin kullandığı mantıksal hatalarla açıklamaya çalışır. Örneğin; Biz Müslümanlara göre hiç şüphe yoktur ki 'İslam mükemmel bir dindir' (birinci öncül). İkinci öncül ise 'biz Müslümanlar' ifadesidir. Ulaştığımız hatalı sonuç ise 'o halde bizler mükemmelizdir.' Bu tarz bir düşünüş Bin Nebi'ye göre Batı'nın ölümçül düşüncelerine kapı aralayan ölmüş düşüncelerdir. Batı'dan aldığımız ölümçül düşünceler, çevremizde esasen ölmüş olabilir. Yani o çevrede geçerliliğini yitirmiş olabilir, ancak Batı'da eğitim görmeye gitmiş bazı aydınlar bu tür düşünceleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak alarak sömürgeciliğe hizmet eder. Bunun örneği Darwin teorisinin "en güçlü olanın hayatta kalması" ifadesidir. Bu teori hayvanlar alemi için ve dolayısıyla zooloji bilimi için geçerli olsa da insanlar ve biyoloji için geçerli değildir. En güçlü olan daha kötü olmak için değişir ve buradan en güçlülerin, beşeri toplumun

¹⁵⁶ eş-Şahmerânî, s. 133-134.

¹⁵⁷ Bin Nebi, Müşkiletü'l-efkâr, s. 146.

esas olarak hayvanî bir ilkeyi benimsemesine imkan veren materyalist felsefeler ve sömürgecilik ahlakı doğar.¹⁵⁸

2.4.6. Görev ve Hak Kavramı

Malik b. Nebi'nin değişimsel eğitim projesinde görev ve hak kavramı önemli bir yer alır. Ona göre hak istenmez, aksine ferdin görevini yerine getirmesinin doğal bir sonucudur. İyi bir eğitim-öğretim sağlamak, zamanı yönlendirmek ve toprağa yatırım yapmak, medeniyetin meyvesi olan hakkı doğuran görevlerdir. Görevleri yerine getirmeden önce hakları talep etmek, işgalcinin işgal ettiği ülkeye kök salmasını sağlar, hatta sömürülebilir gönüllerde yer etmesine yol açarak işgal edene bağlı bir ekonomi ve politika oluşturur. Dolayısıyla işgalcinin bu topraklardaki varlığı -burada söz konusu olan Cezayir ve benzeri ülkelerdir- doğru ve doğal bir durum değildir. Ayrıca hakların o işgalciden istenmesi de ona sosyal ve siyasal bir örtü kazandırır. O halde esas olan, toplumsal görevleri yerine getirmek ve sömürülebilirliği halkın içinden söküp atmak üzere gönüllü çalışmalar yaparak halkın direniş göstermesidir ki; işte o zaman işgalci kendisine bu topraklarda yer olmadığını anlamaya başlar.

Cezayir'de Müslüman Alimler Birliği'nin insanlar arasında ilmi yaymak ve kültürü ihya etmek üzere sergilediği çaba, yükümlü olduğu eğitim görevini yerine getirmesiydi. Ancak birliğin Fransa'ya gidip parlamentoya giriş hakkını talep etmeleri yanlıştı ve zamanla halkın sömürülebilirliğini ortadan kaldıracak eğitim projesine zarar vermişti. Malik b. Nebi, görev düşüncesini tüm toplum bireylerini içerecek şekilde genişletir. Ona göre her birey, -ister öğretmen, ister avukat, ister mühendis olsun vs.- her gün yarım saat gönüllü çalışma yapmalıdır. Herkes zamanının yarım saatini, toplumun yükselişine katkıda bulunabilecek, eğitim masraflarını karşılayamayan ya da bir şeyler öğreneceği kurslara gidemeyenlere yardımcı olacak bir işte gönüllü çalışmaya ayırmalıdır. Bin Nebi, bu düşüncesiyle II. Dünya Savaşı'nda tüm maddi olanaklarını kaybeden ancak iradesini kaybetmeyen ve sömürülebilir bir halk haline gelmeyen Alman halkından ilham alır. Nitekim Alman halkı, hükümetin yükümlü kıldığı görevleri gönüllü bir şekilde yerine getirmiş, on yıl içinde Almanya, Uluslararası Kahire Fuarı'nda ürünlerini yeniden sergilemeyi başarmıştır. Malik b. Nebi bu konuda işgal

¹⁵⁸ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, s.82-85.

günlerinde en temel haklarından bile men ve mahrum edilen Cezayir Yahudilerinin kendi aralarındaki organizasyonu da örnek göstermektedir. Yukarıda geçtiği üzere kültürlü Yahudiler, Yahudi toplumunun çocuklarından eğitimsiz olanlara eğitim-öğretim imkanı sağlamak için seferber olmuş, sömürülebilir yeni bir cahil nesil ortaya çıkar korkusuyla evlerinde gizli okullar açmışlardır.¹⁵⁹

2.5. Eserleri

Malik b. Nebi'nin geride bıraktığı eserler, kitapları, konuşmaları ve konferanslarıyla birlikte kırka ulaşmaktadır. Fakat savunduğu temel fikirleri açıkladığı ve tartıştığı eserleri yirmi üç tanedir.¹⁶⁰ Bu eserlerden konumuzla ilgili olanlar şunlardır:

ez-Zâhîretü'l-Kur'âniyye: Malik b. Nebi'nin ilk kitabıdır. Kitabı yazmaya Almanya'da başlamıştır.¹⁶¹ Bin Nebi'nin hedefi, bu kitapla gençlere modern anlayışla Kur'an'ı ve Nebevi şahsiyeti anlamada yeni bir metot ortaya koymaktır. Kitapla Bin Nebi, Kur'an'ı anlamada yeni, modern bir anlayış ortaya koymuştur.

Öncelikle din kavramını açıklayan Bin Nebi, peygamberin şahsiyetini kuşatan vahyi psikolojik açıdan incelemeye çalışmıştır. Karşılaştırmalı olarak İsrailoğullarına gelen Armiya peygamberi de ele alan Bin Nebi, Hz. Muhammed (sav)'in hayatını vahiy öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırıp Peygamber'in kendini gerçekten vahyin muhatabı olduğuna ikna etme sürecini psikolojik açıdan araştırmıştır. Sonra Kur'an'ın aşamalı olarak indirilişine ve buna rağmen ayetlerin arasındaki bütünlüğe dikkat çekmiştir.

¹⁵⁹ Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 148, 158.

¹⁶⁰ **Muzekkeratu's-Şahidîn li'l-Karn (Ettifil)**, 2.Baskı ,Dımaşk, Daru'l-Fikir, 1984; **Muzekkeratu's-Şahidîn li'l-karn (Ettaleb)**, 2.Baskı ,Dımaşk, Daru'l-Fikir, ,1984; **Devru'l-müslim ve risaletühü** , 7. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir , 2017; **el-Mes'eletu'l-Yehûdiyye**, 5. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2017; **Fikretü'l-İfrîkiyyeti'l-âsyeviyye**,9.Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir,2015; **Beyne'r-reşâd ve't-tîh**, 11. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2015; **el-Kadâya'l-kübrâ**, 13. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2016; **ez-Zâhîretü'l-Kur'âniyye**,13. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2015; **Fî Mehebbi'l-ma'rekeh**, 12. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2016; **Mecalisu Dımaşk**,4.Baskı, Daru'l-Fikir , Dımaşk, 2012; **Mîlâdü müctema**, 10.Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2015; **Müşkiletü'l-efkar fi Âlemi'l-İslâmî**, 12.Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir , 2015; **Müşkiletü's-sekâfe**,19.Baskı, Dımaşk , Daru'l-Fikir, 2016; **Şürûtu'n-nehda**, 13. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2015; **el-Müslim fi aleml-i İktisad** , 11. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2014; **Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî**, 11. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2016; **Min ecl'it-tağîir**, 10. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2016; **Essiraulfikriyye filbiladi-el-müstemera**, 12. Baskı, Dımaşk, ,2016; **Fikretü-Komnôils İslami**, 12. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir ,2016; **Teammûlat**, 12. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2015; **Lebbeyka hajja el-fukara** (Roman), 1. Baskı, Dımaşk, Daru'l-Fikir, 2009; **İntacu'l-müştşrikin**,1. Baskı, Beyrüt, Daru'l-Fikir, 1969; **El-Afen**, 1. Baskı, Cezayir, Daru'l- Umma, 2007.

¹⁶¹ Bkz. Meskavi, c. 1, s. 335.

Devamında her ne kadar şu anda dil zevkini kaybeden müslümanlar algılayamasa da Kur'an'ın edebi açıdan mucizeliğini anlatmıştır. Kuran'ın şiir vezinlerini kullanmadan, sahip olduğu ifade genişliğinden bahsetmiş, bedevilerin ve diğer arapların böyle bir üslupla karşılaşmamış olduklarını ayrıca Kur'an'da kullanılan kelimeler ve anlatılarda geçen bahçelerin, yüksek yapıların, pınarların, denizlerin ve meyvelerin de bilinmediğini belirtmiştir. Bin Nebi bu unsurları dahi dilsel açıdan, psikolojik analizlerinde kullanmıştır. Daha sonra Yusuf (as) kıssasını Tevrat ve Kur'an'ı karşılaştırarak incelemiş, kıssanın Kur'an'daki kusursuzluğunu, Kur'an'ın bu husustaki üstünlüğünü, tarihi ve sosyal durumun Kur'an'da anlatılanla uyuştuğunu belirtmiştir.

Lebbeyk (roman): Malik b. Nebi'nin ikinci fikri, edebi eseridir. Romanın kahramanı İbrahim adında bir gençtir. İbrahim, Cezayir'in meşhur, büyük ailelerinden birinin üyesidir. Anne ve babasının ölümünden sonra ailesinin yolunu takip etmemiş, kendisini içkiye vermiştir. Ta ki sarhoş olduğu bir gece Kabe'yi rüyasında görene kadar. Rüyası, ondaki güzel ahlakı uyandırmıştır. Mevsim hac mevsimidir. Sahip olduğu her şeyi, hacca giden gemiye binebilmek için satmıştır. Mahallesindekilerin de yardımıyla gemiye binmiş, gemideki insanlar ona yeni ismiyle seslenmeye başlamıştır: Hacı İbrahim. Halkın gözünde kötü alışkanlıkları olan sarhoş İbrahim gitmiş, Hacı İbrahim gelmiştir. İbrahim Mekke'de kalmış, insanlara çay ve kahve dağıtmayı iş edinmiştir.

Romandan medeniyet fikrinin Bin Nebi'nin zihninde daha en başlarda ne kadar açık olduğu anlaşılmaktadır. Yazar sanki kitapta, gelecekte ortaya koyacağı fikirlerin temel işaretlerini vermiştir. Asıl köklere dönüş, Mekke'ye dönüşle temsil edilmiş, özellikle kahramanın ismi İbrahim olarak seçilmiştir. İbrahim'e hac yolunu kolaylaştıran toplumsal dayanışmanın ve insanlar arasındaki bağın değeri romanda ortaya çıkmaktadır. Bin Nebi'ye göre medeniyetin esası, bu dayanışma ve bağlıdır.

Şürûtu'n-nehda: Bin Nebi'nin en meşhur kitabıdır. Bu kitapta meşhur medeniyet teorisini ortaya koymuştur. Medeniyetle ilgili herhangi bir gelişim, insan, vakit ve toprağın arasındaki ilişkiye bağlıdır. İnsanı toprağa ve vakte bağlayan ise kutsal din düşüncesidir. Bin Nebi kitapta, insanın medeni ve eğitimsel değerine yoğunlaşır. Çünkü kahramanların zamanı bitmiş, insanı çevresine bağlama ve işleri düzene koyma vakti gelmiştir. Kitapta Bin Nebi Müslümanı yeniden diriltecek ve kültürü doğrudan

etkileyecek pratiğe yönelik fikirler sunar. Bin Nebi, kitabını sömürülmeye müsait zihniyet hakkında konuşmasıyla ve sömürgecilerin insanları hükümleri altına almak için cahil bırakmak, onları şehvet ve eğlenceye daldırmak istediklerini belirterek bitirmiştir.

Milâdii müctema: Bu kitap, Bin Nebi'nin psikolojik, sosyolojik ve tarihsel analizler kitabı olarak tanımlanabilir. Bin Nebi kitaba, tarihi hareketin açıklanması hakkındaki görüşleriyle başlar. Devamında sosyal ilişkilerin toplumu inşa etmedeki rolünü incelemeye geçer ve sosyal ilişkilerin tesisinde iki temelin (din ve ahlak) üzerinde dururken sömürgecilerin sosyal ilişkileri ifsat edişlerinden bahsederek sonlandırır.

Müşkiletü's-sekâfe: Bu kitapta Bin Nebi Arap dünyasında kültür problemini ele alır. Kültür ve bilim kavramlarına dair Müslümanların zihinlerdeki karışıklığı açıklamaya gayret eder. Marksist kültür ve kapitalist kültür arasında karşılaştırma yaptıktan sonra kendi kültür tanımını yaparak kültürün eğitimsel boyutunun anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşır. Bu kültürde çoban ve doktor eşittir, toplum sadece üniversite mezunlarından oluşmaz, herkes toplumun bir azasıdır. Pratik, doğrudan hayata yansıyan bir kültür tanımlar.

El-Afen ve Muzekkeratu's-şahidîn li'l-karn: Bu iki kitap Bin Nebi'nin hayatını anlattığı otobiyografi kitaplarıdır. İlk kitap onun 1932-1940 yılları arasındaki siyasi ve sosyal hayatı anlatır. Kitabın yalnızca ilk kısmı basılmıştır ve Müzekkirat Şahid li'l Karn kitabıyla aynı konuları içerir. Kitabın ikinci kısmının Malik b. Nebi'nin Trablus'taki mahkemede kitaplarını vasiyet ettiği Lübnan'lı Ömer Miskavi'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Ömer Miskavi'nin bir kitabında geçen El-Afen kitabından aktardığını söylediği olaylara Bin Nebi'nin başka hiçbir kitabında rastlanmamaktadır. Kitabın ikinci kısmında tarihi belgelerle sömürge yanlılarının kimler olduğu ortaya konmaktadır.

Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî: Kitap altı kısımdır. Muvahhidler devleti sonrası toplumu ele alır. Kitapta zikredilen en önemli husus, Avrupa medeniyetinin ahlak anlayışı ile İslam medeniyetinin ahlak anlayışını karşılaştırmasıdır. Bu karşılaştırmada Bin Nebi Avrupa medeniyetinin ahlak anlayışının dahilî olduğunu, dışarıya

açılmadığını; bu ahlakın, dışarı açılmasının sömürge ahlakını doğurduğunu ifade ederken, İslam medeniyetinin ahlak anlayışında ise İslam'ın emrettiği ihsan kavramının önemli yer tutmasından hareketle, başkalarını önemsemeyi beraberinde getirdiğini beyan etmektedir.

Bin Nebi'nin zikrettiği diğer bir husus da medeni insanın, medeniyeti son bulduğunda ilk aslına döneceğidir. Avrupalı insan medeniyetinin bitişini gördüğünde kendini çoban ve ziraatçi olarak bulacaktır; çünkü Avrupalı'ların aslı toprağın çocukları olmalarıdır. Müslümanlar ise böyle bir durumda İslam'dan önce var olan ahlaklarına döneceklerdir. Bundan dolayı Bin Nebi insanın toprağı en güzel şekilde kullanmasında ve ondan en iyi şekilde yararlanmasında ısrar etmiştir. Malik b. Nebi'ye göre ıslah, insanın kalbini işe, çalışmaya iten bir etkenin olmasıyla mümkün olabilir. Bu etkenle toplum, kendine bulaşan tembelliğı yenebilecektir.

Bin Nebi kitabında, eğitimde sadece niceliğe önem veren Arap-İslam coğrafyasının eğitim anlayışını ve ünvanlara takılmış hocaları eleştirmiştir. Kültür ve bilim insan üzerinde etkisini kaybetmiştir. Öyle ki tek becerisi geçmişi övmek ve ona güzellemeler yapmaktan öteye geçememektedir. Bundan dolayı Bin Nebi, yeni bir üretim hareketi için Müslüman akıllara kendi toplumlarına uygun bir alan açmanın zorunluluğunu vurgulamıştır.

Müşkiletü'l-efkar fi âlemi'l-İslâmî: Bin Nebi'nin Batı ve Doğu külliyyatına ve düşünce tarzına hakimiyetini gösteren en önemli kitaplardandır. Bu kitapta Bin Nebi İslam aleminde ve Batı'nın fikir dünyasında dönen bazı problemleri ve sorunları ele almaktadır. Eserde Malik b. Nebi, Batı ve İslam medeniyetindeki şairlerden örnek verir. İki edebiyat arasında karşılaştırmalar yapar ve sonuç olarak Batı medeniyetinin, Sovyet diyalektiğinin ve burjuvazinin, nicelik ve maddiyat yönelimini tespit eder. İslam medeniyetinin iki esası ise; iyiliğın sevilip övülmesi, kötülüğün yerilmesidir. Fakat bu medeniyet battığında yöneldiğı nokta, tasavvuf, hurafeler ve taklit olmuştur. Bin Nebi yukarıda geçen matbu-mevzu, ölü-ölümcül gibi fikrî kavramları ilk defa bu eserde kullanmaya başlamıştır.

Fi Mehebbi'l-Me'rake: Bin Nebi'nin Cezayir'de çeşitli gazetelerde yayınladığı makalelerden oluşmaktadır. Dört bölümden oluşur. İlk bölümde yazar, sömürgeci ve sömürge çeşitlerinden bahsetmiş ve önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. İşgal, tarih boyunca iki şekilde olmuştur: Süreli işgal, tam işgal. Tam işgalde halk, işgal edene tâbidir. Üçüncü bir şekil ise ki bunu yeni Avrupa medeniyeti icat etmiştir, ülkeye ve kaynaklarına el konulup halkının fakirleştirilmesidir. Ayrıca işgalci işgal ettiği yerden de çıkmaz. İkinci bölümde Bin Nebi, İslam karşıtı siyaseti anlatmıştır. Fransız bir bakanın "hilalin haça galip gelmesine izin vermeyeceğim" sözünü nakleden Bin Nebi, dönemin hakim siyasetinin nasıl İslam karşısında olduğunu ortaya koyar. Üçüncü bölümde Cezayir topraklarının düzenlenmesini, işe, çalışmaya teşviği ve yönlendirmeyi işleyen Bin Nebi, kadın meselesine de bu bölümde yer verir. Dördüncü bölümde kültür meselesinin ele alınması nedeniyle çalışmamız için bu bölüm daha önemlidir. Bu bölümde Bin Nebi, bir kültürün kendisini inşa edip yükseltirken aynı zamanda kendisine son verecek öğeleri de ürettiğini iddia eder. Bu öğeler ölü fikirler ve öldüren fikirlerdir. Örneğin Batının özgürlük fikrini üretirken aynı zamanda sarhoşluğu ve aşırı şehveti de üretmesi veya İslam medeniyetinin gayba iman anlayışının, hurafelere inanmaya dönüşmesi, aynı şekilde tevekkül anlayışının iş yapmamaya dönüşmesi gibi. Yanlış tevekkül anlayışı da sömürgeye razı olmayı beraberinde getirmiştir.

Min Ecli't-tağyir: Kitap muhtelif yerlerde yayımlanmış makalelerin derlemesidir. Makalelerde ele alınan konulardan biri de Arap evlerinin yani Arap toplumunun ve önceliklerinin sömürgeyle değil, yeniden kendi çocuklarıyla ihya edilmesidir. Sosyal hayat tüm dinamikleriyle yeniden canlandırılmalıdır. Ekonomi herkesin karnının doyacağı şekilde tanzim edilmelidir. Bu kitap da diğer kitaplar gibi kültür meselesini incelemiştir. Bin Nebi bilimin değil kültürün toplumları değiştiren etken olduğunu düşünmektedir. Bilim, tekniği verir, kültür ise gelişimi, bilimi ve medeniyetin değerini verir. Toplum da onunla korunur.

3. MALİK BİN NEBİ’NİN EĞİTİM ANLAYIŞI

3.1. Malik b. Nebi’ye Göre Eğitim Kavramı

Malik b. Nebi bir sosyoloji araştırmacısı olduğundan, onun nezdinde eğitimin temel ve hedefinde sosyal boyut ağır basmaktadır. Onun nezdinde eğitim, sınıf içinde öğrenciye telkin süreci değildir. Amacı da yalnızca eğitim alan öğrenci değildir, aksine toplumun tüm bireylerini kapsar. Malik b. Nebi şöyle der: “Eğitim, vakiada, kişilerin düşünce dünyasında ve nesnelere dünyasında otoritesi olmayan bir kurallar ve teorik kavramlar topluluğu değildir. Kelimeler gerçeklere dönüştürülmedikten, iyi ile kötü belli olmadıktan sonra eğitilmiş kimselerin üretimi ve sözlüklerdeki tüm kelimeleri bilenlerin ilim denizi de değildir. Kendilerini veya çevrelerini değiştirmek için tek bir ilke veya öğretiyi tatbik edemedikten sonra İslam’da gelmiş tüm ilkeleri ve öğretileri bilenlerin işi de değildir. Bu sosyal üçlemeyi, kişileri, düşünceleri ve nesnelere etkilemeyen her gerçek aslında ölü bir gerçektir.” Dolayısıyla Malik b. Nebi nezdinde eğitim, ilmin fazlalığı veya sınıflarda öğrencilere bilgi verme becerisi değildir. Aksine eğitim insanın pratik yaşamıyla ilişkilidir, sosyal olarak çevresindeki kişiler, düşünceler ve nesnelere ile bağlantılıdır. Bu, insanın eğitimi ve çevresiyle daha iyi etkileşim için yönlendirilmesidir. Bunun uygar bir boyutu vardır. “Zira hedef insanlara güzel konuşup yazmayı öğretmemiz değil, aksine her bireye arkadaşlarıyla yaşam sanatını öğretmemizdir. Yani nasıl medenileşeceğini öğretmemizdir.”¹⁶²

Bu son iktibastan Malik b. Nebi’nin, kişilerin eğitiminden kastın, insanı toplum kurallarına ve gereklerine uygun olarak ve bunlara alışarak yetişebilmesi için insana üstün sıfatları ve güzel ahlakı kazandırmak olduğu görüşünde olan Muhammed Abduh ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³ Malik b. Nebi ile Muhammed Abduh’a göre eğitim bireysel hedeften ziyade aynı sosyal hedefe yöneliktir ve bireyin reformu konusundaki her eğitim işinin toplumun reformu şeklinde sonuçlar vermesi gerekir. Bu

¹⁶² Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 99-100.

¹⁶³ Seyyid Reşid Rıza, *Tarihu el-Üstazü el-İmam Muhammed Abduh*, 2.Baskı,c.2, Mısır, Dâru'l Menâr, 1344, s. 80.

eğitim düşüncesi aynı zamanda Müslüman Kardeşler Cemaati'nin¹⁶⁴ inşa ettiği sosyal eğitim düşüncesine yakındır ve inanç, ruh ve ahlak eğitimini de içerir.¹⁶⁵

Bin Nebi'nin düşüncesinde eğitim, bir açıdan bireyler ile topluluklar arasındaki, diğer bir açıdan, bireyleri, düşünceleri ve nesnelere içeren çevre arasındaki iletişim sanatıdır. Malik b. Nebi etkilendiği isimler arasında zikrettiğimiz John Dewey'in eğitimin hedeflerinin değişken olduğu ve sosyal hayata göre konulduğu görüşüne dayalı eğitim programlamasına katılmamaktadır. Dewey, eğitimin yeni bir bina olduğu ve gaybı esas almadığı, aksine tecrübe ve çevrenin etkisini esas aldığı görüşündedir.¹⁶⁶ Bin Nebi, Dewey ile aynı görüşte değildir. İkisinin arasındaki anlaşmazlık Bin Nebi'nin dinî boyutu dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Onun nezdinde eğitimin -ileride göreceğimiz gibi- dinî hareket noktaları yani değerler gibi değiştirilemez sabiteleri vardır.

Bin Nebi'nin eğitim anlayışı, milletlerin ilerlemesinin çocuklarını iyi eğitmelerine bağlı olduğu görüşünde olan Rifaa Tahtavi'nin anlayışına yakındır.¹⁶⁷ Tahtavi'ye göre, bir milletin ilerleme veya gerileme derecesinin belirleyicisi eğitimin çıktılarıdır.¹⁶⁸ Eğitim ile Malik b. Nebi'nin “sosyal üçleme” olarak isimlendirdiği şey arasındaki ilişkiden kasıt: kişiler, düşünceler ve nesnelere. Malik b. Nebi, bu teorisinde her milletin veya medeniyetin tarihsel-medeni dönemini esas alır. Medeniyet, bir düşünceye, özellikle dini karakterli bir düşünceye dayandığı zaman gelişir ve katkıları gittikçe artar. Sonra ılımlı hale gelir ve temel düşünceye imanına dayalı nesnelere ve üretimleri kaybettiğinde yükselişi durur. Ancak önceki imanı, medeni dürtüsü ve sürdürdüğü medeni ürünleri sayesinde güçlü kalır. Sonra imanı tamamen

¹⁶⁴ Mart 1928'de İsmâiliye'de Hasan el-Bennâ tarafından Cem'iyetü'l-ihvânî'l-müslimîn adıyla kurulan teşkilat. Geniş bilgi için bkz. İbrahim el-Beyyûmî Gânim, “İhvân-ı Müslimîn”, *DİA*, c. 21, s. 580-583.

¹⁶⁵ Daha fazlası için bkz: Osman Ruslan, **et-Terbiyetü's-siyasi inde Cemaati'l-İhvanü'l-Müslimîn**, Daru en-Neşir ve et-Tevzi el-İslamiye, ts.

¹⁶⁶ Bkz. John Dewey **Demokratiye ve terbiye**, (Arapça'ya çev. Dr. Muna Afravi), 2. Baskı, el-Kahire: Matbat'ü-Lecnet'i-et-Telif ve Tercüme, 1954, s. 3-6.

¹⁶⁷ Rifaa Tahtavi 1801 yılında Mısır'da doğmuş, 1873 yılında ölmüştür. Mısır'daki bilimsel kalkınmanın öncülerinden sayılır. Mısır hükümeti onu Avrupa'ya eğitim için göndermiştir. Fransızca'yı iyi öğrenmiştir, çok sayıda kitap yazmış ve tercüme etmiştir. Eğitim alanındaki en ünlü kitabı “Kız ve erkek çocuklar için güvenilir rehber” adlı kitaptır. Bkz. Hayreddin Zirikli, **el-A'lam**, 15. Baskı, c. 3, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, s. 29.

¹⁶⁸ Bkz. Rifaa Tahtavi, **el-Murşidu'l-emin li'l-benati ve'l-benin**, Kahire: Daru el- Kitâbi'l-Mısri, 2012, s. 71.

düşünce dünyasından kişileri ve içgüdüleri kutsamaya doğru geçiş yaptığında katkıları azalmaya başlar. İşte burada o medeniyetin dönemi sona erip yok olmaya başlar.¹⁶⁹ Malik b. Nebi'nin işaret ettiği ve insanın çevresi ile iletişim sanatı olarak kastettiği eğitime gelince, burada süreç medeniyet sürecinden farklıdır. İnsanla ilk iletişim kuran insandır ve Bin Nebi, bu yeni doğan ile ilk iletişim kuran kişileri onu etkileyen kişiler olarak değerlendirir. Sonra bu yeni doğanın ilişkisi, yeni ve tuhaf şeyleri arayarak ve düşünerek çevresel nesnelere dünyasına geçiş yapar ve ilk keşfettiği şey annesinin yüzü olur. Sonra düşünceleri billurlaşmaya başlar. Düşüncelerinin billurlaşmaya başlamasıyla birlikte medeni-kişisel rolü de başlar. Burada yakınlaşması ve iç içeliği nedeniyle üçlü roller arasındaki zamansal farkın açık olmadığına işaret edilmelidir. Çocuğun eli veya emziğinin nesnelere dünyasının tümünü teşkil ettiği zamanda, annesinin yüzüne aşına olmaya başlar, annesinin sevgisi, düşünce dünyasının başlangıcı olan duyu dünyasını billurlaştırmaya başlar. Dolayısıyla erken çocuklukta eğitim, ilk çocukluk aylarında başlar.¹⁷⁰ Birey medeni-sosyal sürecin üç aşamasından geçer, ancak eğitimi toplumdan farklıdır. Zira birey ile bu sosyal üçleme arasındaki ilişki Bin Nebi'nin düşüncesinde ciddi bir ilişkidir. Bireysel ve sosyal eğitimi ayırmak mümkün değildir. Aksine sosyal eğitimin istikameti esasen, insan ile üçlü faktör (kişiler, düşünceler, nesnelere) arasındaki bireysel ilişkinin sağlam olmasına dayalıdır. Bin Nebi eğitimde düşünce ile eylemi birleştirme girişiminde Afgani'ye yaklaşır. Afganî de eğitimde teorik ilkelerle yetinmemektedir.¹⁷¹ Onun nezdinde eğitim, bir yandan insan ile toplum arasında, diğer yandan bu ikisi ile içerisinde bulunduğu sosyal üçleme arasında eşit ilişki kurmayı -veya düzeltmeyi- hedefleyen bir iştir.

Bin Nebi, bir yandan Mevdudi'nin, Rabbani bir kaynaktan gelen birey ve toplum davranışlarını biçimlendiren ve yönlendiren İslam şeriatının ilkelerine göre eğitimin hayatla bağlantılı olması gerektiği görüşüne katılırken;¹⁷² bir yandan da İmam Muhammed Abduh'un eğitimin, insanın bedeni, aklı, ilişkileri ve çevresini kapsayan kuşatıcı ve entegre bir plan dahilinde topluma yararlı bir yöne yönelik için hazırladığı

¹⁶⁹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 76.

¹⁷⁰ Bin Nebi, Müşkiletu'l-Efkâr, s. 26-30.

¹⁷¹ Khawaldeh, Felsefetu't-Terbiye inde'l-Afgânî, s. 234.

¹⁷² İtidal Kadı, **el-Fikru't-Terbevi inde el-Mevdudi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü Ummu'l Kura, Külliyyetu et-Terbiye, Mekke, 1987, s. 77.

bireyden başlayarak toplumda değişim meydana getirmenin ilk temeli olduğuna inanan yenilikçi metoduna yakındır. Yine milletlerin düşünce dünyasının aralarındaki üstünlüğün ölçüsü olduğu ve düşünce dünyasının ancak doğru yönlendirilmiş bir eğitim çalışmasıyla geliştirileceği konusunda da Muhammed Abduh'la aynı görüştedir.¹⁷³

Bu tespitler ışığında Bin Nebi'nin Cemaleddin Afgani ile başlayıp Muhammed Abduh ile zirveye çıkan modern İslami eğitim düşüncesinin bir uzantısı hatta semeresi olduğu söylenebilir. Afgani, geleneği atmaya, ilim ve eğitim alanında yenilikçilik üzerinde çalışmaya çağırıyordu. Ona göre eğitim, Allah'ın dinini hurafelerden uzak bir şekilde doğru anlamaya dayalı olarak nefisleri arındırmaya ve kültürlendirmeye yönelik bir retorikti.¹⁷⁴ Bin Nebi, dini doğru anlamanın eğitim sürecinin temeli olduğu konusunda Afgani ile aynı görüşteydi. Ancak Afgani, siyaseti, entelektüel ve eğitimsel kalkınmayı hızlandırmak için bir araç edinirken Bin Nebi bilimsel-sosyal eğitim metodunu, uzun süre olsa da birey ve toplumun ıslahında vazgeçilmez bir esas olarak almış ve bu hususta ısrarcı olmuştur. Bin Nebi bu hususta, nihayetinde değişimin ancak eğitim ve kültürlendirme yoluyla olduğu sonucuna varan Muhammed Abduh ile aynı görüştedir. Nitekim Muhammed Abduh, sömürgeciliğe karşı direniş ve bilinci yayma hedefini gerçekleştirmek için siyaseti değil; düşünce, din, ilim ve eğitimi araç olarak kullanarak dolaylı yoldan sömürgeciliğe karşı direniş için çalışmıştır.¹⁷⁵ Bin Nebi'nin görüşü de tam olarak böyledir. Bu sebeple Müslüman Alimler Birliği'nin eğitim öğretim faaliyetleri ve kültürlendirme çabalarını överken siyasi arenaya girmelerini ve bir direniş aracı olarak eğitim yolundan sapmalarını eleştirmiştir.

3.2. Malik b. Nebi'ye Göre Eğitim Din İlişkisi

Malik Bin Nebi'nin eserlerinde din bahsi, açıklamaya çalıştığı düşünceye göre birkaç anlamı ifade edecek şekilde geçer. Ancak ben bu anlamların iki kısımla sınırlı olduğu kanaatindeyim. Bazen Allah Teala'nın varlığını ikrar olarak dini ele alırken

¹⁷³ Muhammed Abdulmaksud, **el-Fikrül-İslamiyye li'l-Üstaz Muhammed Abduh**, Mısır, Daru'n-Nehda, 2006, s. 44-45.

¹⁷⁴ Khawaldeh, s. 236-238.

¹⁷⁵ Muhammed el-Behiy, **el-Fikrül-İslamiyye el-hadis ve silatuhu bi'l-istimar el-Garbi**, 4. Baskı, Kahire: Mektebet'ü-Vehbe, ts., s. 107.

bazen de materyalist ekolleri dahil edecek şekilde din kullanımını genişletir.¹⁷⁶ Bin Nebi bu hususta, beşeri olsa bile başkaları nezdinde din olarak isimlendirilen şeyleri ikrar eden “Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”¹⁷⁷ ayet-i kerimesinin manası dahilinde meseleye bakmaktadır. Malik Bin Nebi’nin din kavramını genişletmesinde bir tuhafılık yoktur, zira sosyal hareketler, bireysel ve toplumsal gelişime ilişkin yorumunda dini “dini düşünce” olarak değerlendirir.

Bin Nebi, dini insanlık kültürünün tarihsel olgusu olarak gören materyalist ekol ile dini insan tabiatının ve her medeniyetin asli bir olgusu olarak gören metafizik ekol arasında bir tür denge kurmayı esas alan din düşüncesini tartışır.¹⁷⁸ Materyalist ekol şöyle der: “Madde, varlığının ilk sebebi, aynı zamanda doğa olaylarının başlangıç noktasıdır. Buna göre yalın bir şekilde mevcuttur, yaratılmış değildir.”¹⁷⁹ Ekolün sorunu, yaratılmamış olan bu yaratıcı maddenin, -bir tartışma olarak- yaratılmamış olan yaratıcı (ilah) olduğunu kabul etmemeleridir. Aksine bu ekol, dinî düşünceyi şuna dayandırmaya çalışmıştır: “Din dünyevi bir zaruret veya dünyevi bir ölçüdür, bu da doğa ötesi herhangi bir şeye yer olmayan ve birtakım inançlar, âdetler ve davranışlardan öte geçmeyen dini dünyevi beşeri bir inanç haline getirir.” Bu din yorumu ve yaşamı düzenlemeye yönelik bir grup beşeri adet ve davranışlardan ibaret olarak görmek, sonra birtakım Batılı düşünür ve filozofların ortaya atıp insan ile gayb arasında bir ilişki kurmaya çalıştığı ilah düşüncesi yoluyla gayb ile ilişkisini kesmek¹⁸⁰ bu kavramlara göre dinin ve dindarlığın amaçlarının değişmesiyle ya da en azından bu amaçların insanın dünyevi çıkarlarına hizmet eden dünyevi maksatlarla sınırlandırılmasıyla sonuçlanır. Bunun sonuçlarından biri de dinin kutsallığını kaybedip toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara göre değiştirilebilir ve dönüştürülebilir beşeri bir kanundan ibaret hale gelmesi olabilir. Böylece din, insan ile yaratıcı arasındaki bir ilişki olmaktan çıkıp insan ile toplumu veya insan ile kişisel ihtiyaçları arasındaki bir ilişki olarak kabul edilir ve gayb ile bağı tamamen kesilir.

¹⁷⁶ el-Uveisi, **Malik Bin Nebi Hayatuhu ve Fikruhu**, s. 237.

¹⁷⁷ Kâfirûn, 109/6.

¹⁷⁸ Bkz: Bin Nebi Şürûtu’n-nehda, s. 71.

¹⁷⁹ Bin Nebi, ez-Zâhiretü’l-Çur’âniyye, s. 73.

¹⁸⁰ Yusuf Hüseyin, Mevkıfu Malik..., s. 277.

Metafizik ekol ise tabiat ötesi düşüncesine inanmak temeline, yani her varlığın kendisinden çıktığı ilk sebep olan ve maddeden ayrı olan bir yaratıcının varlığına imana dayalıdır ki; o, kainatın yaratıcısı ve müdebbiri olan Allah Teala'dır.¹⁸¹ Malik b. Nebi'nin benimsediği ilke de budur. Ona göre din, mukaddes gayb ile irtibatlı ilk makamdır.¹⁸² Hatta tarih, tarih boyunca insanın hayatında gaybi anlamıyla din ile bağının hiç kopmadığını ispat etmiş, öyle ki halkların kazanım ve gelenekleri, gayb ile irtibatlı bir biçimde şekillenmiştir. Farklı halkların tartıştığı popüler mitler ve teolojik meseleler, insanın gayb ile irtibatı ve gayb alemine çözüm arayışının bir ifadesi olmuştur.¹⁸³ Bin Nebi âdetlerin derin dini kökenleri olduğunu söyleyerek dini insan yapımı ve gelenekleri olarak gören materyalist ekole cevap verir. Dolayısıyla Bin Nebi, dinin insan yapımı olduğu ve deneyime tabi olduğunu, insanın inandığı dinin yaşamı için hiçbir çıkar veya fayda sağlamadığını düşündüğünde o dini bırakıp, yararını gerçekleştirecek başka bir din aramasını söyleyen bazı Batılı düşünür ve filozofları reddeder.¹⁸⁴ Zira bu düşünce ferdiyetçiliğe boğulmuş, insan iradesini kutsayan bir bakıştır. Bunun tersine bakış ise dinin, 'hayat başkası içindir' şiarına sahip bir tür duygu olduğu görüşündedir. Bu bakış, önceki -ferdiyetçi- bakıştan daha üstün olsa da, dini bir insanlar topluluğunun yapımı¹⁸⁵ yani genelin çıkarını gözeten bir beşeri kanunlar grubu haline getirmez. Buradan anlaşılır ki bu görüşler insanı, dilediğini yapması ve tercih etmesi için serbest bırakmıştır. Dolayısıyla ister iman eder, ister inkar eder. Bundan da dinin eğitimsel ve yönlendirici medeni vazifesini yitirdiği sonucu çıkar.¹⁸⁶ Bin Nebi'nin, Hıristiyan inanç sisteminin dünyayı bırakmaya ve dervişliğe dayalı olmasından dolayı çok sayıda Batılı düşünür ve filozofun gaybi anlamıyla dini inkar ettiğine dair sözlerinden, bu hususta Batı'yı mazur gördüğü düşünülebilir.¹⁸⁷ Dolayısıyla denilebilir ki; dinin bıraktığı etki iki türdür; ya bireysel ve toplumsal bazda olumlu etki, ya da kişisel ve sosyal oluşumda olumsuz etki. Bazı dinlerin tanımladığı olumsuzluk sonucu, var olma ve birey ve toplumların eğilimlerini yönlendirme gerekçelerini kaybetmiş,

¹⁸¹ Bin Nebi, *eż-Zâhîretü'l-Kur'âniyye*, s. 79.

¹⁸² Bin Nebi, *Şürûtu'n-nehda*, s. 56.

¹⁸³ Bin Nebi, *eż-Zâhîretü'l-Kur'âniyye*, s. 70.

¹⁸⁴ Bu düşüncenin sahibi William James'tir.

¹⁸⁵ Bu, Auguste Comte'un düşüncesidir ve Durkheim'ın bakışına yakındır.

¹⁸⁶ Yusuf Hüseyin, *Mevkifu Malik*, s. 276.

¹⁸⁷ İsat, s. 154.

yaşama bir grup mevsimsel ritüeller ve âdetler halinde eşlik etmiş ve herhangi bir modern din veya düşünce sisteminin dinin yerini alabileceği sürece alan açılmıştır. Ancak yıllarca insanların nefislerinde yer eden ahlakiliğin bırakılması, bir isim olarak dinin enkazı üzerine kurulu ama daha önce toplumdaki işlevi sırasında bıraktığı sıfatları üstlenen yeni düşünce sistemlerine geçiş yapacaktır.¹⁸⁸ Buna göre komünizm de Malik b. Nebi'ye göre gaybi anlamda din değilse de materyalist anlamında bir dindir.¹⁸⁹ Komünist inanç da dinlerin yaptığı gibi kitleleri harekete geçirebilmektedir. Komünist düşüncenin belirlediği hedefler doğrultusunda akli güçleri yönlendirilmiştir. Böylece motorize din sıfatı kazanmıştır. Ayrıca Marksizm, “ilahı inkara ve evrenin materyalizmine dayalı dini bir tasavvura dayalıdır.”¹⁹⁰ Kendisini kelimenin bilinen manasında bir din olarak tanımlamasa da bu tasavvuruyla din manası taşımaktadır.

Bin Nebi'nin din kavramını iki yönden ele aldığı görülmektedir. İlk olarak, insanın dindarlık yönündeki fitri eğilimini dikkate alır. “Böylece din, insanın düşüncesine ve medenileşmesine, keza maddi çekiciliğe tahakküm eden evsensual bir olgudur.”¹⁹¹ Nitekim madde çekicilik sayesinde çekicidir. İnsan fitratı gereği dine ve dindarlığa çekilir ve “büyük kutsala yönelir. İnsan bu yöndeki dindarlık duygularını ve hissiyatını ifade eder.”¹⁹² Bu insani şuur ancak insan fitratından ve kişisel ihtiyaçlarından çıkarak ihtiyaçları için yakardığı daha büyük, daha bilgili ve daha muazzam bir güce yönelir. Bu da bireysel, fitri ve inançsal yönüyle dini ifade eder. Buradan ibadet yönüyle din kavramı doğar, yani insanın ve Rabbinin halini içerir. Bu manasıyla din, kişiye ilk etkinlik dürtüsü kazandıran bireysel iman halidir.¹⁹³ Yaratıcı bir ilahın varlığına inanan bir grup din bu hususta denktir. Fakat Bin Nebi'nin düşüncesinde dinin başka bir anlamı vardır: Din, toplumun bireylerini kaynaştıran sosyal bir bağdır ve bu düşünceyi şu ayet-i kerime destekler: “O, seni bizzat kendi yardımıyla ve mü'minlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat, Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve

¹⁸⁸ Bkz. el-Hasen, "ed-Devru'l-Hadariyu li'd-Din", s. 130.

¹⁸⁹ Bin Nebi, Devru'l-müslim, s. 26.

¹⁹⁰ Abdullah el-Hırrici, **İlmü el-ictimaa ed-dini**, 2.Baskı, Ceddeh: Daru Ramtan, 1990, s. 36.

¹⁹¹ Bin Nebi, **ez-Zâhretü'l-Ḳur'âniyye**, s. 289.

¹⁹² el-Hasen, "ed-Devru'l-Hadariyu li'd-Din", s. 126.

¹⁹³ Ahdar, s. 113.

hikmet sahibidir.”¹⁹⁴ Allah’ın kalpleri uzlaştırması vahyedilen dini bağ sayesinde olur.¹⁹⁵ Latince din kelimesinin manası da ayet-i kerimenin ‘kalplerin arasını uzlaştırmak’ olarak ifade ettiği manaya ‘bağlamak-birleştirmek’ yakındır.¹⁹⁶

3.2.1. Dinin Eğitimsel Vazifeleri

Malik b. Nebi’ye göre dinin eğitimsel vazifelerinin birincisi, selim fitratı ihya etmektir. Buna dinin kişisel yönü de diyebiliriz. Bu yön insanın, ihtiyaçları için yakardığı tanrıya duyduğu ihtiyaç gibi fitri ihtiyaçlarını karşılar. Bu ise kişiyi, içgüdüsel ferdi durumdan aynı dinin inanç ve ahlak sistemine inanan bir grubun üyesi haline gelerek sosyal kişisel duruma geçişe ehil hale getirir. Bu da kişinin uyarlanmasıyla olur. Çünkü kişi, fitratı gereği ihtiyacını ibadet ettiği Rabbe arz ettiğinde, kişinin insanlığını gerçekleştiren dine ulaşarak kişiliğinin ilk kısmını gerçekleştirmiş, içgüdüleri ve asi güçleri artık uyarlama sürecine muhtaç kalmış olur. Yani insan düşüncesinin büyük kısmını işgal eden içgüdülerini organize eder. Burada dinin, ferdi düzeyde sosyal eğitimdeki ilk ödevleri ortaya çıkar. Yani din insanın içgüdülerini kendi yönlendirme sürecine tabi tutar. Dini düşünce yönlendiriciliğiyle “içgüdüleri yok etmez, aksine dini düşüncenin gereklerine uygun fonksiyonel bir ilişki içinde organize eder.”¹⁹⁷ İçgüdüleri iptal etmez, aksine bunları dini düşüncenin kurallar sistemine göre uyarlar ve disipline eder. Çünkü “herhangi bir içgüdüü iptal etmek ve yok etmeye çalışmak, hayatta büyük bir boşluk oluşturur.”¹⁹⁸ Dinî düşünce bunu disipline eder ve uyarlar. Uyarlamadan kasıt, ihtiyaçlarında dengeli ve nefesine ve isteklerine boyun bükmeden bir grup içinde yaşayabilen insanın inşasıdır. Burada Bin Nebi ile daha önce belirtilen Avrupaî dinî düşünce tarzı arasındaki fark açığa çıkar. Bazı Avrupalı düşünürler, dinin insan yapımı olduğunu, dilediği tercihi yapabileceği, beklentilerini karşılamıyor, hayatını aydınlatmıyorsa dilediği zaman değiştirebileceği kanaatindedir. Bu da dinin insan yapımı olduğu düşüncesi açısından doğal bir sonuçtur. İnsan ihtiyaçlarına göre yapılmış din, zaman zaman geliştirilen ve değiştirilen bir tüketim ürünü gibidir ve insan hayatı ve yönelişi için şart değildir. Oysa Bin Nebi’nin düşüncesinde din hayata yöneliktir ve

¹⁹⁴ Enfal Suresi: 8/63.

¹⁹⁵ Bkz. Bin Nebi, *Şürûtu’n-nehda*, s. 94.

¹⁹⁶ Bin Nebi, *Şürûtu’n-nehda*, s. 94.

¹⁹⁷ Bin Nebi, *Şürûtu’n-nehda*, s. 75.

¹⁹⁸ el-Hirrici, s. 463.

isteğe bağılı olmayan zorunlu bir meseledir. Aksine istekler dine tabidir. Bilhassa medeni olarak açık olan, yani medeniyet döngüsünü tamamlamış olan insanın durumunda ise o artık medeniyet sonrası dönemde yaşar, onun ahlaki değerleri değişmiş, içsel içgüdüleri özgürleşmiş ve henüz medeniyet döngüsüne girmemiş fitri insana benzemez olmuştur. Yeniden rehabilite edilip, dini düşünce diriltici ve yönlendirici olarak yaşamına yeniden hakim kılınmadıkça o artık üretken bir insan haline getirilemez. Malik b. Nebi bu durumu, elektrik üretimi için havzaya dolmadan önceki su molekülüne benzetir. Elektrik üretecek güce sahiptir, ancak elektrik üretiminden sonra üretici özelliğini ve gücünü kaybeder ve buharlaşıp yeniden yağmura dönüşüp ilk aslına dönmedikçe artık üretim yapamaz.¹⁹⁹ Bin Nebi burada, önce selim fitratına geri döndürerek, sonra içgüdülerini ve ahlakını en üstün şekilde yönlendirerek insan hayatı için şart olan dini düşüncenin gücünü göstermeye çalışır. İnsan ancak bu sayede kendine özgü bir medeniyet üretebilir. “Toplumun kalkınması, doğuşunu sağlayan aynı genel koşullarda gerçekleşir ve inşası ve yeniden inşası da aynı kanuna tabidir.”²⁰⁰ Toplum fertlerden oluşur. Fert ıslah olmazsa toplum da ıslah olmaz. Bu adeta karşılıklı bir ilişki gibidir. İnsan kişiliğinin sosyal bir kişiliğe dönüşmesi toplumun ıslahıyla sonuçlanır ki aksi de doğrudur. Kişiliğin ferdiyetçiliğe dönüşmesi ahlaki ve sosyal çöküntüyle sonuçlanır ve bencil ferdiyetçilik üstün gelir.

Dinin bu kişisel vazifesi, fert nezdinde bir tepki sistemi (yansımalar) oluşmasıyla sonuçlanır. Dinî düşünce kişinin vicdanına ahlaki boyutunu yerleştirdiği zaman, kendinde veya toplumundaki ahlaki ve sosyal olumsuzluklar karşısında harekete geçirici bir tepki meydana gelir.²⁰¹ Savaştan geri kalan üç kişinin kıssası²⁰² sahip oldukları dinî vicdanın yansımalarının açık bir ifadesidir. Gamidiyeli kadının kıssası da böyledir. Bu kadın zina etmişti ve kimsenin de bundan haberi olmamıştı. Fakat o, Allah'ın Elçisine (sav) gelerek kendisine had cezasının uygulanmasını istemişti.

¹⁹⁹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 78.

²⁰⁰ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 76.

²⁰¹ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 75.

²⁰² Allahu Teala şöyle buyuruyor: “Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti.[264] Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış, böylece Allah'(ın azabın)dan yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.” (Tevbe 118)

Peygamber (sav) çocuğunu doğurana kadar bu cezanın uygulanmasını ertelemiş, çocuğunu doğurduktan sonra da sütten kesilene kadar ertelemişti. Çocuğu sütten kesilince yine gelip had cezasının uygulanmasını istemiştir. Oysa bu kadar zaman içinde firar edebilir yahut Peygamberin tavsiyesine uyarak bir yerlere gidip bağışlanma dileyebilirdi. Fakat o, benliğinin derinliklerinde hissettiği bir şeyden dolayı had cezasının uygulanmasında ısrar etmişti. Çünkü işlediği fiille toplumun genel düzeninin dışına çıkmıştı. Birey ve toplumda yaşanan uzaklaştırma ve seçme işlevi o günlerde gücünün zirvesinde olduğu için, günaha düşen hanım bu şekilde günahıyla yaşamaya tahammül edemez olmuştu.²⁰³ Bunları yaptıkları aykırılıkları itirafa götüren şey, öncelikle vicdanlarındaki dini şuur (selim fitrat), sonra bu tür eylemleri kınayan toplumsal realite ile irtibat şuurudur. Bu dini-ahlaki his, nefsi gelişim ve değişim düzeyinin kriteridir. Yansımalar veya tepkiler sisteminin oluşumu, içgüdüsel sapmalar ve sosyal ayrışmalara karşı kişinin ve toplumun emniyet valfi gibidir. Psikolojik düzeyde din ya bir yansımalar sistemi inşa eder, ya da zaten varsa korur. Dinî düşüncenin etkisi kişinin yalnızca ahlaki vicdanı ile sınırlı değildir. “Dini düşünce, kişiyi sıfatları ve görünümüne kadar değiştirir.”²⁰⁴ İnsanın konuşması, estetik görünümü ve kendine bakması bile ona dini düşünceye imana uygun yeni bir sıfat kazandırır. Dinî düşüncenin nefis üzerinde gördüğümüz bu etkilerinin sosyal ilişkilere de yansımaları vardır. Dinin fitri yönü “davranış kurallarını, ailesi içinde nasıl yaşayacağını, çocuklarını nasıl terbiye edeceğini ve insanlara karşı nasıl davranacağını” da belirler.²⁰⁵ Yani bu “birey” anlamında nefse hapsolmaz, toplumu da yepyeni bir renge boyar ve burada devreye dinin ikinci vazifesi girer.

Dinin eğitim açısından ikinci vazifesi; sosyal bir bağ oluşturmaktır. Ancak insanın sahih fitratının ihyası ve içgüdülerini kontrol altına alıp frenlemesi, dolayısıyla içgüdülerinin yönlendirmediği ve beşeri bir topluluk içinde yaşayabilen bir kişilik üretmesi anlamındaki dinin ilk vazifesi gerçekleşmedikçe bu vazife (sosyal bağ ve kaynaştırma) gerçekleşmez. Bu şart gerçekleşirse, din ikinci vazifesi olan sosyal eğitim vazifesine geçebilir. Elbette bu, Bin Nebi'nin gökten indirilmiş vahiy olarak kutsallık

²⁰³ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 76. Kıssanın tamamı için bkz. İmam Müslim, “Kitâbu'l-Hudûd”, **el-Câmiu's-Sahîh**, no 3213.

²⁰⁴ Bkz. Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 76-80.

²⁰⁵ el-Hirrici, s. 38.

sıfatına sahip din anlayışına göredir. İnsan nefsi buna tabidir, ferdi (kişisel) düzeyde onunla yönelir ve kişiler arasındaki (sosyal) ilişkilerin türü ona göre belirlenir. Bu ise dini bireysel bir durumdan ibaret gören bazı Avrupalı düşünürlerin ‘din insanlar arası ilişkilere karışamaz. Din bireysel bir uygulamadır ve sosyal etkinlik yapımında dahli yoktur’ vb. şeklindeki görüşlerine aykırıdır. Bin Nebi, insanın içgüdüsel ferdiyetçi durumdan sosyal duruma dönüştüğü ve artık ferdiyetçilik dışındaki ihtiyaçlarını da karşılamak için, yani başkaları için de çalışmaya başladığı zaman sosyal etkinliğin ortaya çıktığı görüşündedir.²⁰⁶ İşte kişisel-eğitimsel boyutuyla dini faaliyetin özü budur ve buradan sosyal bağ oluşur. İslam dininin, “her insanın Allah’a ibadet olarak kabul edilen herhangi bir sosyal çıkarı gerçekleştirmek için herhangi bir yönde hareket edebileceğini”²⁰⁷ ikrar etmesi de buna yardımcı olur. Buna dayalı olarak insan ile Yaratıcısı arasındaki ruhi ilişki, bu ruhi ilişkinin ürettiği ahlaki değere dayalı insanlar arası sosyal ilişkisinden ayrı değildir.²⁰⁸ Bin Nebi, Batı medeniyetinin temelini Hıristiyan dini düşüncesi olduğu ve Avrupalılar arasındaki toplumsal bağı oluşturduğu görüşündedir. Avrupa medeniyetinin çıktıkları ise dinin kurduğu bu toplumsal bağı bir ifadesidir. Nitekim radyo cihazı bilimsel ve teknik bir üretim olduğunu görürüz, ancak bunun, Batı’daki Hıristiyanlığın inşa ettiği sosyal ilişkilerin bir sonucu olduğunu göz ardı ederiz. Alman Hertz, Rus Popof, Fransız Branli, İtalyan Marconi ve Amerikan Fleming’in²⁰⁹ çabalarının birleşimi sayesinde radyo cihazı ortaya çıkmıştır. Bin Nebi burada, çalışmalarını yönlendirme ve medeniyet inşasında dini-ahlaki yönlendirme temelinde oluşan toplumsal ilişkilerin etkisini teyit eder. Hıristiyanlık, Batı toplumunda varlık gerekçelerini kaybetmeden önce öncüydü, ancak eskimiş, günden güne gelişen bilime ayak uyduramaz hale gelmiştir. Kilise dini olmakla ve genel olarak ruhi ilişkilerden (bireysel din) ibaret kalmakla yetinmiştir. Nitekim Batı, bir bütün olarak, dini düşüncüyü terk etmiş olarak tanımlanamaz. Ancak buradaki konu, dini düşünce ve inancın toplumu yönlendirme ve etkinlik ruhunu yayma gücünü yitirmiş olmasıdır. İslam’ın dini düşüncesi için de bilimsel gelişime ayak uydurmadığından buna benzer bir durum meydana gelmiştir. İslam inancının aksiyomlarından biri de insanı kainatı

²⁰⁶ Bin Nebi, Müşkiletü’l-efkar..., s. 33.

²⁰⁷ el-Hırrici, s. 464.

²⁰⁸ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 56.

²⁰⁹ Bin Nebi, Şürûtu’n-nehda, s. 96.

okumaya, düşünmeye ve bakmaya yönelmektir. Ancak İslam'ın dini düşüncesinin sorunu, inananlarının onun yönlendirmelerine göre hareket etmekten uzaklaşmış olmasıdır. Dinî düşünce gaybi-ferdi iman bağlamında doğru kalmaya devam etmiş; ancak inananlarının gereğince çalışma inançlarını kaybetmeleri, şekilsel ve formal din olmasıyla yetinmeleri sonucu sosyal rolünü yitirmiştir. Böylece hurafeler, mitler ve dinî değerlerin anlamı konusunda yanlış anlamalar yayılmış, bu da dindarlığın olumsuz etkisiyle sonuçlanmıştır.

Ruhi ilişki bozulup hedeflerini kaybettiği ve bireysel ibadetle yetinildiği zaman, dinin sosyal etkinliği ve sosyal bağ gücü gittikçe zayıflayacak, dinin inşa ettiği ilişkiler ağının dağılmasına yol açan sosyal boşluklar yaratacak, kopukluk ve iletişimsizlik sonucu toplumun enerjileri iptal olacaktır.

Yukarıdaki hususlardan anlaşılan, dinin sosyal görevlerinin, toplum bazında aktif ve kolektif şekilde toplumun enerjilerini organize etmek olduğudur. Dinin vazifesi, bu ağ sayesinde bireysel enerjileri toplum yararına toplamaktır.²¹⁰ İlişkiler ağı, dini düşüncenin fert ve toplum üzerinde egemen kalması ya da sosyal ilişkiler ağının dağılması ve sosyal kişiliğin yeniden içgüdüsel ferdiyetçi duruma dönmesine neden olabilecek içgüdülerin başıboşluğunun geciktirilmesi işlevi görür. “Doğaldır ki içgüdüler tek seferde serbest kalmaz, aksine ruhun (dini düşüncenin) otoritesi zayıfladığı zaman hareketlenir.”²¹¹ Dini düşünce, bireysel ve sosyal enerjileri düzenleme kabiliyetini yitirdiğinde sosyal görevi sona erer ve hiçbir psikolojik veya sosyal yönlendirme olmaksızın yalnızca bireyleri ibadetleri konusunda yönlendirmekten başka hiçbir işlevi olmayan bir ruhbanlık dini durumuna dönüşür. Dinin eğitimsel-sosyal görevlerinden biri bireyler ile toplum arasındaki bağ ve kaynaştırma süreci ise, sosyal eğitimin görevlerinden biri de dinin sosyal hedefini korumak, nesilden nesil sınıftan sınıfa aktarmak olmalıdır. İşte o zaman toplumun bekası ve devamlılığı²¹² yani sosyal ilişkiler ağının sürekliliği sağlanmış olur. Buna göre dinin eğitimsel (kişisel-sosyal) vazifelerinin hiçbir şekilde birbirinden ayrı olamayacağı, bunların iç içe geçtikleri, birbirlerine bağlı oldukları ve birbirlerini tamamladıkları anlaşılmaktadır.

²¹⁰ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 81.

²¹¹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 76.

²¹² Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 80.

3.3. Malik b. Nebi'ye Göre Eğitimin Hedefleri

Malik b. Nebi'nin eğitimin hedeflerine bakışında da hareket noktasının İslam dini olduğu görülmektedir. İnsanoğlu bir yandan ibadet,²¹³ diğer yandan yeryüzünde insanın halifelliğini ikame etmek²¹⁴ için yaratılmıştır: Bin Nebi ayetlere istinaden eğitimin hedeflerinin sabit olmayan çıkarıcı hedefler olduğunu ve toplumun ihtiyacına ve devletin siyasetine göre değişebilir olduğunu düşünen isimlere katılmaz. Ona göre şartlar ve olaylar, eğitimcilerin güçlendirmesi ve yönlendirmesi değil yanıt vermesi gereken eğitimsel bir gerçeklik dayatır. Sonra bir başka yön daha vardır, o da bu amaçla kanuna göre imar ederek yeryüzünde bir insan medeniyeti kurmaktır. Bu da salih insanın yetiştirilmesini gerektirir. Salih insanın yetiştirilmesi, modern eğitimin amacı olan iyi vatandaşların varlığını ortadan kaldırmaz. Tüm insanlığın iyiliğine çalışan salih insanın yetiştirilmesinde devletine bağlı vatandaşların varlığına yönelik bir tehdit yoktur.

Medeni toplum ancak hayat üslubu ve bireylerini kapsamına entegre etme ilkesine dönük bir savunmayla kişiliğini savunur. Bireylerin toplum ile ilişkilerini belirleyerek kendilerini tanımlayan bir kimlik haline getirir. Toplumlar da onlarla tanımlanır hale gelir. Bu ise Kur'an-ı Kerim'in Müslümanları tanımlarken zikrettiği mübadele ilkesi temeline dayalıdır. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız."²¹⁵ Onlara, salih vatandaşlar olarak içinde yaşadıkları dar sınırlar koymaz, aksine onları tüm insanlığa adar. Başkasına açık toplumun kişiliğini korumak, bireyin ve toplumun kimliğini koruyan aynı dinî temel ve hedefe sahip bir eğitimle sağlanır.²¹⁶

"Kimlik" kavramı, Malik b. Nebi nezdinde dini boyuta sahip eğitim hedeflerindedir. Hatta o, hedef toplumun dışından zorunlu olarak ödünç alınacak hususlarda bulunması gereken koşulları belirlemek için, yani toplumun özellikleri ve yararları açısından modern sosyal ve eğitimsel verilerin, gelişmekte olan toplumun

²¹³ "Ben insanları ve cinleri yalnızca Bana kulluk etsinler diye yarattım" Zariyat Suresi, 51/56.

²¹⁴ "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" Bakara Suresi, 2/30.

²¹⁵ Ali İmran Suresi, 3/110.

²¹⁶ Bin Nebi, el-Kadâya'l-kübrâ, s. 84.

yüksek düzeyde bir hassas ayırım ve doğru eleştiri yeteneğine sahip olmasını gerektirdiği görüşündedir. Nitekim bir ülkede ortaya çıkan tüm düşünceler ve felsefeler başka bir ülkeye elverişli değildir. Başka bir deyişle, ödünç alan toplumdaki eğitim sorumlusu, kendi vatandaşlarına ve toplumuna indirgemeden önce ödünç almak istediği şeylerin analizinde büyük bir çaba harcamalıdır.²¹⁷

Malik b. Nebi, bu bakışını teyit etmek için, Nebevi siretten namaza çağrı örneğini verir. Müslümanlar Medine'ye yerleşip insanları namaza çağırmak için bir yöntem belirlemek istediklerinde, bazıları bir Hıristiyan geleneği olan çan çalmayı önerirken bazıları yahudilerin yaptığı gibi şofar kullanmayı önermişti. Sonra Peygamber (ﷺ) ezan ifadelerini seçmişti.²¹⁸ Kıssadaki örnek, gelişmekte olan toplumun kendi araçlarını ararken, başka bir toplumdan bir düşünceyi ödünç alabileceğini göstermektedir ki burada duyurma (bildirim) vardır. Ancak bu bildirim için özel bir yöntem keşfedilmiştir ki bu kıssada ezandır.

Toplumun özel hedefleri, bireyin oluşumunu sağlar ve bu hedeflerin gerçekleşmesinde kullanılan araçları etkiler. Dolayısıyla Müslüman topluma özel eğitimsel hedeflerden biri çocuğun fitratını korumak olduğuna göre,²¹⁹ bu fitratı korumaya yönelik uygun ve yardımcı araçların hazırlanması gerekir. Bu da hususiyete ilişkin hadisi önemli hale getirir.²²⁰

Eğitimin hedeflerinde İslam dinini referans alan B. Nebi bu hedefleri bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar bağlamında üçe ayırır: Ödevlere yönelik kamu bilincinin inşası, Sosyal ilişkilerin düzeltilmesi ve reformu ve Yönlendirme.

3.3.1. Ödevlere Yönelik Kamu Bilincinin İnşası

Yaşanan gerçekliğin, insanın fikrî ve felsefî eğilimleri üzerinde etkisi vardır. Hiç kuşkusuz B. Nebi'nin yaşadığı gerçeklik de onun düşünce ve eğilimlerini şu veya bu

²¹⁷ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, c.1, s. 79.

²¹⁸ Buhari'nin ezan kitabında belirttiği ezan hadisi, Ezana başlama babı, (thk. Mustafa el-Buğa), c. 1, s. 219. Dâru Bin Kesir, 3. Baskı, 1987.

²¹⁹ Peygamber (ﷺ)'in hadisine işaretle: "Her çocuk (İslam) fitratı üzerine doğar..." Buhârî tahrîç etmiştir. Bab: Müşriklerin çocukları hakkında söylenenler, c. 1, s. 465.

²²⁰ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 65.

şekilde etkilemiştir. Tezin birinci bölümünde de işaret edildiği üzere Bin Nebi, Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edildiği bir dönemde yaşamış, toplumunun işgal altında göğüslediği sorunları bizzat yaşamış ve tanık olmuştur. İşgalin sona ermesinin, toplumda yayılacak şuur ve bilinç düzeyine bağlı olduğunu, sadece silahlı direnişin yeterli olmayacağını düşünmüştür. Cezayir'de yayılan ıslahat hareketini de eğitim konusundaki projelerinin birçoğuna destek vermesine karşın bu hareketin temsilcileri tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin, askeri gücün yanısıra bilimsel gelişmişlikle donanmış bir sömürgeciyle başa çıkabilecek yeni bir nesil yetiştirmeyi başaramayacak, zamanı geçmiş yöntemlere dayandığı için şu sözlerle eleştirmektedir: "Islahat medreselerindeki öğretim müfredatı, altı asırdan beri işlenen müfredatın aynısı idi... Arap/İslam kültüründen sorumlu kişilerin girdikleri yol çok garip ve tuhaftı. Bunlar, hedefleri belirliyor, fakat bunlara ulaşmayı sağlayacak araçlar için çaba harcamıyorlardı."²²¹ Bu sözler Bin Nebî'nin eğitim ve öğretim faaliyetlerini, insanı sorumluluk üstlenme ve yüzleştiği sorunları çözme düzeyine çıkaracak amaçları gerçekleştirmenin araçları olarak gördüğünü teyit etmektedir. Bu istenen hedeflere ulaşabilmek için eğitim usul ve yöntemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

B. Nebî'ye göre eğitimin amacı, insanda ödevlere yönelik bir bilinç inşa etmek suretiyle, ondaki "sömürülme kabiliyeti"ni yok etmektir. Sömürülme kabiliyetin B. Nebî'nin mucidi olarak şöhret bulduğu bir terimdir. Kendisi, bu terimden dolayı "Nasıl olur da bir insan sömürülme kabiliyetine sahip olur?" şeklinde bir çok itiraza maruz kalmıştır. O bu terimi, topluma yönelik gözlemlerine dayanarak ortaya atmıştır. Sömürgeciler, insanları daha kolay kullanabilmek amacıyla cehaleti, ardından yoksulluk ve muhtaçlığı yaymak amacıyla işsizliği artırmaya çalışır. Sonuçta insanlar bir lokma ekmeğin peşine düşerler. Sömürgeciler bundan sonra erdemsizliğin yayılması yoluyla ahlakı yok etmeye çalışır.²²² Bunlara direnmenin yegane yolu, eğitim ve öğretim yoluyla, haklardan önce ödevlere yönelik kamu bilincini yaymaktan geçer. Ödev²²³ bilincine sahip olmadan hak talebinde bulunmak da esasen sömürülme kabiliyetinin

²²¹ Bin Nebi, Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî, c. 1, s. 78

²²² Bkz. Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 157

²²³ Ödev kavramı, B. Nebi'de Kant'takine göre daha farklıdır. Kant'a göre Ödev kutsaldır, yapıldığında karşılık beklenmez, bir hedef veya menfaat gözeterek yapılmaz. B. Nebi'de ise ödevin amacı vardır ve ödevin karşılığında dünyevi ve uhrevi beklenti vardır.

meyvelerindedir. Zira hak, ödevin ifasının semeresidir. "Dolayısıyla haklar veya ödevler bağlamında yaptığımız seçimle, aslında toplumların kültürel, siyasal ve ekonomik kaderlerini de belirlemiş oluruz."²²⁴ Bin Nebî bu bağlamda, Hazret-i Peygamber'den (sav) sadaka istemek üzere gelen bedevi örneğini verir. Bedevinin bu talebi esasen meşru bir hakkın istenmesinden ibarettir. Fakat Allah'ın Elçisi (sav) ona önce ödevi ifa etme (çalışma) yolunu göstererek odun toplamayı tavsiye ederken çevresindekileri de, bu iş için gerekli ekipmanın temini konusunda ona yardımcı olmaya çağırır.²²⁵ Bin Nebî'ye göre bu olayda, hak talebinden önce ödev bilincinin oluşması zorunluluğuna işaret eden Nebevî bir yönlendirme mevcuttur. Dolayısıyla Bin Nebî'ye göre eğitimin hedeflerinin ilki, sömürülme kabiliyeti olmayan insanlar yetiştirmek amacıyla, birey ve toplum planında toplumun ödevleri hakların önüne koyma esasına göre ilerlemesini sağlayacak genel ve kapsamlı bir bilinç inşa etmektir.

3.3.2. Sosyal İlişkilerin Düzeltilmesi ve Reformu

Bin Nebî, bir toplumun bekasını ve sürekliliğini, o toplumdaki sosyal ilişkilerin gücüne bağlamaktadır. Toplumun maddi kazanımları, savaşlar, taşkınlık, depremler gibi olağüstü olayların etkisiyle silinebilirken, fikirler bâki kalır. Ancak tek başına fikirler, insanın devamı ve medenî varlığı için yeterli değildir. Tarihte gördüğümüz gibi Endülüs İslam toplumu, İspanyolların kendisine saldırdığı dönemde fikirleri ve kütüphaneleri bakımından çok zengin bir toplumdur. Saldırganlar ise bilimsel düşüncenin en temel unsurlarından bile yoksundular. Buna rağmen sonuçta, zafer saldırganların olmuştu. Bin Nebî bu durumu, işgalci toplumdaki sosyal ilişkilerin gücüne karşın Müslüman toplumda sosyal ilişkilerin kopukluğuna bağlamaktadır.²²⁶ Bin Nebî ilişkileri üç dünyaya ayırmaktadır: Kişiler dünyası, Eşyalar dünyası ve Fikirler dünyası. Kişiler dünyasındaki ilişkilerde yaşanan bozukluk, zorunlu bir sonuç olarak fikirler ve eşyalar dünyasında bozulmaya yol açacaktır. Buna örnek olarak kan dolaşımının, Hicri onüçüncü asırda İbni'n-Nefis adında Müslüman bir bilgin tarafından bulunmasına karşın

²²⁴ Malik b. Nebî, **Mecalisu Dımaşk**, 4. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2012, s. 121

²²⁵ "Andolsun ki Sizden birinizin, organını omzuna alarak dağdan odun toplaması, sonrada onu sırtlanarak pazara götürüp satmak suretiyle geçinmesi, herhangi bir kimseye gidip ondan (ister versin ister geri çevirsin) bir şey istemesinden daha hayırlıdır." hadisine işaret edilmiştir. Buharî, c. 2, s. 534, Hadis No: 1401.

²²⁶ Bin Nebî, *Mîlâdü müctema*, s. 38

o dönemde sosyal ilişkilerde yaşanan zayıflık ve yol açtığı kopukluk sebebiyle fikirler dünyasında tedavülden uzak kalmasını gösterir.²²⁷ Buna karşın eşyalar ve fikirler dünyası, her hangi bir işgal veya doğal felaket sebebiyle bozulmasına rağmen aynı toplumda varolan sosyal ilişkiler sistemi, toplum bireyleri arasındaki birlik ve bütünlüğü korumaya devam edebilmektedir. Bu durumda göreceğimiz şudur: Toplum, ister işgalciler, ister yeni kuşağın mensupları olsun kendi gelenek ve fikirlerini dayatacaktır. Benzer bir durum, Mançurya ve Moğol klanları tarafından işgal edilen Çin toplumunda yaşanmıştır. Çin toplumu bu yeni gelenleri yutmuş, işgalciler Çin toplumunu etkilemek yerine ondan ve onun geleneklerinden etkilenmişlerdir.²²⁸ Bin Nebi'nin sözlerinden ve verdiği örneklerden hareketle vardığımız sonuç, doğru eğitimin, o toplumda fikir ve eşyalar dünyasında bozulma olsa dahi aynı toplumun bireyleri arasındaki sosyal ilişkileri korumak suretiyle toplumun varlık ve bekasını güvence altına aldığı gerçeğidir.

Bin Nebi, okurların zihninde halklara kültür kazandırma ve insanı ahlaki olarak inşa etmeye çalışan eğitim ile eşya ve fikirler dünyasına hizmet ederek onu geliştiren bilimler arasında bir farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Ona göre eğitim, kişiler dünyasının hizmetinde ve onu geliştirmek için varken bilim, eşya ve fikirler dünyasını geliştirmek için vardır.

3.3.3. Yönlendirme

3.3.3.1. Kültürel Yönlendirme

Malik b. Nebi Arap/İslam toplumlarında kültür ve ilim kavramlarının karıştırıldığını düşünmektedir. Sözcüğü ve kökünü araştırdığında bunun Arap/İslam toplumlarında Batı toplumlarında kastedildiği anlamı ifade etmek için kullanılan sözcüklerden olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Sözcüğün kökeni, " ثقف " olup manalarından biri 'hızlı anlama'dır.²²⁹ Oysa "Culture" kelimesi tarım anlamına gelmektedir. Bin Nebi bu noktada, "Culture" sözcüğünün bildiğimiz kültür "Thaqafa" anlamında kullanımının yaygınlaşmasını açıklamak üzere psikolojik bir analize girişmektedir. Vardığı sonuç, Batı insanının özellikle de Fransızların, toprak ve tarım

²²⁷ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 45.

²²⁸ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 13-14.

²²⁹ Bin Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. 9, s. 19.

insanı olmasıdır. Bu insanın hayatı, ekim, tohum, hasat... gibi birçok tarımsal işlemlerle ilişkilidir. Tabii bütün bunların o insanın ruh halini ve davranış kodlarını biçimlendirmede rolü ve etkisi vardır. Rönesans Çağında fikrî üretim artarken bu artış ifade etmek amacıyla, Batılı insan için psikolojik bir unsur olması itibarıyla –mecazen- "tarımsal üretim" teriminin kullanılması hiç de uzak bir ihtimal değildir.²³⁰ Yani Batıda, fikirler dünyasında üretim yapan insan, bir zamanların çiftçisine benzetilerek bir değer sahibi olmuştur.

Bin Nebi, kültür sözcüğüyle ilgili bir tanım koymadan şunu zikreder: Batı düşüncesi iki ekole dayanır. Birinci ekole göre "Kültür", toplumdaki sınıflar arasındaki ayrımın temelini oluşturan mesleki uzmanlıkların bir sonucudur. Kültürle ilgili bu anlayış, sanayideki gelişme sebebiyle onu toplum içinde ve toplum dışında yaşananlardan etkilenmeye açık kılmaktadır. İkinci ekole göre ise, kültürün iki alanı vardır: Birinci alan, araçlar, eşyalar ve bunların ürettiği mahsullerden oluşan maddi boyuttur. İkincisi ise sosyal boyut olup inançlar, gelenekler, dil ve eğitimi kapsar. Bu görüşe göre, kültürde olabilecek her tür değişim, öncelikle maddi boyutta başlar. Çünkü maddi değişim, fikirlerin değişiminden daha kolaydır. Ardından da doğal olarak fikirler üzerinde etkili olur.²³¹ Bin Nebi, Batı düşüncesindeki "Kültür" anlayışını sayısal verilere dayanması sebebiyle eleştirir. Kültür, fikirlerin veya eşyaların çokluğu ile ölçülen bir kavramdır. Her iki ekolde de, kültür eşyanın varlığına yöneliktir.²³²

Marksizmin kültür anlayışına gelince, o da topluma kendi gerçekliğine ilişkin bir anlayış ve yorum sunmaya çalışan Marksist ideolojinin bir yansımasıdır. Müslüman ülkeler ve Arap toplumlarındaki sorun ise, Bin Nebi'ye göre ne toplumun anlayışı, ne de toplumsal gerçekliğe ilişkin bir açıklama sunma noktasında olmayıp bizzat bu toplumun varlık ve inşasındadır. Dolayısıyla, kültür tanımıyla ilgili bir yaklaşım sunabilmek için eğitim ve ilim boyutlarının da ona eklenmesi gereklidir. Bin Nebi 'nin düşüncesinde "kültür", " bireydeki sosyal/toplumsal davranışı toplumdaki hayat tarzı ile, toplumsal hayat tarzını da bireyin davranışıyla belirleyen ilişkinin adıdır".²³³ Görüldüğü üzere

²³⁰ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 26.

²³¹ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 30-31.

²³² Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 35.

²³³ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 30-31.

kültür, birey ile toplum arasında karşılıklı bir ilişkidir. Toplumda egemen olan hayat tarzı, bireyin sosyal davranışını belirlerken, bireyin davranışı da toplumun hayat tarzını belirler. Bu noktada Bin Nebi, kültürü endüstriyel gelişimin hasılası olarak gören Batı düşüncesinden, Marksist ideolojinin topluma yansıması olarak gören Marksizim'den ayrılmaktadır. Bin Nebi birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim olarak gördüğü kültürün iki temel öğeyi kapsayan bir yönlendirme gücüne sahip olmasını önerir. Kültürün dayandığı bu iki temel öğe, ona göre Ahlak ve Estetik yönlendirmedir.

Bin Nebi'ye göre yönlendirme düşüncesi, yol uyumu ve hedef birliği esasına dayanır. Böylelikle potansiyel güçlerin heba edilmesi engellenirken zaman ve çaba israfı da önlenmiş olacaktır.²³⁴

3.3.3.2. Ahlakî Yönlendirme

Malik b. Nebi'nin düşüncesinde eğitimin kültür alanındaki amaç ve temellerinden biri de ahlakî yönlendirmedir. Burada ahlak, felsefi değil sosyal pratik boyutuyla vardır. Ulvî bir dinî bağa sahip olan ahlakî ruh, aynı yönde hızlı bir kalkınma ve gelişme için toplumun saflarını birleştirmeye çalışır. Bin Nebi'ye göre Batı uygarlığında görülen gelişmeler esas itibarıyla ahlakî bir temele dayanmaktadır. Bu noktada o Fransa'da devletin sponsorluğunu yaptığı bir sivil toplum kuruluşu olan çocuk bakım dermeğini örnek gösterir. Bu derneğin din adamı olan Aziz Vincent de Paul tarafından kurulduğunu hatırlatan Bin Nebi, Batı toplumundaki gelişmeleri bilim, sanat ve çeşitli sanayi dallarının sonuçları olarak görmenin yanlıgıların en büyüğü olduğunu söyler. Ona göre esas yönlendirici ve motive edici faktör "*dinî niteliğe sahip ahlak*" faktörüdür. Ahlak faktörü olmasa söz konusu bilim, sanat ve sanayi dallarının tek başına bu ürünleri ortaya çıkarması imkansızdır. Aynı şekilde Hicret olayından sonra Müslümanlar arasında kurulan kardeşlik bağı, ilk Müslümanların saflarını birleştirme ve onları birbirine kaynaştırmada önemli bir rol üstlenmiş olup İslam uygarlığı bu temel üzerine yükselmiştir. Dinî niteliğe sahip ahlakın iptali, ondan doğabilecek tüm sosyal bağların ve fiziksel etkilerin de iptalini gündeme getirecektir.²³⁵ Bin Nebi burada, hayatın tüm boyutlarında temeli ahlak olan toplumsal sermayeyi varetmek suretiyle

²³⁴ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 84.

²³⁵ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 95-96.

hayatın tüm alanlarında üretkenlik sergileyen insani sermayeyi yaratmayı hedeflemiş olabilir. Bu ahlak, toplum bireylerini birbirine bağlamak suretiyle onları "Fert" halinden "Şahıs" haline, yani sadece kendi için değil toplumu ve insanlığın tümü için çalışan insan statüsüne dönüştürür.

3.3.3.3. Estetik Yönlendirme

Malik b. Nebi estetiği bir tür fikir fabrikası olarak görür. Ona göre estetik, uygarlığın oluşturduğu dış çerçeveyi temsil eder. Uygarlığın imajını ve eğilimini yansıtır.²³⁶ Estetik toplumun lükse düşkünlüğünü yansıtan bir gösterge değildir. Bilakis, güzel fikirlerin inşası için eğitsel bir zorunluluktur. Çirkin portrelerle dolu bir toplum, bu çirkin portrelerin etkisini düşünce ve çabalarında elbette gösterecektir. Ona göre estetiğin hayatımız üzerindeki etkisi genel ve kapsamlıdır. Dolayısıyla müzik zevkimizden tutun, giysilerimize, gülme, hapşırma, saç modeli, ayakkabı boyamaya kadar tüm alışkanlıklarımıza yansır. Eğitimde estetik, onu yönlendirecek ahlakî bir bakışa ihtiyaç duyar. Herhangi bir toplumda estetiğe verilen önem, ahlaka verilen öneme baskın olduğunda, bunun sonucu sadece biçimsel olmayacak, bilakis gayet önemli tarihsel sonuçları olacaktır. Sırf bu nedenden dolayı toplumlar arasında çelişkiler doğabilir. Herhangi bir toplum, estetiğe daha fazla önem verip ahlakî kriteri gözardı etmeyi seçebilir. Bunun en güzel örneği, resim ve heykel sanatıdır. Batı toplumu, resim ve heykel sanatını, insanın güzelliğini çıplak olarak ortaya çıkarma aracı olarak görmüş ve bunu estetik kaygısıyla yapmıştır. Oysa ahlakî kriteri önceleyen İslam toplumunda sanatçıya estetiğin çıplaklık dahil tüm türlerini ifade etme özgürlüğü tanınmamıştır. Bunun örneklerinden biri de Batı'da kadın giyiminin güzelliği göstermeyi amaçlayan bir gelişim sergilemesidir ki bunun ardındaki yegane faktör estetikdir. Oysa İslam dünyasında giyim kuşamın gelişimi, tamamen farklı bir boyutta seyrederek kadının güzelliğini sokakta – ahlakî bir amaçla - gizlemeyi amaçlamıştır.²³⁷

Bin Nebi bütün bunlardan hareketle sadece estetik temeline dayanan bir kültürün, birçok çirkinlikle neticeleneceği sonucuna varmıştır. Buna karşın sadece ahlak temeline dayanan kültür de sonunda durağanlık ve cansızlığa mahkum olacaktır.

²³⁶ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 101.

²³⁷ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 109.

Sonuçta istenen dengeyi kurabilmek için ahlak ile estetiği bağdaştırmayı amaçlayan bir yönlendirme baz alınarak bu ikisi bir araya getirilmelidir.²³⁸ Bin Nebi'nin söylediklerinden anlaşılan şudur ki; ahlak estetik unsur üzerinde egemen ve yönlendirici olup aksi sözkonusu değildir.

²³⁸ Bin Nebi, şürûtu'n-nehđa, s. 112.

4. MALİK B. NEBİ'YE GÖRE TOPLUMSAL EĞİTİM

Toplumsal çalışmaların odağı ve uygarlığın sermayesi olan insana gösterdiği ilgiden dolayı Bin Nebi'nin düşüncesinde eğitim çalışmalarının özel bir yeri ve önemi vardır. Araştırmalarının özelliklerinden biri sosyal gerçekliğe uygulanabilir nitelikte sonuçlara ulaştıran kanıta dayalı kuramsal üretimdir. Yürüttüğü tüm bu teorik araştırmaları insanlar için önemli kılan, Bin Nebi'nin soyut kuramsallıkla yetinmeyen bir kişilik oluşudur. Nitekim Fransa'da bulunduğu dönemde Cezayirli işçilerin eğitim sürecine fiilen katıldığı gibi, bağımsızlığın ardından Cezayir'de de bu alanda fiilen çalışmıştır. Ona göre medeniyet binası, sadece üniversite mezunlarına değil insanlık topluluğuna mensup ve ona inanan tüm fertlere dayanan bir yapıdır. İşte bu nedenledir ki toplumsal eğitim, Bin Nebi'nin eğitimle ilgili konuşmalarında önemli bir yer işgal etmiştir.

Malik b. Nebi, bireysel ve toplumsal değişim kavramını, "Muhakkak ki Allah onlar kendilerini değiştirmedikçe bir toplumun durumunu değiştirmez"²³⁹ mealindeki Kur'an ayetinden hareketle ele alır. Buna göre öncelikle birey planında bir değişim oluşturmaya ihtiyaç vardır. Toplumsal değişim ve uygarlığın oluşumu buna bağlı olarak gelişecektir. Malik b. Nebi, burada kastedtiği değişimle, insanı tamamen dürtüleri ile hareket eden bir birey konumundan, toplumun temayülleri ile adaptasyon sağlamış bir kişiliğe; yani "dürtülerle hareket eden dinamik enerjiyi, toplumsal adaptasyonu sayesinde oluşan etkiler sisteminin denetimine giren sosyal bir enerjiye" dönüştürmeyi hedefler²⁴⁰.

Ona göre toplumsal eğitimin objesi, sosyal bakımdan adaptasyonu gerçekleştirmiş bireydir. Bireyin topluma adapte edilmesi ve sahip olduğu enerjilerin toplumsal hedeflere doğru yönlendirilebilmesi sürecinin tamamlanması, Malik b. Nebi'ye göre, yeni bir toplumsal ilişkiler ağının kurulmasına bağlıdır.

²³⁹ "إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ" Rad Suresi, 13/ 11.

²⁴⁰ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 81.

4.1. Malik b. Nebi'de Toplumsal Eğitim Kavramı

Malik b. Nebi'de toplumsal eğitim "sürekli ve kapsamlı bir kültür kazandırma operasyonudur." Malik b. Nebi düşüncesinde kültür ve kültür kazandırma kavramlarının anlamları açıkça görülmüştü. Ona göre kültür, bir davranış teorisi idi. Yani insan davranışının şeklini belirlemektir. Kültür kazandırma ise, bu davranışı şekillendirme ya da benimsenen fikirler temelinde birey ve toplumun benliğinde yeniden diriltmektir. Kültür kazandırma süreci, Ayrıca toplumun tüm bireylerini içeren kapsamlı bir faaliyet olarak dinî, ahlakî, estetik ve çalışma hayatı gibi toplumun tüm boyutlarını saran bir eylemdir.

Toplumsal Eğitim (kültür kazandırma), toplumun hayatı ve ruhudur. Toplum, onsuz kaldığında yetiştiği ruhî boyutla bağı kopan ölü bir topluma dönüşecektir.

4.2. Malik b. Nebi'ye göre Toplumsal Eğitimin Türleri

1- *Kurucu ve Şekillendirici Eğitim*: Daha önce de geçtiği üzere Bin Nebi'ye göre Kuzey Afrika'daki Muvahhidler Devletinin yıkılmasından sonra Müslüman insanın uygarlığı çökmeye, okları aşağıyı göstermeye başlamıştır. Yani uygarlığın tarihsel döngüsü sona ermiştir. Dolayısıyla Müslüman insan, tarihsel varlığını kaybederek medeniyet düşüncesi taşıyan bir toplum inşa etme gücüne sahip örgütlü bir insan olmaktan çıkmıştır. Medeniyet sonrası döneme mensup insan, medeniyet öncesi döneme mensup insan gibi değildir. Medeniyet sonrası döneme mensup insan, Bin Nebi'nin tabiri ile medeniyet bakımından tefessüh etmiş/çürümüş bir insandır. Dolayısıyla medeniyet öncesi döneme mensup fitratı bozulmamış insandan çok farklıdır. Aynı şekilde İslam uygarlığına dahil olan Bedevî de böyledir. Yeni bir medeniyet bileşimine dahil olmak için gerekli psikolojik hazırlıklara sahiptir. Dolayısıyla medeniyet bakımından tefessüh etmiş/çürümüş bir insan olan medeniyet sonrası döneme mensup insan, köklü bir psikolojik değişimden geçmelidir.²⁴¹

Bin Nebi bu düşünceyi, hidroelektrik biliminden bir örnek yardımıyla açıklamaya çalışır. Su parçacığı elektrik üretmek üzere tahsis edilen baraj gölüne

²⁴¹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 78.

girmeden önce de içinde enerji taşıyan bir parçacıktı. Onun bu hali, medeniyet öncesi dönemine mensup insana benzemektedir. Elektrik üreten baraja girip de elektrik enerjisini ürettikten sonra sahip olduğu tüm enerjisini kaybeder. İşte medeniyet sonrası döneme mensup insan da su parçacığının bu haline benzer. İlk haline dönünceye kadar yeni bir enerji üretemez. Bunun için buharlaşması ve tekrar yağmur tanesine dönüşerek yeryüzüne inmesi gerekir.²⁴²

Malik b. Nebi'ye göre insan da böyledir. Muvahhidler dönemi sonrasında mensup insan, medeniyet dışında kalmış, üretme kabiliyetini yitirmiş insan sayılır. Yeniden üretebilmesi için uygarlığa ilk dahil olduğu zamanki orijinal köklerine göre eğitim alarak yeniden hazırlanması ve şekillendirilmesi gerekir. Bin Nebi burada dinî düşünceye işaret etmektedir. Ona göre toplumsal eğitimin birinci aşaması da açıklık kazanmaktadır ki bu kurucu ve şekillendirici eğitim aşamasıdır. Bu, birey ve toplumu varetme, toplu davranış disiplinine mahsus bir kültür felsefesini oluşturma aşamasıdır. Bu eğitimin, dinî düşünce tarafından çizilmiş belli amaçları vardır. Bu kurucu eğitim dönemi belli bir zamanı kapsar ki; istenen kültür kazandırma programı kaliteli ise muhtemelen bir kuşağın tamamı olabilir. Bu eğitim, *vahiyle gelen örnek düşünceler temeline dayalı bir süreçtir*.²⁴³ Örnek düşünceler, bu toplumu tarih sahnesine süren ilk ivmenin arkasındaki orijinal düşüncelerdir. Bireyin benliğinde yaptığı köklü değişimle onu dürtüyle hareket eden bireysellikten ortak bir ruhiyat alemine taşımıştır. Bunlar, bireyin psikolojik hafızasına kazanan model düşünceler olarak onu ayağa kaldırmaya, başka bir deyişle benlik ve davranış kalıplarını yeniden değiştirmeye kadir düşüncelerdir.

Bu düşüncelerin en önemli özelliği doğruluktur. Bunlar köken bakımından en azından bireyin zihin dünyasında doğru olmakla birlikte geçerliliklerini yitirmiş fikirlerdir. Bin Nebi'nin yazılarında geçerlilik ile kastedilen; değişim oluşturma gücü ya da meydana gelen değişimi sürdürebilme etkinliği yani gücüdür. Bu düşünceler geçerliliklerini yani etkilerini kaybettiklerinde zamana ve mekana uygun yeni düşünceler üretmekten de uzaklaşırlar. Düşünceler dünyasında oluşabilecek bir

²⁴² Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 79.

²⁴³ Çünkü Malik b. Nebi'nin girişimleri ve eğitimle ilgili düşünceleri, tamamen Müslüman insanı diriltme amaçlıydı. Yoksa sıfırdan bir toplum yaratma düşüncesinde değildi.

boşlukla birlikte birey ve toplum, bu boşluğu dolduracak etkin ve yeni bir şeyin arayışına girerler. Bu yeni de, genellikle başka toplumlarda farklı psikolojik ve zamansal şartlarda etkinlik ve geçerliliğini kanıtlamış düşünceler olur.²⁴⁴ Medeniyet planında yaşanan psikolojik yenilgi sonrasında yenilen taraf, faydalısını zararlısından ayırma çabası göstermeksizin bu düşünceleri olduğu gibi ithal eder. İşte bu noktada sözkonusu düşünceler taşındıkları yeni toplumda, doğdukları toplumlarda bilindikleri etkinlik halinden onları ayıklayamayan bireyi ve toplumu öldüren katil düşüncelere dönüştürler. Aslında üretilen düşünce, bir anlık değildir. Bilakis uzun yıllar içinde gerçekleşen toplumsal, düşünsel ve eşyasal etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Doğdukları coğrafyada etkinlik sahibi üretken düşünce aşamasına gelene kadar birçok aşamadan geçmişlerdir. Ancak bu düşüncelerin yeni toplumda karşılaştıkları ne üretim şartları, ne de onları kuşatan şartlar onları üretim sürecinde destekleyecek nitelikte değildir. Dolayısıyla bu düşünceler, Malik b. Nebi'nin tabiriyle intikama dönüştürler. Ona göre düşüncelerin intikamı iki şekilde gerçekleşir: Birincisi biraz önce sözünü ettiğimiz ithal düşüncelerin intikamıdır. İkincisi kendi coğrafyasında terkedilerek yüzüstü bırakılan orijinal örnek düşüncelerin intikamıdır.²⁴⁵ Bunlar esasen ölmemiş düşüncelerdir. Bünyelerinde sağlık izleri taşımaktadır. Sadece geçerlilik şartları değişmiştir. Düşünce diridir. Dolayısıyla birey ve toplum psikolojisinde bu düşünce ile ithal düşünce arasında bir mücadele yaşanacaktır. Bu mücadelenin ilk izi, toplumsal eğitimin inşa etmeye ve güçlendirmeye çalıştığı toplumsal ilişkiler ağını zayıflatacaktır. Bu nedendir ki, kurucu v eşkillendirici eğitimin en iyi destekçisi, birey ve toplumun orijinal ve köklü düşüncelerden sapma hususunda uyanık ve tepkide kalmalarının sağlanmasıdır.

2. *Kazanımları Koruma Eğitimi*: Sürdürülebilir eğitim aşaması olup birinci eğitim aşamasında sağlanan kazanımların korunmasını hedefler. Bunu denetim veya sosyal koruma programları olarak da adlandırabiliriz. Yani insan ve toplumun hazırlık enerjisinin taşıyıcıları olarak korunmalarıdır. Burada insanı korumakla kastedilen, toplumsal eğitimin, yine toplumun ihtiyaçlarına göre kendini ve yöntemlerini yenileyebilmesi, bunu da orijinal köklü düşüncelerle yaparak bireylerin yozlaşma ve

²⁴⁴ Bin Nebi, Müşkiletü'l-efkar fi âlemi'l-İslâmî, s. 149,

²⁴⁵ Bin Nebi, Müşkiletü'l-efkar fi âlemi'l-İslâmî, s. 169.

çürümeden korunmasıdır. Başka bir deyişle, kurucu ve şekillendirici eğitimin katkısından sonra toplumun mahiyetini korumaya yönelik bir eğitimidir.²⁴⁶ Bu da yine orijinal örnek düşüncelerin geçerliliğini korumakla mümkün olur.

4.3. Toplumsal Eğitimin Vasıtaları

Toplumsal eğitim meselesi Bin Nebi'nin yazılarında ve konuşmalarında önemli bir yer işgal etmekle beraber, kendisinin bu eğitimde kullanılacak araçlara açık ve ayrıntılı bir şekilde değinmediği görülmektedir. O yazılarında bu araçlara ima yoluyla işarette bulunmuş veya önemlerine dikkat çekmekle yetinmiştir. Sözkonusu araçları şöyle sıralayabiliriz:

Aile

Aile, toplumsal ilişkilerin başladığı en küçük toplum dairesini oluşturur. Ait olduğu toplumun gelenek ve görenekleri aile sayfasına yansır. Ailenin iç tutkunluğu ne kadar güçlü, bakış açısı ne kadar açık ve net, toplumun ahlakına ve kültürel unsurlarına bağlılığı ne kadar kuvvetli ise aile bireylerinin toplumla iletişim ve etkileşimleri o kadar güçlü olur. “Çocuğu doğru yönlendirerek güzel bir şekilde hayata hazırlayan aile, onun diğer insanlarla daha uyumlu bir ilişki içinde olmasını sağlar.”²⁴⁷ Ailenin eğitimdeki rolü, onu sadece diğer insanlarla uyumlu davranmaya hazırlamak değildir. Bilakis çocuğun düşünceler dünyasını inşa sürecinde de ailenin önemli bir rolü vardır. Çocuk, ailenin verdiği eğitim sayesinde şu üç dünya; kişiler, düşünceler ve eşyalar dünyaları ile iletişim ve etkileşim yolunu öğrenir. Bin Nebi'nin ifadesine göre çocuk, aile ocağında iken kalem tutanın dilediğini yazabileceği, dilediğini planlayabileceği beyaz bir sayfa gibidir. Aile çocuğa çevresi ile ilişkisini belirleyecek dengeyi kazandırır, ya da kazandırmaz. Bin Nebi bununla ilgili olarak şöyle bir örnek verir: Kendisi bir çocuğa okulda ne öğrendiklerini öğrenmek amacıyla "Okulda size ne veriyorlar?" diye sormuş, çocuğun cevabı, "Bize bisküvi veriyorlar" olmuş. Bin Nebi burada eğitim psikolojisi

²⁴⁶ Muhammed Bağdadî, **Terbiyetu İnsani mâ ba'de'l-hadâra**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Camiatü-Vahran, Külliyyetu'l-ulum el-İctimaiye, Cezayir, 2016, s. 182.

²⁴⁷ Muhammed el-Deysî, **et-Terbiyetu'l-ictimâ'iyye fi fikri'l-İmam el-Gazzâlî**, Amman: Daru-Ammar, 2001, s. 177.

yoluyla "vermek" fiilinin çocuk açısından delalet yoluyla yüklendiği anlam ile çocuğun ilk çevresinde aynı fiilin anlamları arasında öğrendiği anlam arasında bir bağ kurmuş ve çocuğun zihninde şeyler dünyasının düşünceler dünyasına ağır bastığı tespitinde bulunmuştur. "Verme" fiili okul ve eğitim çerçevesinde kullanılsa bile bu değişmemektedir.²⁴⁸ İşte bu nedendir ki; ailenin birçok alanda temel eğitici rolü sözkonusudur. Bu rol, çocuğun okula başlaması veya okul dışında her hangi bir eğitim kurumuna dahil olmasıyla sona ermez. Ailenin eğitim rollerinin en önemlileri şöyle sıralanabilir: Beden ve sağlık eğitimi, akıl ve estetik eğitimi, psikoloji ve vicdan eğitimi, manevi ve dinî eğitim, ahlak eğitimi ve sosyopolitik eğitim.²⁴⁹

Bu, ailenin eğitimdeki rolü noktasında bir abartı değildir. Aile, bireye en yakın ve onunla en içli dışlı dairedir. Tüm tartışma ve davranış değerlendirmeleri orada gerçekleşir. Aile, çocuğun yukarıda belirtilen üç dünya ile ilişkilerinde dengeyi sağlamayı başarır, bu durum onun sosyal çevresi ve bu çevrenin bileşenleri ile ilişkisini belirleyici olacaktır.

Okul

Malik b. Nebi'ye göre okul, eğitim ve kültür kazandırma süreçlerinin tek sorumlusu değildir. Çünkü okul, toplumu oluşturan bireylerin sınırlı bir bölümüne hitap eden bir kurumdur. Kültür kazandırma hizmetleri için belli bir zaman ve yöntemle bağlı kalmakla yükümlüdür. Oysa toplumsal eğitim, toplumun tüm bireylerine hitap eden kesintisiz ve sürekli bir eğitim sürecidir. Ancak gözardı etmememiz gereken bir husus vardır ki o da, toplumu oluşturan gruplardan her birinin yaş ve durum bakımından belli bir eğitime uygun oluşudur. Elbette okul, toplumsal eğitimin araçları arasında yadsınamaz rolü olan önemli bir eğitim aracıdır. Bireyin toplumsal eğitiminde okulun çok önemli ve hayati bir rolü olmakla beraber sadece okula bel bağlamak doğru değildir. Okul, bireyin aile dairesi dışında temas kurduğu ikinci toplum dairesidir. Çocuk, öğrenim hayatının ilk günlerinde çevresini saran yeni kişiler dünyasında ilk şoku yaşar. Okul, çocuğun kişilik ve eğilimlerinin oluşmaya başladığı

²⁴⁸ Bin Nebi, Muşkiletu'-efkâr fil-âlemi'l-İslâmî, s. 34.

²⁴⁹ Omar el-Şeybânî, *Mîn usesi't-terbiyeti'l-islâmiyye*, 2. Baskı, Tripoli Libya: el-Münşetu'l-âmmu li'n-Neşr, 1982, s. 511-513.

yerdir.²⁵⁰ Okulları inşa etmenin temel amacı, toplumsal huzur ve saadete ulaşmak amacıyla akılların ve nefslerlerin eğitimidir. Okul ile cehalet ve bilgisizlikten kurtularak iyiyile kötü, faydalıyla zararlı arasında ayırım yapma melekesinin geliştirilmesi amaçlanır.²⁵¹ Ancak Bin Nebi'nin yazılarında okul eğitimi birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bunun en önemli nedeni gözlemlendiği okulların öğretim eyleminin belli bilgileri öğrencilerin akıllarına doldurmakla sınırlı olup, öğrencilerden beklenen bu bilgileri sınav günleri kâğıda dökmek için ellerinden geleni yapmalarıydı.²⁵² Ona göre zamanındaki okulların eğitim programı ve yöntemleri, Müslümanın dinamik enerjisini yeniden düzenleme ve yönlendirme yönünde en ufak bir çaba içermezdi.²⁵³ O kadar ki dinî eğitim programında bile artık geçerliliği yitirmiş eski yöntemler ve asırlardır değişmeyen müfredatlar kullanılırdı.²⁵⁴ Okul merkezli toplumsal eğitimin niteliklerinden en önemlisi ortada görünmemekte idi. Olmayan bu nitelik, halkın farklı kesim ve sınıflarının eğilimlerini tek bir amaç etrafında birleştirmek, aralarında kültürel iletişim ve benzerlik ortamı oluşturmaktı.²⁵⁵ Okulların misyonuna yönelik Bin Nebi'nin kendi zamanındaki eğitim kurumlarına yönelik eleştirisinden anlaşılan, toplumsal eğitimin yayılması ve desteklenmesi noktasında okula ve eğitim kurumlarına fazlasıyla önem verdiğidir. Ancak bu kurumlar buldukları halleriyle onun düşüncesinin desteklemekten çok uzak idiler. Bin Nebi, toplum üyelerinin davranış kalıplarını tek bir ahlak manzumesi içinde birleştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlıyordu. Bunu yaparak bireyi, pasif pozisyondan aktif pozisyona taşımak istiyordu.

Cami ve Dergahlar

Malik b. Nebi'nin çalışmaları, birinci derecede Müslüman insana yönelik olup onu yeniden bir medeniyet insanı yapmak olduğundan eğitimle ilgili yazılarında da vurguladığı gibi ibadet mekanlarının da bu süreçte ol alması gerekirdi. Cami, Allah Resülü'nün (sav) devrinde eğitim ve kültür kazandırma hareketinin çekirdeğini oluşturuyordu. Allah'ın Elçisi (sav), gittiği her yerde bir cami yapmaya özen

²⁵⁰ el-Deysî, et-Terbiyetu'l-ictimâ'iyye fî fikri'l-İmam el-Gazzâlî, s. 202.

²⁵¹ Bkz. Ali Zayour, **el-Afganî ve Abduh fî işkâliyyâtî't-terbiyeh ve'l-kıyem ve'e-lâva'yi's-siyâsî**, Beyrut: Müessesetü İzzeddin, 1993, s. 179.

²⁵² Bkz. Bin Nebi, Şâhidun li'l-karn, s. 76.

²⁵³ Bkz. Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 114.

²⁵⁴ Bkz. Bin Nebi, Vichetu'l-âlemi'l-İslâmî, s. 78.

²⁵⁵ İbrahim Nasır, **Usesu't-terbiyeh**, 2. Baskı, el-Ürdün Amman, Daru Ammar, 2007, s. 205.

gösteriyordu. Çünkü caminin, dinî rolü dışında bir de toplumsal bir rolü vardı. Örneğin Mescid-i Nebevî'de yaşayan Suffe Ashabı, Peygamber'in yaşadığı dönemde caminin öğretici toplumsal rolü bakımından en bilinen örnekti. Gerçekten de caminin ibadet misyonu yanında bir de eğitim misyonu vardır. Müslüman toplumun üyeleri burada biraraya gelirler, aralarındaki ilişkiler güçlenip pekişir. Caminin eğitim mesajlarının başında disiplin ve eşitlik gelir. Camiye devam eden Müslüman, namazları eda etmek için belli vakitlere bağlı hareket etmeyi, saf düzenini sağlamayı ve namazın rükünlerinde diğer cemaat mensuplarıyla birlikte hareket etmeyi öğrenmek suretiyle disipline olur. İmam ile uyumlu hareket etme becerisi kazanır. Aksi takdirde namazı bozulacaktır. Eşitliğe gelince, namazda saf tutmayla sağlanan bir eğitimidir. Çünkü bu safklar oluşurken zengin fakir, büyük küçük, âlim cahil ayrımı yapılmaz. Herkes eşit konumda sayılır.²⁵⁶ Bu da bireyin psikolojine ve sosyal hayatına toplumsal bir değer olarak yansır, onu yaşadığı cemaatin değer ve davranış kalıplarından ayrılmaktan men eder. Birey, toplumun diğer mensuplarıyla birlikte toplumsal yasanın kurallarına bağlı kalır.

Bin Nebi, caminin bu ulvi misyonunu farketmiş, Müslüman bireyin camideki hayatı ile, caminin hemen dışında attığı ilk adım arasındaki farklılığı görmüştür. Müslüman birey cami dışında ahlakî bağımsızlığını kaybetmekte, camide yaşadığından çok farklı bir ahlak manzumesinin baskısı altına girmektedir. Camiden çıktığında toplumu etkileyecek bir misyona sahip biri olması gereken birey, toplumda yaygın olan farklı bir ahlakın içinde kaybolup gidiyordu. Başka bir deyişle, caminin sunduğu yüksek ideal, diğerleri tarafından olmadığı gibi Müslümanlar tarafından da paylaşılmıyordu. Oysa ilk Müslümanların kurtuluş vesilesi bu yüksek ülküden başka bir şey değildi. Malik b. Nebi'ye göre tek çözüm, *Kur'an öğretiminin yeniden düzenlenmesi ve Kur'an ile hayat arasındaki bağın sanki bugün iniyormuş gibi taze bir şekilde yeniden kurulmasıydı*. Dolayısıyla miras aldığımız kültürdeki gibi sırf ezberlemek veya tilavetle yetinmemek gerekiyordu. Yaşanan gerçeklik değişiyorken anlama ve uygulama yöntemlerinin de İslam'ın getirdiği temel düşünceler çerçevesinde değişime ihtiyacı vardı. Bu birinci husustu. İkinci husus, modern Müslüman bireyin dünyadaki

²⁵⁶ Nasır, s. 201.

misyununun da belirlenmesi gerekiyordu.²⁵⁷ Böylelikle her Müslüman birey toplumdaki misyon ve görevini bilirdi. Bu sayede cami de toplumsal eğitim ve kültür kazandırma sürecinde üzerine düşen role tekrar geri dönebilirdi.

Camilerin eğitimle ilgili misyonunu gerçekleştirebilmesi için, camilerin siyasî otoritenin kontrolünden çıkarak orijinal ve sağlıklı İslami düşüncelere göre topluma hizmet etmek için çalışan bağımsız kurumlar dönüşmesi gerekmektedir.²⁵⁸ Camiler, sadece bağımsız ve yalnız binalar olarak kalmamalı, insanların sürekli girip çıktıkları konutlar, hastaneler ve spor merkezlerinin bir parçası olmalıydılar.²⁵⁹ Dergah, tekke ve zaviyelere gelince buralar da toplumun yönlendirilmesinde camilerden daha az öneme sahip değildir. Zira bu mekanlara hakim olan tarikat büyüklerinin insanların kalpleri üzerinde ciddi bir gücü vardır. İnsanların saflığını ve günahattan arınma arzularını güzel bir şekilde kullanarak onları iyilik ve ihsan işlerine yönlendirebilirler. Ya da B. Nebi'nin tasvir ettiği gibi yılda bir kez gelip insanlardan para ve ürün toplayan şeyh konvoyları gibi de olabilirler. Bunlar bazı hareketlerle akıllarını çeldikleri sıradan insanların sadelik ve basitliğini istismar ederler.²⁶⁰ Tasavvufta aslolan, insanı eğitmek ve nefis riyazeti yoluyla yüksek ihsan makamlara ulaşmasını sağlamaktır. Bu yolda ilerleyen insan herhangi bir yönlendirme olmaksızın dürtülere gem vurarak buna ulaşır.²⁶¹ Bu Bin Nebi'nin insanın sahip olduğu potansiyel güç ve dürtülere sağlıklı bir yönlendirmeyle hakim olarak dürtülerini kontrol etme ve ortak toplumsal faaliyet dairesinde toplumsal etkinliğe dahil olması düşüncesiyle uyumlu bir durumdur.²⁶²

Kültür Dernekleri ve Sosyal Kulüpler

Kamusal faaliyette bulunan dernekler bireyle toplum arasındaki ilişkinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi sürecinde önemli bir rol oynarlar. Dernekler bunu, bireysel etkinlikleri iyileştirme, bireysel veya toplumsal çabaları toplumun hedeflerine

²⁵⁷ Bin Nebi, Mîlâdü müctema, s. 114.

²⁵⁸ Bin Nebi, Şâhidun li'l-karn, s. 150.

²⁵⁹ Abbas Mahcûb, **Usûlu'l-fikri't-terbevî fi'l-İslâm**, Dımaşk: Bin Kesîr, 1987, s. 268-269.

²⁶⁰ Bin Nebi, Şâhidun li'l-karn, s. 180-181.

²⁶¹ - Mahmud Cevad Rızâ, **el-Fikru'l-Arabî et-terbevî el-İslamî. Et-teyârâtu'l-kubrâ fi'l-fikri't-terbevî el-Arabî el-İslamî**, Tunus: el-Munazzamatu'l-Arabiyyetu li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 1987, s. 704.

²⁶² Bin Nebi, Şâhidun li'l-karn, s. 181.

hizmet yönünde seferber etmek suretiyle gerçekleştirirler. Bin Nebi'nin derneklerin toplumsal oluşumda oynadıkları rolle ilgili dikkatini ilk çeken, Alimler Birliği'nin Cezayir'in dört bir yanında yayılan şubeleri ve okulları vasıtasıyla sunduğu hizmetler olmuştur. Bu cemiyet, Cezayir halkına yaydığı bilinç ve halkın geneline yönelik aydınlatma çabaları sayesinde üstlendiği eğitim ve öğretim misyonuyla işgale gösterilen direnişte büyük rol oynamıştır. Okulları Cezayir'in her tarafına yayılan Alimler Birliği, Fransa'nın Cezayir'i Fransızlaştırma çabalarına karşı Arapça ve dinî ilimleri öğretmede geliştirdiği modern yöntemle halkın kimliğinin korunmasını sağlamıştır. Alimler Birliği sadece çocukların eğitimiyle yetinmeyip yetişkinler için de kurslar düzenlemekteydi. Cemiyet, camilerdeki vaazları toplumu eğitmek ve kültürel birliği sağlamak için güzel bir vasıta olarak kullanıyordu.²⁶³ Bin Nebi'ye göre Alimler Birliği kurucuları siyaset oyununa dahil olana kadar verimli bir yapı olmaya devam etmiştir. Ancak siyasi mücadeleye girdikleri andan itibaren görevlerini yapmak suretiyle direnişe devam etmeyi bırakıp haklar talep ettiler. Sonuçta cemiyetin faaliyetleri Fransız makamları tarafından yasaklandı.²⁶⁴

Bin Nebi'nin derneklerin toplumsal işlevine yönelik düşüncesi Paris Hıristiyan Gençler Cemiyeti'ne katılıp öncü kadroları ile tanışmasıyla tamamen teyit oldu. Zamanla onların panellerine katılmaya, onlarla kendi arasında, kendi yetişmesinde karşılaştığı düşünce yöntemleri ile diğerlerinde gördüğü yöntemleri karşılaştırmaya başladı. Ardından bu düşünceyi, insanlar arasında kültür ve bilinci yaymak için bir araç olarak kullandı. Bu bağlamda Cezayirli gençlerden bir grupla birlikte Cezayir İslam Konferansı Kulübü'nü kurdu. Başlangıçta kulübün faaliyetlerinin idaresini üstlendi. Fransa'daki Cezayir kökenli işçileri bilinçlendirmeye ve onlara kültür kazandırmaya yönelik konuşmalar yaptı. Fransız makamları kulübü kapatana kadar faaliyetine devam etti. Bin Nebi, bu ve benceri dernekleri toplu davranış ve faaliyetleri birleştirme ve insanlara kültür kazandırma merkezleri olarak görüyordu. Hatıralarında dernekler

²⁶³ Nevvâr Vecdî, **Sicillu mu'temeri Cem'iyeti'l-Ulemâi'l-Muslimîn el-Cezâiriyyîn**, Cezayir: Daru el-Marife, 2009, s. 49.

²⁶⁴ Bin Nebi, Şâhidun li'l-karn, s. 242,

tarafından düzenlenen konuşma ve panellere katılan işçilerin hal ve hareketlerindeki değişime, davranış kalıplarındaki gelişmeye sık sık atıfta bulunmuştur.²⁶⁵

Kitle İletişim Araçları

Malik b. Nebi eserlerinin bir çoğunda "kelime"nin önemine ve değişim, aydınlatma ve yönlendirme süreçlerinde üstlendiği inanılmaz güce dikkat çekmiştir. Kendisi *Şurûtu'n-nehda* (Kalkınmanın Şartları) adlı eserinin giriş bölümünde şöyle der: "Kelime, Ruhü'l-Kuds'ündür"²⁶⁶ B. Nebi, değişim oluşturma, atalet kültürünü dinamizm ve çalışkanlıkla değiştirme çabasında potansiyel kapıların tamamını çalma noktasında çabasını asla esirgememiştir.

Malik b. Nebi'nin medyanın önemine ve medyanın gerek bireyin kişiliği, gerekse toplumun genel eğilimleri açısından ifa ettiği toplumsal role zamanını aşan bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Hatıralarında insanların dinledikleri müzik ve beste kalitesi, bunların kişilik üzerindeki etkisiyle ilgili notlar kaydeder ve bunları insanın sahip olduğu düşüncelere bağlar. Batı insanını etkileyen tiyatro ve roman türünü mukayese ederek bunların doğu insanı üzerindeki etkilerini araştırır. Bin Nebi toplumu değiştirme çabaları çerçevesinde "Lebbeyk hacce'l-fukarâ" adıyla bir roman yazmıştır. 1947 yılına ait bu çalışma B. Nebi'nin kaleme aldığı ilk eserdir. Romanda, içkiye tövbe eden bir gencin bir hac kervanına katılması ve Medine-i Münevvere'ye yerleşmesini konu alır. Romanda zaman zaman dinî düşünce ve toplumsal ilişkilerin bireysel ve toplumsal davranışlar üzerindeki etkileri ortaya konmaktadır.

B. Nebi bu romanda, eğitimle ilgili düşüncelerini edebiyat yoluyla vurgular. Dinî düşünce temel, toplumsal ilişkiler ise sağlıklı düşünceye geçerlilik veren olgulardır.

²⁶⁵ Bin Nebi, Şâhidun li'l-karn, s. 169.

²⁶⁶ Bin Nebi, Şurûtu'n-nehda, s. 24.

4.4. Malik B. Nebi'nin Toplumsal Eğitim Anlayışında Öne Çıkan Kavramlar

4.4.1. Toplumsal İlişkiler Ağı (Oluşum, Anlayış ve İşlev)

Malik b. Nebi'de toplumsal ilişkiler ağı, toplumun tüm unsurları ile herhangi bir zaaf göstermeksizin ortak bir aktivite içinde yürümesini sağlayan yapıdır. Toplum, bu ağ sayesinde kurşundan kale gibi sağlam bir şekilde çalışır. Hiçbir toplum, bireylerini kaynaştıracak bir ilişkiler ağı kurulmaksızın ortak bir toplumsal aktivite süreci başlatamaz. Her toplumsal ilişki, özü itibarıyla kültürel bir değerden ibaret olup onu somutlaştıran; toplumu oluşturan bireylerin benimsedikleri ahlak ve estetik yasağıdır.²⁶⁷

Bin Nebi, Hegel ve Toynbee'nin medeniyet anlayışını²⁶⁸ zikrettikten sonra kendi medeniyet anlayışının farkını şu şekilde izah eder: Ona göre toplumun gerçekleştireceği ilk eylem, toplumsal ilişkiler ağını inşa etmektir. Bin Nebi burada meseleyi teorik olarak tartışmaz, bilakis toplumun inşası için pratik açıdan araştırmaya yönelir. Bu konuda ilk İslam toplumunu örnek gösterir. Ona göre Mekke şehri, Müslümanlar ile müşrikler arasındaki ahlaki ve kültürel değerlerdeki farklılık sonucu güçlü Müslümanlar ile Mekkeliler arasında sosyal ilişkiler ağının inşası için uygun bir yer değildi. Bu gayet açık ve net bir husustu. İslam Peygamberi işte bu nedenle halkının büyük bölümü İslam'a giren Medine'yi seçti. Hicret öncesi Medineliler ile oraya göç edecek Müslümanlar arasında ortak kültürel ve ahlaki değerler oluşmuş, şehrin yerlileri ile Mekke'nin Müslümanları arasında, varolan coğrafi uzaklığa rağmen, toplumsal ilişkiler ağı inşa olmaya başlamıştı. Bu sebeple Medine'ye hicret kararı alındı.

Güçlü bir toplumsal ilişkiler ağı inşa etmenin ardındaki faktörlerin en önemlilerinden biri, bireylerin ahlaki ve kültürel değerlerinin birliğidir. Bin Nebi'nin bu

²⁶⁷ Bin Nebi, Mîlâdü müctema', s. 48.

²⁶⁸ Hegel'e göre medeniyetin oluşum sebebi "iki fikrin çatışması, zıtlığıdır." Toynbee'ye göre ise sebep "meydan okumanın varlığıdır." Bunların yanında ben, Hegel'i okurken, onun medeniyetin oluşumu hakkındaki görüşünü Toynbee'nin görüşüne yakın olduğunu gördüm. Çünkü ona göre coğrafi etkenler denizler ve nehirlerdir. Bu etkenlere de devletleri ve toplumları ayıran faktörler olarak bakmaktan ziyade tam aksine, insani birbiryle görüşmeye davet eden etkenler olarak bakmalıyız. Böylece Hegel'in görüşü Toynbee'nin görüşüne yakın olmaktadır. Bkz. Hegel, **al-Akıl-fi't-tarih**, (Arapça'ya çev. İmam Abdulfattah), 3. Baskı, Beyrut: Daru et-Tenvir, 2007.

noktada Şu sorulara cevap aradığı görölmektedir: Toplum, ahlakî değerleri kendisini kuşatan Şartlar sonucu mu inşa eder? Yoksa her hangi bir topluma belli bir ahlakî planın hakim olmasına yol aÇan başka nedenler mi vardır? Diğer bir deyişle, toplum kendine özgü ahlakî değerleri oluşturur ve yeni nesli bunları esas alarak mı eğitir? Yoksa toplumun benimseyeceği ahlakî planı hazırlayan ve Şekillendiren başka güçler mi vardır?

Bin Nebi bu sorulara cevap verirken cahiliye toplumunda kız çocuklarının öldürölmesini örneğ verir. Kur'an, cahiliye döneminde ve İslamiyetin ilk yıllarında uygulanmakta olan bu geleneği, yoksulluęa²⁶⁹ veya yoksulluk korkusuna²⁷⁰ bağlar. Rivayete göre Hz. Ömer b. Hattâb, cahiliye döneminde bir kız çocuğunu öldürmüŐtü. Ancak bu ahlakî değer (kız çocuğunun öldürmek), "Öldürmeyin" emrinin iniŐiyle birlikte değerini yitirmiş ve toplumda kaybolmaya başlamıştı. Oysa kız çocuklarını öldürmenin arkasındaki ekonomik sebep henüz deęiŐmemiŐti. İslam toplumu hâlâ yoksulluk çekiyordu. Bin Nebi'ye göre deęiŐen, ahlakî değer ve ona duyulan inanĐtı. Toplumda yeni gelişen ahlakî değere göre, doğan her çocuk yaşama hakkına sahipti. Bu yeni ahlakî değeri âdet veya gelenekleriyle toplum inşa etmemiŐti. Yaşanan Şartlar da bu değişimde etkili olmamıştı. Tek faktör, kalplerde yerleŐen yeni dinî inanĐtı. Bu inanĐ, yeni bir ahlakî değer inşa etmiş ve bu değer, eski ahlakî değerlerin yerini almıŐtı. Bu topluma mensup olan hiÇ kimse, bu aşamada yeni ahlak anlayışına karşı Đıkamaz, gönüllü veya gönölsüz olarak saygı duymaktan başka bir Şey yapamazdı. Đünkü o günler, yeni düşünceye duyulan derin inanĐ ve ruhun egemen olduğu bir dönemi temsil ediyordu.

Bu inanĐ sayesinde birey psikolojisi, dürtüsellikten toplumun temayöllerine uyum sağlayan ve bunlara inanan bir toplumsal kişilik yönünde bir değişim geĐirmiŐtir. Toplumsal ilişkiler ağı da tam olarak bu noktada toplumsal ahlak ve psikoloji ile oluşmaya başlar. Burada asimetrik bir durum sözkonusu olup her hangi bir toplumda ahlak yasasına yönelik bir ihlal gerĐekleŐtięinde ilişkiler ağında dağılma olmaktadır.²⁷¹

²⁶⁹ "Fakirlik korkusuyla çocuklarımızı öldürmeyin -sizin de onların da rızkını Biz veririz." (En'am, 6/ 151)

²⁷⁰ "Yoksulluk korkusu ile evlâtlarınızı öldürmeyin! Onları ve sizleri sadece Biz rızıklandırırız. Muhakkak ki onların öldürölmesi, (kasıtlarla işlenen) büyük suç oldu." (İsrâ, 17/31)

²⁷¹ Bin Nebi, Mîlâdü müctema', s. 52.

Buna karşın bir ahlak manzûmesine inanmak ve ikna olmak, bireyi toplumun inandığı ve yöntem olarak benimsediği yeni değerlere uygun olmayan eski alışkanlık ve geleneklerinden sıyrılmaya sevkeder.

Bin Nebi bu durumu toplumsal ilişkiler ağının oluşumunda dinî düşüncenin değerine bağlar. Dinin güçlü bir şekilde öne çıkması ya da kutsalın (ister semavî ister beşerî kökenli olsun) her hangi bir toplumun vicdanı üzerinde kontrol kurması, Malik b. Nebi'ye göre toplumun doğuşu ve toplumsal ilişkiler ağının kuruluşuna götüren istisnai bir durumdur. Yani insan ilişkileri iki yolla olur: Bunların ilki, her bireyde varolan sosyalleşme dürtüsüdür. İkincisi ise, sosyal ilişkilerin yönünü ve etkinliğini belirleyen din referanslı ahlak ilkesidir.²⁷² Bu fikir, Hegel'e göre iki düşünce arasında çatışmaya veya Toynbee'ye göre bir tehdit oluşumuna denktir.

Bin Nebi bunu 'istisnai olay' olarak adlandırmaktadır. İstisnai olaydan kastı toplum hayatında, hayatın yönünü değiştiren şeydir. Bu şey, toplumu diğer toplumlar arasında ve tarihte var kılar. Toplumun adını tarihe yazdırır. Toynbee ve Hegel'e göre istisnai olay 'uyuşmazlıktır'. Toynbee'ye göre uyuşmazlık, insanın hayatının ve yaşama isteğinin coğrafi sınırlarda ve doğal şartlarda hayata uyamamasıdır. Veya uyuşmazlık, Hegel'e göre birbiriyle beraberliği mümkün olmayan iki fikrin uyumsuzluğudur. B. Nebi'nin tercih ettiği ise; *uyuşmazlığın yüce olana iman ile insanın kendi yücelttiğine imanı arasında olduğudur*. Toplumun imanı ise hayatın seyrini değiştirir ve onu bir sonuca ve faaliyete yönlendirir. Bu yönlendirme boyunca da medeniyete doğru iter. Eğer imana yani toplumun inancına zarar gelirse, iman azalırsa veya değişirse ve yerine yeni iman (kutsal düşünce) konulmazsa 'istisnai olay' etkisini, yönlendiriciliğini kaybeder. Böylece Bin Nebi'ye göre bu kutsal inanç iki açıdan uyuşmazlığın ta kendisidir. Birincisi, kişinin kendi içinde inandığı eski ve yeni inancı arasındaki uyuşmazlık. İkincisi de, inanan bir insan ile inanmayan bir toplum arasındaki uyuşmazlık. Bu açılardan Bin Nebi'nin görüşünün Toynbee ve Hegel'in görüşüne uyuşmazlık hususunda muvafık olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan ile Rabbi arasında dinî düşünce yoluyla kurulan ruhsal ilişki, ilk toplumsal ilişkiler ağını doğurur ki; bu ağ toplumsal fonksiyonunu ifa eder. Bu

²⁷² Meyhub, s. 341.

fonksiyon, insanın kendi türünden olan insan kardeşi ile taşıdığı ahlakî değerler yoluyla bir bağ kurmasını sağlamaktır. İnsan bu bağ sayesinde dürtüleriyle hareket eden bir birey olmaktan çıkarak çoklu sosyal görevlere uyum sağlamış toplumsal bir kişiliğe dönüşür, toplumla birlikte yürür, onun hedeflerini benimser ve bu hedeflere inanır. Bu süreç, her hangi bir alanda sosyal boşluğun kalmadığı en üst toplum seviyesine ulaşana kadar devam eder. Bu aşama, toplumsal ilişkiler ağına varılacak kemâl noktasıdır ki; İslam Peygamberi bir hadisinde bunu şöyle belirtir: "Mümin, mümin için parçaları birbirine kaynatarak onu sağlamlaştıran bina gibidir."²⁷³ Bu aşama, toplumun hayat yolculuğunda ruhsal yoğunluk aşaması olarak adlandırılabilir bir dönemdir. Bu aşamadaki bir toplum, dinî düşünceye yönelik en yüksek inanca sahiptir. Bireysel davranış kalıpları tamamıyla yüksek ahlakî değerlere uygun olur.

Bin Nebi'ye göre bu durumda toplumsal ilişkiler ağı, toplumun inşa ettiği ilk yapıdır. Toplum bu ağı, bireyleri arasında yaydığı ahlakî plan yoluyla oluşturur. Ahlakî planın hedefi, bireyin uyumunu sağlamak ve onu eğiterek yönlendirmek suretiyle dürtülerle hareket eden bireysellikten toplumun hedeflerine inanan ve çoklu sosyal görevleri olan toplumsal bir kişiliğe dönüştürmektir.

Burada sosyal ilişkilerin varlığından söz etmek, zorunlu olarak sosyal ilişkilerin (kardeşlik) anlamına eşit olmasını gerektirmediğine dikkat çekmemiz gerekir. Yalnız, bazı cemiyetlerde toplumu oluşturan bireylerin tümünün belli bir ahlakî veya semavî yasaya boyun eğmelerini ve diğer ayrıntıların çoğunda farklı düşünmelerine rağmen temel yasanın gölgesi altında yeralmalarını ifade ediyor, olabilir. Böylelikle toplumda huzur, doğruluk, güven, toplum bireylerinin birbirlerini aldatma fiilinden uzak durması gibi erdemler yayılır. Böyle bir toplumda gelişen sosyal ilişki/bağ, toplumun genel rotasını düzeltir.

Gelişen sosyal ilişki ilk İslam toplumunda olduğu gibi samimi bir kardeşlik ve dostluk bağına yakın olur. Hiç kuşkusuz bu çok daha gelişmiş bir toplum modelidir.

²⁷³ Buhârî, **el-Camiu's-Sahîh**, "Müminlerin yardımlaşması bâbı", Ebu Musa el-Eş'arî'den (ra) nakledilmiştir.

4.4.2. Orjinallik / Kur'anî Düşünce

Malik b. Nebi, insana ait sorunlara maddî sorunlar gibi yaklaşılmasını, dolayısıyla onları üreten toplumların çevre ve kültürüne mensup olmayan bir insanın sorunlarına dışarıdan ithal edilecek çözümlerin uygulanmasını reddeder. Ona göre Müslüman olmayan toplumlardan ithal edilen çözümler, "Müslüman insan"ın sorunlarıyla ilgili olarak aynı etkiyi doğurmayacaktır. Aynı etkiyi doğabilmesi ancak, sözkonusu çözümleri üreten unsurların da iktibas edilmesi veya getirilmesiyle mümkün olabilir. Diğer bir deyişle toplumun bunları kabul etmek için hazırlanması gerekir. Bu ise, toplumun doğrudan ruhuna yönelen bir faaliyet olduğu için gayet zordur. Zira her toplumun estetik anlayışı, düşünce, davranış kalıpları v.b. gibi ait olduğu ruhi yapıyı ifade eden kültürel özellikleri vardır. –Daha önce geçtiği üzere - toplumsal eğitimin fonksiyonlarından biri de bireyler arasında sağlıklı bir bağ kurmak suretiyle toplumsal ilişkiler ağı inşa etmektir. Bin Nebi'ye göre bunun için en gerekli unsur, toplumun orijinal kültürüne ait temel unsurları belirlemek ve öne çıkarmaktır. Bu, toplumsal eğitim faaliyetinin, toplumun mensup olduğu orijinal değerler çerçevesinde başarılmasına katkıda bulunacaktır.

Bin Nebi'nin ele aldığı "orijinallik" sorunu, sırf dışarıdan çözümler ithal etmeye karşı çıkmakla sınırlı olmayıp toplumların orijinal yapıtaşlarına yönelik bir sorgulamayı da içermektedir. Dinimize göre İslam'ın dayandığı temeller ve prensiplerin doğruluğu noktasında şüphe duyulmamalıdır. Bu din, tarihin bir döneminde uygarlığı inşa eden ve insanlığa yol gösteren kadrolar çıkarmıştır. Fakat Bin Nebi, tam da bu noktada "doğruluk" ile "etkililik" arasında bir ayrım yapmaktadır. "Doğruluk", düşüncenin esasına ve özüne ilişkin bir nitelik olup onunla birlikte var olmaya devam eder. Oysa "etkililik" düşünceyi kuşatan tüm dış faktörlerle ilişkili bir konudur.²⁷⁴ Bu konuyu o şöyle bir örnekle izah eder: Müslüman, Cuma günü camide, minberin karşısında huşû hissetmekte ve ruhsal bakımdan yükselerek gözyaşlarına boğulabilmektedir. Ancak caminin eşiğinden atlar atlamaz camide bulunduğu ruhsal ortamdan tamamen farklı bir hayat ve o hayatın beklentileriyle karşı karşıya

²⁷⁴ Bin Nebi, Muşkiletu'-efkâr fil-âlemi'l-İslamî, s.102.

kalıvermektedir. Dolayısıyla ruhsal unsur ile toplumsal unsur (vakıa/gerçeklik) arasında köklü bir ayrılık/kopukluk sözkonusudur.

Bu kopukluğun giderilebilmesi İslam'ın eski etkinliğinin geri dönebilmesi için orijinalliği (Kur'ani düşünce) destekleyecek ortam ve şartların oluşturulması gerekir. Malik b. Nebi bu noktada değişimin önce nefiste olması, dolayısıyla Kur'an düşüncesine yönelik inancın yeniden oluşması gerektiğini söyleyen mutasavvıflara yaklaşmaktadır.²⁷⁵ Kur'ani düşünce, öğretilen bir kavram olarak değil, pratik bir gerçek, nefis ile cihad olarak, beşerî arzulara birey ve kamu yararı yönünde kanalize edilebilmeleri için örgütlü bir baskı uygulanarak gerçekleştirilebilir. Bu durumu Bin Nebi Freud'un savunma mekanizmalarından "bastırma"yla açıklar.²⁷⁶ Bin Nebi'ye göre inanç insanın sadece düşüncesinde değil simasında, hatta ses tonunda değişiklik yapma gücüne sahiptir.²⁷⁷ Sahabe tarafından inşa edilen ilk toplumda, inancın etkisi açıkça görülmektedir. Bu inanç, kendisine bağlanan insanların bireysel hayatlarının yanısıra toplumsal yaşantılarında da birçok değişikliğe yol açacak şekilde etkili olmuştur. Bu toplumu oluşturan bir birey, bu inanca sarılmadan önceki gündelik hayatında sıradan olan fakat yeni inancına uygun düşmeyen çirkin sözü söylemekten, ya da cahiliye döneminde övünerek anlattığı çirkin bir fiili işlerken görülmekten çekinir hale gelmişti.

Malik B. Nebi'nin öze dönüşün inşasında inanca dayanması ve özgünlüğü muhafaza etmeye çalışması fikrinin tarihsel olarak desteklendiği görülmektedir. Bin Nebi'nin eğitimle ilgili düşüncelerini açıklarken çoğu zaman tarihten delillendirme yoluyla sunma, analiz ve kritize etme yoluna gittiği görülür. Ona göre, Müslüman insanın sosyal ve psikolojik sorunları Sıffin Savaşında dinsel düşüncenin devletten

²⁷⁵ Bin Nebi, Mîlâdü müctema', s. 75.

Gazali'ye göre fikir, akıl ve şehvet arasındadır. Eğer fikir, akla meylederse yükselir ve şereflenir. Eğer şehvete meylederse alçalır. Fikir nefistendir. Nefis, ahlak ile temizlenir. Ahlak ise eğitim ile değiştirilebilir. Bize göre öfkeyi ve şehveti nefisten tamamıyla atmak mümkün değildir. Fakat mücadeleyle onlara karşı üstün gelinebilir. Özet olarak Gazali, fikrin gelişmesi için ahlakın değişebileceğini, hatta değişmesi gerektiğini düşünmektedir. Bkz: Gazzali, **Mizanu'l-amel**, Mısır: Daru el-Mearif, 1964., s. 246-248.

²⁷⁶ Avusturyalı psikolog Sigmund Freud, "Metapsikoloji, Baskı" adlı kitabında "baskı" tabirini kullandı. Bu kitapta insanın bütün sıkıntılarını "bastırılmış cinselliğe" bağlamaya çalıştı. "Ben, O ve Yüksek Benlik kitabında ise Freud yüksek benliği, kemale ve yüceliğe ulaşmak için sıkıntılarıyla mücadele eden şey olarak tanımlamaya yöneliyor. Bkz: Bastırma الكبت, Freud, Tercüme: Ali Hadara/ ve bkz: Sigmund Freud, **Ena ve Hu**, (Arapça'ya çev. Muhammed Necati), 4. Baskı, Beyrut: Daru eş-Şerk, 1982, s. 64-65.

²⁷⁷ Bin Nebi, Mîlâdü müctema', s. 78-80

koparıp ayrılması olayına dayanır. Bin Nebi'ye göre o gün kazanan siyasî kanat olmuştur. Toplumunu sevk ve idare eden dinî düşünce ile siyasî otorite arasında ilk gedik bu olayla birlikte oluşmuştur. Bin Nebi'ye göre bu iki güç arasındaki uçurum ya da kopukluk, Sıffin Savaşı günlerinde bariz bir şekilde görünen bir şey değildi. Ancak savaşı izleyen yıllar, dinî düşünce ile siyasî otorite arasındaki kopukluk ve ayrılığı kanıtlayan gelişmelerle doludur. Bu kopukluk Müslüman insanı, toplumu yöneten dinî düşünceye olan inancı ile yaşayan sosyal gerçekliğe egemen olan yeni siyaset arasında bir toplumsal eğitim sorununa itmiştir. İslam tarihinin bu yeni dönemi, Malik b. Nebi'ye göre "akıl dönemi" olup dinî düşüncenin gündelik hayat üzerindeki hakimiyeti bu dönemde yavaş yavaş daralmaya başlamıştır. Onun yerini ise aklın hakimiyeti almıştır. Dürtüler yavaş yavaş bağlarından sıyrılmıştır. Bin Nebi bu ve benzeri tarihsel örnekleri ele alıp eğitim açısından irdelerken eskilerin şu sözünü benimseyen bir yol izler: "Bu ümmetin başı ne ile düzelmişse, sonu da onunla düzelecektir."²⁷⁸ Her hangi bir toplumun kalkınması veya yeniden dirilişi, ancak doğumunun gerçekleştiği şartlarda olabilir ki; o da ruh ve dinî düşünceye duyulan imandır.²⁷⁹

Burada Bin Nebi'nin düşüncesinde özgünlük/asalet meselesi ile tarihsel dersten yararlanma arasındaki çakışma ortaya çıkmaktadır. Özgünlük/asalet, mânâ ve fikre iman dönemini şekillendiren dinî inanca dayanmakta, tarih de sağlıklı ve doğru rivayetlerle onu ispatlamaktadır.²⁸⁰

4.5. Malik b. Nebi'ye Göre Toplumsal Eğitimin İşlevleri

Malik b. Nebi Batıda, toplumsal eğitimin iki işlevi olduğuna dikkat çeker: Negatif Tanımlama ve Pozitif Tanımlama. Her ikisi de birey ve toplumun toplumsal

²⁷⁸ Bu söz bir hadis-i şerif değildir. İmam Malik'in sözlerinden biridir. Bkz. Kâdı İyâz, **el-Şifâ bi-ta'rifi hukûki'l-Mustafâ (sav)**, c. 2, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1988, s. 88.

²⁷⁹ Bin Nebi, *Mîlâdü müctema'*, s. 76.

²⁸⁰ Fakat görebildiğim kadarıyla Malik b. Nebi, Sıffin Savaşını, dinî düşünce ile siyasetin uyum ve kopma dönemleri arasındaki ayırıcı olay değerlendirmekle biraz mübalağa etmiştir. Çünkü devletteki= kopuk topluma ciddi yansımamıştı. Evet yönetim saltanat ile yara almıştır. Fakat İslam Toplumu, Malik b. Nebi'nin "Sosyal ilişkiler" olarak adlandırdığı kendi toplumsal bütünlüğünü devam etmiştir. Ayrıca Arap Toplumunun İslam öncesinde varolan alışkanlıkları da gözardı edilmemelidir. İktidarın miras yoluyla devri, Araplar'ın siyasette alışık oldukları bir uygulama idi. Nitekim Muaviye'nin oğlu Yezid'i varisi olarak tayin etmesinde bir beis görmediler. Elbette bunu savunmaya çalışmıyorum. Sadece, bu olayı doğru tarihsel çerçevesi içinde anlamaya çalışıyorum.

kişiliğini tanımlamak için zorunlu eylemlerdir. Batı'da bunu, Rönesans öncesinde Aquino'lu Thomas ve meşhur filozof Descartes yapmışlardır.²⁸¹ Aquino'lu Thomas²⁸², negatif tanımlama görevini üstlenerek Batı kültür ve felsefesini Arap veya İslam kültür ya da felsefesi ile her türlü bağ ya da Bizans Kilisesi'nden kalan her türlü metafizik mirastan arındırarak salt Grek köklerine dayandırmış, bu hareketiyle Batı kültür ve felsefesinin sınırlarını çizerek ona orjinallik elbisesini giydirmiştir. Ardından gelen tanınmış filozof Descartes²⁸³, maddi kültürün getirdiği modern uygarlığın insanlığa sunumuna doğrudan neden olan deneysellik yönteminin temellerini atmıştır.²⁸⁴

Bin Nebi, pozitif tanımlama ile düşünce için yeni bir yöntem vaz etmemizi veya inşa etmemizi kasetmez. Bu ancak devasa bir ilmî dönüşüm ve devrim ile olabilir ki; günümüz İslam Dünyasının mevcut şartları buna dayanabilecek durumda değildir. Negatif ve Pozitif tanımlamanın tarihle ve tarihsel birikimlerle, bunların toplumsal ahlakî çerçevesi içinde yer alan âdet ve geleneklerle sıkı bir bağı vardır. Bu iki tanımlama, bireyin toplumsal ve eğitimsel bakımdan konumunu iyileştirmeye çalışan düşünceyle bağdaşmayan öldürücü fikirleri etkisiz kılmayı amaçlar.²⁸⁵

Bin Nebi İslam dünyasının da pozitif ve negatif tanımlama operasyonuna benzer bir işe ihtiyaç duyduğu kanaatinde. O, pozitif ve negatif tanımlama kavramları yerine *uzaklaştırma* (tenhiye) ve *seçme* (intika) kavramlarını tercih eder. Bu kavramlardan *uzaklaştırma*; bilgi ve kültür mirasına yönelik genel ve kapsamlı değerlendirmelerde bulunmak suretiyle bu mirası, tarih boyunca şu veya bu amaca hizmet için bilgi dünyamıza sokularak ona karışan ve özgün usul gibi görünen sakat

²⁸¹ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekafe, s. 71.

²⁸² Aquinolu Thomas (1225-1274); İtalya'da Kont Di Aquino'nun oğlu olarak bilinir. Babasının kalesinde dünyaya gelmiş ve manastırlarda eğitim görmüştür. Ardından Napoli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesine girmiştir. Sonra Dominiken tarikatına katılmıştır. 1245 Yılında okumak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Orada üniversite hocalığı derecesini kazanmıştır. Kendisi Aristo felsefesine inanırdı. Bir yandan İbni Rüşd felsefesine, öte yandan da Augustin'in taraftarlarının felsefesine karşı tavır sergilerdi. Bkz. Yusuf Kerem, **Tarîhu'l-felsefeti'l-Evrubiyye fi'l-asril-vasit**, Lübnan, Daru el-Kalem,ts, s. 139.

²⁸³ Descartes, 1596 yılında Fransa'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Voltaire ve Moliere gibi Poitou şehrindeki Lavelice Okulunda okumuştur. Fransa, Hollanda ve Almanya arasında sehayatler etmiş ve 1650 yılında İsveç'te ölmüştür. Modern felsefenin babası sayılır. En bilinen eserlerinden biri "Düşünceler" adlı eseri olup şüphe ve güvensizlik gibi konuları işlemiştir. Bkz: André Gombi, **Descartes**, Kahire, Daru Aafak, 2016.

²⁸⁴ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 87.

²⁸⁵ Meyhub, s. 319.

bilgilerden arındırmaktır. *Seçme* ise; kimliği koruma adına içe kapanmamak, medeniyet sahnesinde bulunulmayan anlarda diğer uygarlıklar tarafından geliştirilen yeniliklerden mahrum kalmamaktır. Ancak toplum, medeniyet adına varolan şeylerden, kendi usul ve temellerine uygun olan ve tarihi doğru okumaya sevk eden şeyleri seçmek suretiyle almalıdır. Düşünce dünyasını öldürücü ya da ölü düşünceler ithal edilmemelidir. Hatırlanacağı üzere, öldürücü düşünceler, toplumların fikrî ve kültürel temellerine uygun olmayan düşüncelerdir. Bu titizlik gerektiren, toplu ve organize bir şekilde icrası gereken bir süreçtir. Aksi takdirde İslam toplumu, dinî boyutu olan usul ve esaslar ile onlarla açıkça çatışan yeni bakış açısı arasında bir çatışmanın ortasına atılmış olur. Aynı şekilde ölü düşünceler de artık vakti geçmiş ve maziye mal olmuş fikirlerdir. Bunlara sarılma çabası, toplumları ileri götürme değil, geri çekme gayreti olmakla sınırlı kalacaktır.

Bin Nebi'ye göre uzaklaştırma ve seçme birbirlerinden ayrı olarak gerçekleşmeyecek süreçler içermektedir. Herhangi bir bireyin, bir topluma katılması, uzaklaştırmanın yanı sıra seçme işlemidir. Bunun için bireyin uzak durması gereken olumsuzlukların belirlenmesinin yanı sıra bağlı kalması veya şahsında realize etmesi amacıyla çaba harcaması istenen olumlu niteliklerin de belirlenmesi gerekir. Bu iş, iki yöntemden biriyle gerçekleştirilir. Örgütlü bir toplumda bunun yöntemi, eğitimin okulda gerçekleşmesi, bir tür okul eğitimiyle verilmesidir. Henüz oluşum aşamasındaki bir toplumda ise, bu eğitim din (kutsal) düşüncesinin ortaya çıktığı ve kabul edilip güçlendiği bir ortam sayesinde yapılır. Bir ortamda yapılması gerekenlerle uyumlu psikolojik şartlarda verilir. Konuya biraz daha açıklık getirmek için Malik b. Nebi iki örnek verir. Bunların ilki Gazzalî'dir. Gazzalî'de ahlakî değerler, davranışlar ve tepkiler çocuk yaştan itibaren gittiği medrese sıralarında gelişip yerleşmiştir. Bu, örgütlü toplumdaki okul eğitimidir.

İkinci örnek ise büyük sahabe Ebu Zer-i Gıfârî (ra)'dir. Ondaki ahlak değerler, davranış ve tepkiler toplumun psikolojik ve zamansal şartlarına bağlı olarak kendiliğinden oluşmuştur. Rivayetlere göre Ebu Zer-i Gıfârî (ra) bir an, bir öfke anında –ya da her insan gibi bir bıkkınlık anında- Bilal-i Habeşî'yi (ra) inciten bir söz

sarfetmişti.²⁸⁶ Fakat hatasını fark eder etmez, ya da işlediği ve toplumun ahlakî eğilimi ile uyumlu olmayan ahlakî hata kendisine hatırlatıldığı anda, mensup olduğu toplumun yürüdüğü yoldan saptığını görerek kendini Hazret-i Bilâl (ra)'in ayaklarına atarak affettirmeye çalışmıştır.²⁸⁷ Toplumsal ahlakın önemi Ebu Zer-i Gıfârî (ra)'nin davranışlarını yönlendirme noktasında açıkça görülmektedir. Din öncelikle kalpte yer eden bir inançtır. Ancak *dinin davranışlara yön verebilmesi toplumsal vicdanda yerleşmesine bağlıdır*. Eğer Ebu Zer-i Gıfârî (ra), Hazret-i Bilâl (ra)'i İslam ahlak yasasının yaygınlaşmasından önceki bir zaman diliminde incitip rencide etmiş olsaydı, bundan dolayı her hangi bir vicdani rahatsızlık hissetmeyecek, dostlarından hiçbiri de kendisini bu yüzden kınamayacaktı. O dönemde köleleri ve hizmetkârları incitmek, onları rencide etmek yaygın bir kültürel değerdi. Hatta İslam öncesinde bazı kimseler bununla iftihar bile ederlerdi.

Bin Nebi, örgütlü toplumda da bireyin ahlakî ve kültürel değerlerinin sadece okul sıralarında değil aynı zamanda toplumsal kazanım yoluyla da oluşmasını arzu etmektedir. Zira böylesi daha kalıcı olacağı gibi aynı zamanda toplumun sağlıklı oluşunun da bir ifadesidir.

Ahlaki değerlerin okul sıralarında inşası, olumsuz bir durum değildir. Bu, toplum hayatındaki aşamalardan biridir. Ancak ahlakın sadece okulda öğretilmesi toplumsal dağılmanın da habercisi olabilir. Zira ahlakî değerler sadece okula gidenlerin nasibiymiş gibi bir durum ortaya çıkabilir. Oysa Bin Nebi'ye göre toplumsal eğitim, toplumun tüm fertlerini kapsar ve onları, inanç ve davranış tarzı noktasında tek bir kişiye dönüştürür.

Bin Nebi, Arap ve İslam dünyasının kültürle aralarındaki sorunun sadece bir anlama sorunu olmadığını, aksine tanımlama ve gerçekliğe uygulama sorunu olduğunu düşünmektedir. İşte bu noktada Arap ve İslam dünyasının içine düştükleri kültür ile ilmi birbirine karıştırma sorunu önümüze çıkar. Oysa kültür ile ilim birbirinden farklıdır. Bin Nebi'ye göre kültür, bireyin toplum içindeki davranışı, sorunlar ve hayatta karşısına

²⁸⁶ Kıssanın aslında Hazret-i Bilal'in adı geçmemekle birlikte, hadis-i şerifi şerheden Nevevî gibi büyük bilginler kıssada geçen kişinin Bilal-i Habeşî olduğunu söylemişlerdir.

²⁸⁷ Bin Nebi, *Milâdü müctema'*, s. 66.

çıkan olayları ele alış tarzıdır. Bu anlama biraz daha açıklık getirmek adına o, "Çoban ve Doktor" örneğini verir. İkisi de aynı topluma mensup iki İngiliz olsunlar. Bu ikisinin, gündelik hayatın sorunlarından herhangi birine maruz kalmaları halinde, aldıkları eğitimdeki farka rağmen soruna yaklaşımları aynı olacaktır ki "kültür" işte budur. Hayatın beklenmedik olaylarından herhangi biri karşısında aynı toplumun mensuplarının gösterecekleri standart davranış tarzı, bir kültür göstergesidir. Halbuki herhangi bir sorun karşısında bir İngiliz doktor ile başka bir topluma mensup bir doktoru yanyana getirsek, ardından İngiliz bir doktor ile İngiliz bir çobanı aynı sorunla karşı karşıya getirsek, ilk gruptakilerin aralarındaki eğitim düzeyi benzerliğine rağmen tepkileri arasında büyük farklılık olduğu görülecektir. İkinci gruptakiler arasında ise reaksiyonları bağlamında benzerlik görülecektir.²⁸⁸ Bin Nebi'nin düşüncesinde ilim ile kültür arasındaki fark işte bu noktada kendini göstermektedir. Şu halde kültür bilgiyle değil davranışla ilgili bir nazariyedir. Dolayısıyla davranıştaki benzerlik ya da farklılık ilimden değil kültürden kaynaklanır.²⁸⁹

Benzerlik ve farklılığın kültürden kaynaklandığı hususunda Malik B. Nebi'nin bakış açısının desteklememe rağmen, herhangi bir davranışa teşvik noktasında bilimlerin etkisini de gözardı edemeyiz. Dolayısıyla herhangi bir ahlak, miras ve estetiği yönlendiren belli bir davranış kalıbı doğuran bilimsel bir teori veya bilimsel bir düşünce de olabilir. Dolayısıyla bireyin toplumsal davranışı, ilmî bilgiden çok daha kapsamlı şeylere tabi olup bunları, bireyin yetiştiği ortamı saran kültürel ve sosyal değerler olarak tanımlayabiliriz.²⁹⁰ Buna göre kültür kavramının toplumun geneli dairesine taşınmasına, sadece seçkinleri/elitleri değil, toplumun bütün kesimlerini kapsayacak genel bir aydınlanmaya zorunlu/acil ihtiyaç vardır.²⁹¹ Kültür, boş zamanımızda okuduğumuz bir kitap değildir. Ya da boş vakitlerimizde gezdiğimiz bir resim galerisi veya tiyatro oyunu da değildir. Kültür, kendimiz için benimsediğimiz ve topluma da uygun düşen bir hayat

²⁸⁸ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 51.

²⁸⁹ Yukarıda bahsi geçen kültür kavramı, kültürel oluşum ve terkiib. nihai sonucu olan fiil/eylem boyutudur. Bunu belirtme nedenim, Malik b. Nebi'nin kültürün estetik veya ahlak boyutunu ihmale ettiği gibi bir çıkarımda bulunulmamasıdır.... Bilakis kültür, değişik unsur ve boyutlardan oluşan bir terkip olarak yaşadığı toplumda bireyin hayatını önlendiren bir davranış ve eylem biçiminde ortaya çıkar

²⁹⁰ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 89.

²⁹¹ Abdülkerim Bekkar, **Havle et-terbiyeti ve't-talim**, 4. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Kalem, 2015, s. 139.

tarzıdır²⁹². Aynı kültüre, aynı topluma mensup bir çoban ile doktoru davranış bakımından birleştirecek bir toplumsal eğitime ihtiyaç vardır.²⁹³

Aile ve toplumda bireyler arasında aktarılan ve kazanılan değer ve erdemlerden oluşan miras birikiminin kültürel birleşime dönüşebilmesi şu iki yoldan biriyle gerçekleşecektir:

Birinci yol: Bu spontan/kendiliğinden olma yoludur. Bu, tarih sahnesine giren toplumun doğal gelişimine devam ettiği süreç esnasında olur ve kültürel bileşim kendiliğinden gerçekleşir. Bu bir yöntem olarak isimlendirilemez. Başlıbaşına toplumsal bir olaydır. Fakat böyle bir kültürel bileşim, çizdiği rotayla tarih sahnesinden çekilmiş, medeniyet bakımından yenilmiş bir toplumda nasıl gerçekleşecektir?

Burada ikinci yol önümüze çıkar ki o, bireyle onu kuşatan dünyalar (kişiler, düşünceler, eşyalar) arasındaki bağı oluşturabilecek bir yöntem yolu ya da eğitim planından ibarettir. Daha önce kişiler dünyasından, oluşum şeklinden ve bunun oluşumunda dinî düşüncenin etkisinden B. Nebi'nin bakış açısına göre söz etmiştik. Hiç kuşkusuz kişiler dünyasının düşünceler ve şeyler dünyalarına göre önceliği vardır. Çünkü bireyi çocukluğunun ilk yıllarından itibaren düşünceler ve şeyleri ile besleyen ana dünya odur. Bin Nebi'nin sözünü ettiği kültürel yönlendirme fikrinin önemini bu şekilde daha iyi kavrayabiliriz. Birey ile onu kuşatan (kişiler, düşünceler ve eşyalar) dünyaları arasında varetmeye çalıştığımız organik ilişkinin hayat bulabilmesi için kültürü vareden unsurların yönlendirilme işlemi şarttır.

²⁹² Ali Oumlil, **Suâlu's-sekâfe**, 2.Baskı, Fas: el-Merkez es-sakafi, 2011, s. 67.

²⁹³ İlimin kültürden ayrılması noktasında Aliya İzzet Begoviç, Malik b. Nebi ile aynı düşünür. Medeniyeti inşa eden veya onu sebebi olan İlim'dir. Begoviç'e göre kültür, düşünce ve insanın kendini keşfetme girişimidir. Kendisi bu görüşüyle kültürün daha ziyade bireysey bir durum oluşu fikrine meyletmektedir. Nitekim Kitlesele Kültür fikrini reddederken Halk Kültürü fikrini kabul etmektedir. Ona göre Halk Kültürü, halkın icra ettiği danslar, halkın görmediği fakat icra ettiği orijinal şarkılardır. Oysa Kitlesele Kültür, ruhları tek bir kalıba sokma, yani insanın özgürlüğünü azaltma ve onunla oynama çabasından ibarettir. Zanimca Begoviç'in bu yaklaşımı, kendi ülkesinde yaşadığı ve komünist baskının tesiri altında direndiği duruma en uygun olandır. Nitekim kendisi de bu eserinde Lenin'in okul eğitimi ve onun devletin hedeflerine göre yönlendirilmesi zorunluluğuna yönelik tavrını açıklamaktadır. Begoviç'te kitlesele kültüre karşı bu düşmanca tavır böyle doğmuş ve gelişmiştir. Bin Nebi ise, kültür kazandırma eylemine, İslam şemsiyesi altında yaşayan bir toplumun mensuplarının genel davranış biçimlerini ve ahlak manzumesini tektipleştirme gayreti olarak yaklaşmaktadır. İki düşünce arasındaki ihtilaf işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bkz: Aliya İzzet Begoviç, **el-İslam beyne's-Şarki ve'l-Garb**, (Arapça'ya çev. Muhammed Ades), Beyrut: Daru'l-İlmi'l Hadis, 1994, s: 106.

Milli eğitim okullarında eğitim alanında verilecek kültür, eğitim prosesinin hedefleri arasında temel bir hedef olarak öne çıkar. Milli eğitim okulu ile kastedtiğim, öğrencilerde gerçekleştirilmesi amaçlanan bir yöntem/programın olduğu okullardır. Acaba bu okullar, öğrencileri kişisel özgürlük, düşünce ve ifade hürriyetine saygı ve ötekini kabullenme üzerine mi eğitmeyi hedefleyecektir? Ya da belli bir toplum ve ümmete mensubiyet duygusunu geliştirmeyi amaçlayan bir eğitim mi verecektir? Acaba öğrenciyi geleceğe ya da geçmişe mi bağlamaya çalışan bir eğitimi mi esas alacaktır yahut ikisini birleştiren bir eğitimi mi hedefleyecektir? Eğitim, öğrenciyi belli bilgileri dikte etmeye mi, yoksa araştırarak bulmasına yardımcı olmaya mı çalışacaktır? Öğrenciyi belli bilgileri dikte ederek araştırmaya teşvik etmeyen bir okul, öğrenci ile onu kuşatan fikirler ve eşyalar dünyası arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulmasına katkıda bulunmayacaktır. Aynı şekilde öğrenciyi bugün ve gelecekte ziyade geçmişe bağlamaya çalışan okulda, çevresiyle etkileşimi başaramayan, diğer dünyalarla iletişim kuramayan ya da geleceğe dönük açılımları olmayan içe kapanık bir kişiliğin inşasına katkıda bulunacaktır.

Okul hayatında kültür kazandırma ve öğretim sürecinde doğru plan ve programlar izleme meselesi, toplum bireylerinin genel kültürünü inşa ve onları çevrelerindeki dünyalara bağlama noktasında gerçekten çok önemlidir. İnsan kendisini kuşatan fikir ve eşyalar dünyaları ile bağlantılı olduğu ve onlarda derinleşme gücüne sahip olduğu oranda, sahip olduğu düşünce özgürlüğüne de bağlı olarak üretken olacaktır. Öğrenci içe kapalı olduğu ve ataların mirasını yüceltmekle yetindiği oranda daha az etkili olabilecek hatta üretim ve etkinlik bakımından yok mesabesinde kalacaktır.

Malik b. Nebi'ye göre "Sömürülme Kabiliyeti" kavramı tam bu noktada eğitimle ilgili boyutunu kazanır. Yani Sömürülme Kabiliyeti (sömürülebilirlik) sadece sömürgecinin yaptıklarının sonucu değildir. Bilakis sözde vatan sevdalısı bazı kültürlü kimseler de, kendi halklarında sömürülme kabiliyetinin oluşmasına katkıda bulunabilirler. Bunu hazırladıkları eğitim öğretim müfredat ve programları vasıtasıyla yaymaya çalıştıkları bir tür kültür yoluyla yaparlar. Bunların hazırladıkları müfredat programları yüzünden öğrenciler tarihin öyküsel yönü dışına çıkamaz ve ecdadın

yaptıklarıyla övünüp durmaktan kurtularak tarihe dönük bilinçli bir okuma ve kavrama içinde olamazlar. –Daha önce de görüldüğü gibi- Malik b. Nebi, Cezayir'e Fransız sömürgesinin girdiği dönemde hakim olan eğitim ve kültür kazandırma sürecine yönelik eleştirilerini dile getirmişti. Bu eğitim ve öğretim süreçleri, miadı çoktan dolmuş ve artık tarihe karışmış eğitim ve öğretim yöntemlerine dayanmakta idi. Bunların hala kullanılıyor olmalarının ona göre iki nedeni vardı: İlki, şanlı ve kutsal maziye ait oluşları. İkincisi: Kültürlü kesimin, yenilenmeyi/reformu başaramamaları. Bin Nebi bu bağlamda yenilikçi ve reformist bir öğretim programına sahip olan Alimler Birliği'nin faaliyetlerinden övgüyle bahseder. Çünkü cemiyet, halkta bilinç ve kültür düzeyini yükseltme faaliyetleri kapsamında yeni yöntemler izliyor, ülkenin dört bir yanında mektep ve okullar açıyordu. Yaptıklarının sömürgeyle savaşta ne derece doğru olduğunun en açık kanıtı, sömürge güçlerinin bu okulları yasaklaması olmuştur. Çünkü sömürgeciler, diğer okullarda izlenen eski eğitim programlarından memnundu. Zira bu programlar, insanda geleceğe dönük beklentiler bir kenara, çevresi ve bugününe yönelik bir bilinç dahi inşa etmekten uzaktı.

Kişinin içinde yaşadığı çevre/ortam arasında bir bağın oluşması zorunludur. Burada B. Nebi Newton'un yer çekimini bulmasını örnek verir. Ona göre eğer Newton'un kendisiyle şeyler dünyası arasındaki ilişkisi yüzeysel, derinlikten uzak bir ilişki olsa ve bunlar üzerinde kafa yoran, düşünen bir insan olmasa, başına düşen elmanın yerçekimiyle ilgili teorisini keşfetmesine yardımcı olması elbette mümkün olmazdı. Kültürel yönlendirmenin toplumda oluşturduğu etki işte budur. Aynı elmanın, Newton'un dedelerinden birinin kafasına düştüğünü varsaysak, acaba ona da yerçekimi teorisini ilham edebilir miydi? Eğer Newton'un dedelerinin düşünceler dünyası, çevrelerindeki şeyler dünyasını düşünmeye yönlendirilmiş bir dünya değilse, onlarla şeyler dünyası arasındaki ilişki, salt bir yarar ilişkisi olup yönlendirici bir düşünceye dayanmıyorsa, kişiler dünyası da Newton'un zamanında olduğu düzeyde bir toplumsal davranış disiplini ve sorunları göğüsleme amacı taşımıyorsa, elbette aynı sonuca varılamayacaktır. Nitekim bu durum, İslam âleminde düşünceler dünyasında yaşanmıştır. İbni Haldun'un sosyolojiyle ilgili düşünceleri, birçok nedenden dolayı onları dinleyecek bir kulak bulamamıştır. Bu nedenlerin en önemlisi, İslam toplumlarında düşünceler dünyası ile şeyler dünyası arasındaki bağın kopması, sorunlar

karşısında çabaları birleştirmeyi sağlayan toplumsal ilişkiler ağının çözülmüş olmasıdır.²⁹⁴

Kültür, bir toplumsal eğitim yöntemi vasfıyla, kendisini oluşturan unsurların yönlendirilmesi olmaksızın kendisinden murat edilen rolü icra edemez. Bu unsurları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Kişiler arasındaki ilişkileri yönlendirecek ahlak unsuru
- 2- Ortak zevki oluşturacak estetik unsuru
- 3- İşgücünün doğru yönlendirilmesi²⁹⁵ (الفاعلية)

Önceki bölümde Bin Nebi'nin toplumsal eğitimin amaçları olması itibarıyla ahlakî ve estetik yönlendirme hakkındaki düşüncelerinden kısaca söz etmiştik. Fakat şimdi birey ile onu kuşatan dünyalar arasında kültürel bileşimi varetmek için toplumsal eğitimin işlevlerinden biri olması bakımından yönlendirme sürecinden bahsedeceğiz.

4.5.1. Kültürel Yönlendirme Din İlişkisi

Malik b. Nebi'ye göre toplumsal eğitimde kültürel yönlendirme, Müslüman kişiliğin yeniden inşası için kullanılan bir değişim yöntemidir. Yöntem, birey ile kültürü oluşturan unsurlar arasında bağlantı kurmak için çalışmaya dayanır. Bu sayede, birey ile onu kuşatan dünyalar arasında bir ilişki kurulur. Böylelikle bireyin davranış kalıplarında ve toplumun eğilimlerinde yansımaları görülecek toplumsal kültür oluşur. Buna dayanarak şunu söyleyebiliriz ki yönlendirme Bin Nebi'nin düşüncesinde toplumsal eğitimin özüdür. Yani ilk olarak ahlak, ikinci olarak estetik ve son olarak bilimsel ve teknik mantıkla ilgili bir yönlendirmeye ulaştığımızda, toplumsal eğitimin türlerinden üçünü de tahsil etmiş oluruz ki bunlar; ahlak eğitimi, estetik eğitimi ve bilim teknik eğitimidir.

Ahlak, İslam toplumunda önce Yüce Allah'ın sevgili Peygamberini onunla övmesi sayesinde değer kazanır: "Muhakkak sen, büyük bir ahlak üzeresin."²⁹⁶ Hazret-i

²⁹⁴ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 48.

²⁹⁵ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 93.

Peygamber de birçok hadisinde ve sahabe ile yaşadığı dönemde ahlakın değerini vurgulamış ve onu Allah rızasının anahtarı olduğunu haber vermiştir. İbn Kayyim bu konuda şöyle der: Ahlaken senden üstün olan, dinen de senden üstündür.²⁹⁷ Bu söz, ilk bakışta bireysel vicdana hitap ediyormuş gibi gelebilir. Ancak Gustave Le Bon ahlakın toplumsal ve medeniyet bakımından değeriyle ilgili şöyle bir açıklama getirmiştir: "Zekasındaki gerileme sebebiyle tarihten silinen bir toplum görmedim."²⁹⁸ Toplumların gelişimi ve uygarlıkların inşası bu toplumların ahlakî gelişimlerine bağlıdır. Bin Nebi'ye göre her hangi bir toplumun kazandığı ahlakî değerler o topluma yönelik bir Allah vergisinden yani Din'den başka bir şey değildir. *Din, bireyleri birbirlerine belli bir ahlak yasası çerçevesinde bağlamayı hedefleyen bir ahlakî değerler paketi içerir.* Bu ahlak yasası, bireyler arasındaki gündelik hayatın inanç temeline dayalı şekilde düzen içinde devamını temin eder. Bireyin diğerleriyle iş ve ilişkileri vicdanıyla bağlantılı olarak ilerler.²⁹⁹

Toplumda ahlakî sorumluluk ruhunu yayan iki faktör; ahlak yasasının çekim gücü ile toplumsal baskıdır.³⁰⁰ Ahlak yasasının çekim gücü, imanın din düşüncesi ve onun ahlakî içeriğiyle etkileşimi sonucu oluşur. Bin Nebi bu aşamayı, toplumun hayat döngüsünde ruh/maneviyat aşaması olarak adlandırır. Bu aşamada bireysel planda iman zirvede olur ve bu toplumda yayılan ahlakın kalitesini doğrudan etkiler.

Biraz daha açmak istediğimizde bunu, inanç uğruna savaş dönemi olarak adlandırabiliriz³⁰¹. Yani birey ve toplumun inandığı ister dinî, ister siyasî olsun her türlü inanç ve ideoloji, çıkışından sonraki ilk dönemde kendisine inananların benliklerinde bir kutsallık kazanır ve bu da bireyin vicdanı ile yeni fikre inanmak arasında bir çekim gücü oluşturur.³⁰²

²⁹⁶ Kalem Suresi, 68/4.

²⁹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Medâricu's-sâlikîn**, (thk. Muhammed el-Fakî), ts., c. 2, s. 307.

²⁹⁸ Gustave Le Bon, **el-Sunenu'n-nefsiyye li-tatavvuri'l-umem**, (Arapça'ya çev. Adil Zoayter Hindavi), Kahire: Müessesetü Hindavi, 2014, s. 130.

²⁹⁹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 94.

³⁰⁰ Abdullah Dıraz, **Dustûru'l-ahlâk fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, (thk. Abdulsabur Şahin), Lübnan: Muassasatu'r-Risâle, ts., s. 23.

³⁰¹ Bu terimi Ali Oumlil "Suâlu's-sekâfe" adlı kitabında kullanmıştır.

³⁰² Qumlil, s. 71.

Malik b. Nebi'ye göre, insana etki eden, onun eğitim, ahlak, estetik ve performans değerlerini yönlendiren dinî düşüncedir. Mekke ve Medine'deki Arap toplumu bakımından dinî düşünce (İslam), düşüncelerini, kültürlerini ve kültürlerinin yapıtaşlarını harekete geçiren ve yönlendiren bir etken olmuştur. Benzer bir durum Hıristiyanlık ile Yahudilik arasında bölünmüş olan Avrupa için de geçerlidir. Avrupa toplumu da, göksel ve dinî bir düşüncenin yönlendirmesine tabi idi. Oysa sosyalist ve komünist toplumlar, düşünceler dünyasında ve ahlaki değerleri bakımından komünist hareketin sunduğu değerlere tabi olmuştur. Marks, kendisini izleyenlerin gönüllerinde şu veya bu şekilde bir peygamber konumu kazanmıştır. Ona göre komünist düşünce de kendisine inananların gözünde belli bir kutsallık kazanmış ve bu sayede onu, semavi din sahiplerinin kendi inançlarını uygulamada gösterdikleri saygı ve tazimden daha az olmayan bir saygı ve tazim ile uygulamışlardır. Ahlakî değerler noktasında da onları yönlendiren bu ideoloji olmuştur. Komünist ideoloji ilk aşamasında onlar için bir çekim gücü olmuş, gerçekten çok kısa bir sürede komünist ahlakın temel özelliklerini taşıyan bir toplum ve medeniyet inşa etmişlerdir.³⁰³

Bundan sonra ikinci faktör olan yükümlülük gelir ki bunun bir diğer tanımı sosyal baskıdır. Başka bir deyişle topluma hâkim olan ahlakî değerler grubunun, bireyin bu değerler dışına çıkmasını engellemesidir. Birey, söz konusu baskı yüzünden kendini bu ahlakî değerler manzumesine bağlı kalmakla yükümlü görür. Aksi takdirde toplumun üzerinde yürüdüğü güzergâhı terketmiş, toplumdan ayrılmış biri olacaktır. Daha önce geçen işlediği zina suçu sebebiyle had cesasını hak eden kadın olayında da yaşanan muhtemelen budur. Söz konusu hanımın sergilediği davranışı, ahlakî yönlendirmenin sonucu veya bireyi toplumun ana hattından çıkmayı redde yönlendiren ahlaki eğitimin rolü olarak adlandırabiliriz. Bu yönlendirme veya eğitimi alan birey, arzu ve isteklerine aykırı da olsa, toplumun yürüdüğü çizgide kalmayı tercih eder. Böylelikle ahlak temeli üzerinde kaynaşan bir kişiler dünyası oluşur ki ahlakî yönlendirmenin amacı da budur: Kişiler dünyasının bileşimi.

Burada şu hususa işaret etmemiz gerekir: İkinci etken, kendiliğinden olmasa veya oluşmasa da kültürlü kesim ve eğitimciler onu insanlar arasında varetmeye ve

³⁰³ Bin Nebi, Devru'l-müslim ve risaletühü, s. 26.

meydana getirmeye çalışmalıdırlar. Yani halkın geneli veya yönetenlerin sapma ihtimalleri karşısında ahlaki değerlere inanan ve onları savunan genel bir düşünceyi oluşturmak için çaba sarf edilmelidir.³⁰⁴ Bunun yolu, ahlakî bilgileri uygulamaya ve pratiğe dönüştürmek suretiyle ahlakî cehaleti, duyarsızlığı yoketme gayretinden ve bu hedefi gerçekleştirmek için sunulan tüm araçları kullanmaktan geçer. Böylelikle ahlakî cehaleti yoketme operasyonu, sürekli ve yenilenen bir öğretim operasyonuna benzer bir süreç oluşturur. Bu uğurda tüm medya araçları ve iletişim kanalları kullanılır.³⁰⁵

Bin Nebi yazılarında ahlakî yönlendirmenin önemini vurgulamaya çalışmak suretiyle İslam toplumunun kültürel dokunulmazlığını şu iki kuşatmaya karşı korumak istiyordu: İlki, geçmiş kökenli kültür kuşatması ki yabancılık, kayboluş ve yaşanan vakıayı reddetme duyguları ile beslenir. İkincisi, liberal kültürel kuşatma ki, günümüz Batı Düşüncesinde kendini gösteren ve evrensel kültürü yönlendiren bir kuşatmadır. Öncelikle özgürlükleri yaymaya, sonra da bu özgürlükler vasıtasıyla süper gücün idare ve iradesine doğru yönlendirmeye çalışır.

Kültürel dokunulmazlığın sağlanmasında en öne çıkan ahlakî etken, toplumun ahlakî değeridir. Bugün tanık olduğumuz gerçeklik, Bin Nebi'nin değerlerle ilgili çatışmanın başladığına ilişkin öngörülerini teyit eder niteliktedir. Bu süreçte değerlerin fonksiyonu, insanın maddi âlem ile manevî âlem arasındaki dengeli yapısını geri kazanmaya çalışmasında kendini göstermektedir. Bu da, maddenin uzunca bir süre manevî ve ahlakî değerler üzerindeki hegemonyasından sonra gündeme gelmiş olup bir anlamda Batının maddeci eğilimine yönelik bir tepkidir. Bu tepkinin göstergesi olarak toplum ya geçmişe yönelerek efsane peşinde ve selefeye yönelen bir yaklaşımla içine kapanmaktadır. Hâlbuki yapılması gereken ahlakî ve manevî değerlere işlerlik kazandırmak ve onları hareke geçirerek davranışları yönlendiren bir muharrik olmalarını sağlamaktır. Bu yapılırken de bunlar ile maddi hayatın gereklilikleri (zevk+çıkar+yazar³⁰⁶) arasında dengeyi sağlamak gerekir. Doğru İslami düşüncenin, sadece Müslüman halklar için değil diğer tüm halklar için de bu dengeyi sağlamanın en büyük garantisi olduğunu söylersek abartmış olmayız. Çünkü İslam, manevî ihtiyaçlar

³⁰⁴ Qumlil, s. 71.

³⁰⁵ Mustafa Hicazî, **Hisâru's-sekâfeh**, 2. Baskı, Fas: el-Merkez es-Sakafi el-Arabi, 2000, s. 199-200.

³⁰⁶ Hicazî, s. 188-190.

ile bedensel ihtiyaçlar arasında bir denge içermektedir. Bu dengeyi, daha çok manevî boyuta yönelen Budizm, Hinduizm ve Hıristiyanlıkta görememekteyiz.

Estetik yönlendirmeye gelince burada onu toplumsal eğitimin amaçlarından biri olması itibarıyla değil, birey ile onu kuşatan dünyalar arasındaki kültürel bileşim sürecine yardımcı faktörlerden biri olarak ele alacağız. Bin Nebi'nin düşüncesinde estetik yönlendirmeyi ahlakî yönlendirmeden ayrı, ondan bağımsız olarak incelemek mümkün değildir. Ahlakî yönlendirmenin etkisi, kişiler dünyasındaki ilişkileri inşa etme veya varolan ilişkileri düzeltmekle sınırlı kalmaz. Bin Nebi'nin eğitim anlayışında ahlakî prensip, bir adım daha ileri gider ve estetik prensip için yönlendirici olur. Estetik, ister düşünce ister şekil formunda olsun şu iki eksen den birinde hareket eder: Ya kendisini kritize eden (düzelten) herhangi bir ahlakî veya dinî prensibe bağılı kalmaksızın 'Estetik, estetik içindir' prensibine uygun çalışır. Ki bu yöntemde estetik, şekil veya türü ne olursa olsun eğitim amacı güdülmeksizin sunulur. Burada amaç, ya bir fayda temini veya her hangi bir arzunun yerine getirilmesidir. Ya da estetik, onu kritize eden ve yönlendiren ahlakî bir prensip veya dinî bir düşüncenin ekseninde hareket eder. Burada estetik, eğitici bir amaca sahiptir ve gerçekleştirmeye çalıştığı toplumsal bir işlevi vardır.

Platon, estetik ve estetik felsefesi üzerine konuşan en eski filozof sayılır. Ona göre estetik, sağlıklı benliklerin kalplerinin tükenmez bir güzelliğe tanık olmak amacıyla yöneldiği en yüce istektir. Platon işte bu fikirden hareketle sağlıklı ve ölçülü estetiği, sanatın hedeflerinde biri olarak görmüştür. Yani, arındırma ve güzelleştirme için eğitici bir amaçtır³⁰⁷.

Kant'a göre estetik, umulan bir yararla irtibatı olmayan şeydir. Yani bir şeyin güzel olduğunu hissettiğinde, bunun anlamı, herhangi bir yarar, çıkar veya estetiği gözlemlene amacına yönelik bir ödevle irtibatı olmasını beklemeksizin insan olarak bu güzelliğe dalmak, onun yaşamaktır.³⁰⁸

³⁰⁷ Kerem, s. 115-119.

³⁰⁸ William Kelly Wright, *Târîhu'l-felsefeti'l-hadîseh*, (Arapça'ya çev. Mahmoud Ahmad), Beyrut: Daru et-Tenvir, 2010, s. 285.

Hegel'e göre estetik, sanatın ifade ettiği şeydir. Sanat, duyuyla algılanabilir bir model yoluyla onu ifade eder ki bu bir heykel, müzik bestesi olabileceği gibi hayal yoluyla hissedilebilir bir model de olabilir. Örneğin bir şiir. Hegel, sanat ile ahlak arasında bağ kurar. Ona göre sanatın ahlakî bir anlamı/delaleti vardır. Ona göre bir sanatçının şöhret veya para kazanması doğru olmaz. Yapması gereken, gerçeğe dair anlayışı, estetik faydası duyuyla algılanabilir biçimlerde insanlara taşımaya çalışmaktır.³⁰⁹

Schopenhauer Kant'a çok yakındır. Ona göre estetik, insanın eşya arasındaki ilişkilerden başka bir şey göremediği nedensellik (illiyet) prensibi üzerine yükseldiği andır. Güzel, kendisinden herhangi bir yarar sağlamasak da güzel hissettiğimiz için güzeldir. Dolayısıyla güzel bir manzaradan zevk almak, zindandaki biri için de dışardaki için de birdir.³¹⁰

John Dewey, sanatın estetiği ifade etme aracı olduğu noktasında öncekilerle hemfikirdir. Fakat onlardan çok daha pratik bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre sanat, geçmişin miras ve değerlerinin koruma misyonundan başka bir görevi olmayan geleneksel şekil ve suretlerle sınırlanmamalıdır. Bilakis sanat, tüm insanlığın hizmetine sunulan ilerici bir araç olmalıdır. Çünkü sanatla amaçlanan, hayatı estetik ve estetik değerler ile zenginleştirmek, onlardan kopamayan hayatı bu değerlerle olgunlaştırmaktır. 'Sanat, sanat içindir' ifadesi, Dewey'in nazarında fazla bir önem ifade etmez. Çünkü sadece içsel estetik değerlerin ifadesiyle sınırlıdır. Hâlbuki sanat, insanların tümünün hayatlarıyla ilişkili estetiğin üretimidir. İnsanlar, karşılıklı anlayış ve duygusal alışverişe sanat yoluyla ulaşırlar. Yani sanat ve ondan doğan estetiğin toplumsal bir amacı vardır. Dewey, sanattan yararlanma hedefini daha da genişletir ve onu fabrikalara, makinalara kadar götürür. Böylelikle bu mekân ve aletleri insanlar için çok daha çekici ve albenili göstermeye çalışır. Bunun oradalarda çalışan insanların hayatlarına olumlu yansımaları olacağına inanır.³¹¹

³⁰⁹ Bkz. Wright, s. 335.

³¹⁰ Wafik Azizi, **Schopenhauer ve falsafatu't-taşâ'um**, Beyrut: Darul-Farabi , 2008, s. 221.

³¹¹ Bkz. Wright, s. 524.

John Dewey'i istisna edersek, yukarıda görüşlerini aktardığımız filozofların tamamında estetiğin anlamlarıyla ilgili olarak romantizmin ağır bastığı görülmektedir. Romantik teorik yaklaşımdan çok pratik yaklaşıma yakın duran John Dewey'den bir noktaya kadar etkilenen Bin Nebi, estetik ile ahlak arasında bağ kurma noktasında ise Hegel'den etkilenmiştir.

Ahlakın estetik üzerinde egemen olduğunu ve onu yönlendirdiğini düşünen Bin Nebi, Gazzalî'yi takip ederek estetiği iyilik ve ihsanın ifade biçimi olarak görmektedir.³¹² Ona göre çirkinlik tezahürlerinin egemen olduğu toplumda güzel yani (hayırlı/iyi) fikirlerin doğması mümkün olmaz.³¹³ Estetik, düşüncelerin kaynağı ve onları üretendir. İnsan, onun sayesinde benliğinde iyilik ve ihsana yönelik bir eğilim ve değerli alışkanlıkları koruma arzusu hisseder. Gündelik hayatın en sıradan boyutlarında bile, örneğin renk seçimi, renkler arasındaki uyum, giysilerin valize yerleştirilmesindeki tertip gibi birçok detayda estetiğin yansımalarını görür. Basit gibi görünen bu mülahazalar, Bin Nebi'ye göre yaşantımızdaki büyük sorunları olumsuz biçimde etkileyen gündelik sorunlarımızı ifade eder.³¹⁴

Estetik, insan düşüncesinin ufuklarını açar, insanı zindanından çıkarır. Çirkinlik ise insan benliği için bir ölüm ve zindandan ibarettir.³¹⁵ Moskova'da komünist felsefe gibi özel felsefeleri benimseyen hükümetleri, halkı şehirlerini temiz tutmaya ve dış görünümü güzelleştirmeye zorlayan da budur. Bu hükümetler, bunu ihlal edenlere ağır para cezaları uygularlar. Örneğin yere izmarit atan, tüküren veya yıkadığı

³¹² Gazzalî der ki: " Bil ki; hüsn ve cemâl duyularla bilinmeyen şeylerde de vardır. Mesela, "Şu güzel ahlak, bu güzel ilim, bu siret-i hasene, bu güzel ahlak dendiği zaman bunlarla; ilim, akıl, iffet, şecaat, takva, kerem, mertlik ve diğer iyi hasletler murat edilir ki, bunların hiçbiri beş duyu ile bilinmez, Bunlar ancak batnî basiret nuru ile idrak edilebilir. " . Bkz. Gazzalî, **İhyâu ulûmi'd-dîn**, c. 4, Beyrut: Daru el-Marife, ts., s. 299.

³¹³ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s.81-82.

³¹⁴ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 82.

³¹⁵ Yırtık pırtık ve kirli giysiler içindeki bir çocuk, çirkinlik ve bedbahtlık tablosunu birlikte sunar. Oysa bu çocuk, ileride tarih yazacak güçlerden ve akıllardan biridir. Yoksulluk ayıp değildir. Fakat bu görüntü ve kirli giysiler, çocuğu maddi ve manevi bakımdan öldürmüştür. Bu görünümü sebebiyle onu bir zindana atarsınız. Orada estetiği görmediği gibi, estetiği araştırma imkânı da bulamaz. Kehdi pisliğine hapsedilen bu çocuktan aydınlık fikirler beklenmez. Çünkü aydın fikir, bir estetik dokunışa ihtiyaç duyar. B. Nebi burada çocukların izzet ve onurlarına saygı gösterilmesi ve onlara değer verilerek akıllarına ve yüreklerine estetik tohumlarının atılması gerektiğini söyler. Onların insani onurlarının her halükarda korunması gerekir. Varsın çocuk yoksul olsun, fakat insan onuruyla birlikte çirkinlik ve aşağılanmadan uzak tutulması, onun da en doğal hakkıdır. Bkz. Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 83.

çamaşırları ana caddeye bakan pencereye asan kimselere para cezaları uygulanır. Bin Nebi'ye göre bunların tamamı, komünist toplumda estetik kültürünü yaymak içindir. Zira medeniyet ancak estetik çerçevesinde oluşabilir³¹⁶.

Malik b. Nebi'ye göre estetik, ahlak ve dinden bağımsız olamaz. Bunlar estetiğin ilk temeli ve yönlendiricisidir. Estetiğe bakışta, bir toplumdan diğerine görülen farklılığın nedeni de budur. Bin Nebi burada Shakespeare tiyatrosundan örnek verir. Bu tiyatro oyununa karşı Avrupalı seyirci kitlesinin gösterdiği tepki ile Müslüman Arap seyirci kitlesinin gösterdiği tepkilerin karşılaştırılmasına yönelik kişisel deneyimini aktarır. Bu tiyatro oyununda kahraman olan Othello, önce sevgilisini öldürmekte, arkasından da intihar etmektedir. Avrupalı izleyici bu olaydan etkilenerek gözyaşlarına boğulmaktadır. Çünkü burada kendi kültürüyle uyumlu bir estetik duygu görmektedir. Belki düşüncelerini bu duyguyla şekillendirmektedir. Hâlbuki Müslüman Arap izleyici aynı sahnede Avrupalı gibi duygusal bir tesir altında kalmamaktadır. Bunun nedeni, Avrupalı izleyicinin çok daha duygusal duyarlılığa sahip olması değildir. Bu esasen, Müslüman Arap izleyicinin sahip olduğu ahlakî prensibe göre oluşan estetik değerlendirme farkından kaynaklanmaktadır. O, bu olayda ağlamayı gerektirecek duygusal bir sahne değil, kendi canına kıyan bir katil görmektedir. Mensup olduğu toplumsal ahlakî prensibe ve eğitimine hakim olan dinî düşünceye göre her iki fiil de sahibinin dünyada ve ahirette cezalandırılmasını gerektiren yanlış hareketlerdir.³¹⁷ Buna dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, toplumun genel zevkini şekillendiren estetikdir. Dolayısıyla temeli ahlak olan toplumsal ilişkiler ağını ifsat etmemek ve düzenini bozmamak için estetik olgusunu toplumun bireyleri tarafından kabul gören genel ahlakî prensibe tâbi kılmamız gerekir. O zaman estetiğin, kişisel ilişkileri destekleyen eğitsel bir amacı olacak, bu estetikle oluşturulan düşünceler de kişi ile estetik çevresi arasında sağlıklı bir bileşimin oluşumuna izin verecektir. Estetik, insanı kuşatan her şeyde olduğundan Bin Nebi, toplum kültürüne ve onun ahlakî prensibe mahsus estetik üretiminin zorunluluğuna vurgu yapmaktadır. Her toplumun kendine özgü ruhunun (ahlak prensibi ve özgün kutsal düşüncesi) olması sebebiyle başka çevrelere uygun olan toplumsal eğitim yöntemleri bizim çevremize uygun olmayabilecektir. Toplumun ahlak

³¹⁶ Bkz. Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 85.

³¹⁷-Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 53,

presibi ve kutsal düşüncesi, kendine özgü bir estetik anlayışını yayarken ahlak presibiyle de uyumlu düşünceler dünyasını oluşturmak için çalışır.³¹⁸

4.5.2. İslamî Bakış Açısına Göre İşgücünün Doğru Yönlendirilmesi

Malik b. Nebi Arap ve İslam ülkelerinin işgücü bakımından zengin ülkeler olmalarına rağmen buralardaki genç nüfus ve işsizlik oranlarının dünyanın bu alandaki en yüksek oranları arasında yer almasına binaen “böylesine olumlu bir durum, genç nüfus oranının yüksekliği varken işsizlik oranında neden böyle bir yükseklik oluşmaktadır?” sorusuna cevap arar. Bin Nebi, kendi dönemiyle ilgili olarak çalışma fikri'nin Arap ve İslam ülkelerinde neredeyse hiç bulunmadığı tespitinde bulunmaktadır. Ancak gelecekte bu düşünceyi varetme veya yayma yönünde çaba sarfetmekte bir beis yoktur. Çünkü çalışmak, toplumsal ilişkiler bağlamında şeyler ve düşüncelerin rotasını veya kaderini çizme gücü olan bir eylemdir. Bin Nebi'deki medeniyet denklemine göre çalışma/iş, "İnsan, Toprak ve Zaman"dan doğar. Onun düşüncesine göre çalışma ve işten söz ettiğimizde kazanç boyutundan değil toplumsal, eğitsel boyutundan bahsediyoruz demektir. Kazanç boyutu, herhangi bir toplumun uygarlaşma aşamaları arasında ileri bir aşamayı temsil eder.³¹⁹ Bin Nebi burada, ödevin hakkın üzerinde tutulması gerektiğine yönelik teorisine imada bulunmaktadır. Ücret ve kazanç haktır. Fakat birey veya toplumun sarfedilen çaba ve işe karşılık haklarını isteme aşamasına gelişine kadar, birey ve toplumun hayat döngüsü içinde temel bir aşamadan geçmesi gerekir ki; o da ödevi ifa etmek için çalışma aşamasıdır. Bin Nebi'ye göre çalışma hayatıyla ilgili eğitsel değerler bu noktada ortaya çıkmakta olup bunlar da ahlakî prensibe göre yönlendirilmesi gereken değerlerdir.³²⁰

Ödev kavramı, Bin Nebi'de Kant'takine göre daha farklıdır. Kant'a göre ödev, kutsal bir ödev olup sırf ödev olması sebebiyle yapılır, karşılığında dünyasal bir yarar beklenmez. Yani o, bizzat kendi için yapılan kutsal bir ödev olup ödülü ahirette, ölümden sonraki hayatta verilecektir.³²¹ Malik b. Nebi'ye göre ise metafiziksel

³¹⁸-Bin Nebi, Mîlâdü müctema', s. 103.

³¹⁹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 114.

³²⁰ Bkz. Bin Nebi, Mecâlisu Dîmaşk, s. 121.

³²¹ Ulâ Khatib, "Mefhûmu'l-vâcib inde Kant", **Mecelletu halakâtu'l-istiğrâb**, el-Merkezu'l-İslamî li'd-Dirâsâti'l-İstiraticîyye, Beyrut, sy. Harîf 2017, s. 308.

boyutunda uhrevî bir karşılık düşüncesi olsa da dünyasal bir boyuta da sahiptir. Demek istediğim, dünyada yerine getirilen ödevin belli sonuçlarının olacağıdır ki bunların en hafifi bireysel haklara ulaşılması değildir. Bin Nebi'ye göre ödev, aynı zamanda dünyevî bir gayeye sahip olan bir eylemdir.

Malik b. Nebi, her Müslümana, uzmanlık alanına göre günde en az yarım saatini kamu hizmeti için her hangi ödevde ayırması gerektiğini öğretmemiz gerektiğini söyler. Müslüman böylelikle zamanın ve gönüllü faaliyetin değerini öğrenecektir. Sonuç, toplumsal bir etkinliktir. Çünkü doktor günün yarım saatini, hastanesindeki hastalara, öğretmen okuldaki öğrencilere, öğrenci kütüphaneye ayıracaktır³²² Müslüman insan, günün yirmi dört saatini değerlendiren kişidir. Peki, bunu nasıl yapar? Belli bir ilmî kazanımı ya da maddî varlığı olabilir? Parasını nasıl harcayabilir? İlmini nasıl değerlendirebilir? Bir ilim veya mesleği öğrenmek istediğinde sahip olduğu imkânları bu ilim veya mesleği kazanmak için nasıl harcayabilir? Günde yarım saat ödev için ayrılacak zaman, Malik b. Nebi'ye göre toplumda etkinliğin ihyası için yeterli olacaktır. Boşa geçirilen zamanın olumlu bir etkinliğe yönlendirilmesi, Kuranî prensiplere uygun bir hayat biçimine yaklaşmaktır. Bin Nebi'ye göre Müslüman insan, sadece Kur'an prensiplerine göre konuşan kişidir. Bunun nedeni, pratik bir mantığın bulunmayışı, yani söyledikleriyle belli fiilleri amaçlamaması ya da yaşadığı gerçeklikte belli düşünceleri hayata dönüştürme gayreti içinde olmamasıdır. Yani o, Kur'an prensiplerine göre konuşan fakat bunlara göre hareket etmeyen biridir.³²³ Bu açıdan bakıldığında Malik b. Nebi akaid ve kelim ilimlerinin eğitim tarzına yönelik eleştiri getirmekte ve günümüz Müslümanı ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "Müslüman, inancından kesinlikle feragat etmiş değildir. Mümin olmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle dindar bir mümin olmaya devam etmektedir. Fakat inancı, etkinlik ve verimliliğinden sıyrılmış toplumsal aydınlatma gücünü yitirerek bireysel bir çekime dönüşmüştür." Malik b. Nebi'ye göre inanç, dinî ve imanî anlamı ile Müslümanların benlikleri üzerindeki etkisini yitirmiş değildir. Fakat bu inancın toplumsal etkinlik ve performansı, Muvahhidler sonrası gerileme devrinde ortadan kaybolmuştur. *Dolayısıyla sorun, Müslümana inanç esaslarını öğretmek değildir. Çünkü inanca sahiptir. Önemli olan bu*

³²² Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 147.

³²³ Bin Nebi, Muşkiletu's-sekâfe , s. 87.

inanca, etkinlik ve performansını, yapıcı gücünü ve toplumsal tesir vasfını yeniden kazandırmaktır. Böylelikle mümin bireyin davranış tarzı için bir iman esası ve motivasyon kaynağı, aynı toplumun mensupları arasında sosyal ilişkiler inşa eden bir güç olur." Tek kelimeyle söylemek gerekirse sorun, Müslüman'a Allah'ın varlığını kanıtlamak değil, O'nun varlığını hissetmesini sağlamak ve enerji kaynağı olarak benliğini bu bilinç ile doldurabilmektir.³²⁴ Yani İslam inancına bireysel ve toplumsal davranışı yönlendirme etkinlik ve performansını yeniden kazandırmaktır. Dolayısıyla Müslüman insanı, seyirci pozisyonundan aktör pozisyonuna taşımak, başka bir deyişle manevi faktörü bireysellik ve bireysel inanç halinden sosyal etkinlik ve irtibat haline nakletmektir.³²⁵

Malik b. Nebi, Müslüman insana etkinlik ve performansını kaybettiren nedenlerden biri olarak geçmişte yayılan, dünyayı terketme ve ondan vazgeçme zorunluluğu düşüncesini görür. Bu düşüncenin ahlakî bir yüceliş ve manevî bir olgunluğa götürdüğü inkar edilemez. Buna karşın, toplumun sorunlarına karşı sosyal bir zafiyet –yani etkin ve verimli olamama- durumu ortaya çıkmıştır. Aynı düşüncenin etkisiyle herşeyin kader kaynaklı olduğu ve çalışmanın işe yaramayacağını düşünen kadercı inanışlar gelişmiştir.³²⁶ Bu eğilim ve inanışlar sonucu, Müslümanların hayatında pratik mantık ve etkinlik ya zafiyete uğramış ya da tamamen yok olmuştur. Esasen bu zafiyetin doğru açıklaması, İslamî kavramlara yönelik hatalı tarihsel uygulamadır. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Malik b. Nebi'ye göre Müslüman insan, Kur'anî prensiplere göre konuşan, fakat onlara göre hareket etmeyen kişidir.

Malik b. Nebi'nin bu düşüncesi, kendi döneminde yaşadığı realiteyi yansıttığını teyit etmektedir. Cezayir'deki Yahudiler, baskıya maruz kalıp eğitim haklarından mahrum bırakıldıkları zaman bu hususta onları Müslümanlarla eşit kabul etmiştir. Ancak Yahudilerin bu soruna yaklaşım yöntemi, Müslümanların onlara karşı yaklaşımından tamamen farklı olmuştur. Yahudiler, kendi ilim adamlarının (doktor, mühendis, avukat vs.) bağışları temelinde yahudi çocuklarını eğitmek üzere kendi evlerinde gizli okullar kurarlarken, Müslümanlar eğitim haklarını engelleyenleri

³²⁴ Bin Nebi, Vichetu'l-âlemi'l-İslamî, s. 54.

³²⁵ Bin Nebi, Fikretü'l-ifrîkıyyeti'l-âsyeviyye, s. 219-239.

³²⁶ Bin Nebi, Fikretü'l-ifrîkıyyeti'l-âsyeviyye, s. 220.

kınayan bir söylemle yetinmişlerdir. Devir değiştiğinde eğitimli bir Yahudi nesli ortaya çıkmıştır.³²⁷ Müslümanların yeterince etkin olmayışlarına en açık örnek budur. İslam inancı Müslüman bireyin vicdanında vardır, ancak Yahudilerde olduğu gibi onun hayatını yönlendirmemektedir. Topluma hizmet amaçlı bağış meselesinin etkileri, Yahudi ilim adamlarının kendi çocuklarının eğitimleri için dayanışma gösterdikleri zor dönemlerde ortaya çıkmıştır. Tüm bunların sebebi, topluma egemen olan kültürün türü ile ilgilidir. Belki de tarih ve gücün enkazı üzerine kurulu sosyal arkaplanından dolayı olsa gerek İslam toplumuna hak arama kültürü egemendir. Artık farklı bir tarihsel dönemde olduğunu idrak edememiştir ki; yeniden başlamak için gücünü toplasın. Davranış ve topluma yaklaşım yöntemi anlamında toplumsal kültür, Yahudilerde olduğu gibi, sorunlar karşısında performans etkinliği kazandırır. Kuşkusuz birey ve toplumun hayatına dini düşüncenin egemen olmasının, iş performansı sırasındaki etkinliğinin yönlendirilmesinde etkisi çok büyüktür. Doğru bir İslam inancının genel sosyal hayattan kaybolması, pratik boyutunu ortadan kaldırır ve Müslümanların yaşamına etki eder. Bu kayboluş sonucu bireysel bir iman halini alır.

Yeni yetme bir toplumda çalışma hayatı, gerek birey, gerek toplum planında olsun tüm çabaların bir yöne kanalize edilebilmesi ve en iyi sonuçların alınabilmesi için yönlendirmeye ihtiyaç duyar. Böylelikle kişi ile yaşadığı zaman arasında, yine kişi ile sahip olduğu para arasında varolan ilişkilerin bir bileşimi meydana gelir. Başka bir deyişle insan ile şeyler ve bunların araçları arasındaki ilişkiler bir düzene sokulur.³²⁸ Büyük küçük her iş bir meslek olup akıllı çalışmaya zorlar. Bu profesyonel işler ödevin haktan üstün tutulması prensibi gereğince estetik ve ahlaki yönlendirme ile ilişkilidir. Örneğin doktor işini yaparken ahlaki bir motivasyonla toplumsal insanî ödevini ifa eder. Öğretmen, işini yaparken estetik ve ahlaki bir motivasyonla ödevini ifa eder. Böylece işin yönlendirilmesi, hakkın üzerinde tutulan ödev ilkesine göre harcanan çabaların tamamın kaynaştırılmasından ibaret olur. Bu da yine insanın konumunu değiştirmek ve yeni çevresini oluşturmak adına ahlaki bir yönlendirmeye olur.³²⁹

³²⁷ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 158.

³²⁸ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 87.

³²⁹ Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 115.

Çalışmanın, ödevin haktan üstün tutulması prensibine ve toplumun onay verdiği ilişkiye göre yönlendirilmesi bağlamında ahlakın estetiğin üstünde tutulması veya aksi durumunda çalışma mantığı ürer. Bununla, çalışmanın araç ve amaçlarıyla bağlantısını, yani eşyanın amaçları ile irtibatını amaçlarız ki bu sayede her hangi bir çalışma veya işten elde edilebilecek azami fayda elde edilebilir.³³⁰

Daha önce bahsi geçtiği üzere Malik b. Nebi kendi zamanında sadece çalışma mantığının değil, çalışma düşüncesinin dahi bulunmadığını düşünmektedir. Bu düşüncesinin delillendirmek amacıyla da sesli saat örneğini göstermiştir. Normalde bu saatlerde daha güzel olduğu için değil daha net ve saatle hedeflenen amacı daha iyi gerçekleştirmesi için bir çocuğun hoş sesi, tatlı bir hanım sesi ya da erkek sesi kullanılabilirdi. Sonuçta estetik boyut düşünülerek kadın sesi olmasında karar kılındı. Bunda bir sorun yoktu. Fakat saati söyleyen hanımın sesinde, zamanın detaylarını açıkça belli edecek bir vurgu yoktu. Tam tersine sadece saat, dakika ve saniye kelimelerine vurgu yapmaktaydı.³³¹

Bu basit anekdotlar, okur için toplumun genel gidişatına tesir etmeyen küçük hatalar olarak görülebilir. Malik b. Nebi'ye göre ise, etkin olamama, deneyim veya yönlendirilmiş eğitimle kazanılmış her hangi bir çalışma mantığının olmayışıdır ki bunlar, insanın şeyler ile ilişkisinde, sağlanabilecek azami düzeyde fayda amaçlarında bir zaafiyet göstermeden başka bir şey değildir. Bunun da anlamı, birey ve toplum bağlamında, çalışma hayatının öncelikleri sıralamasında bir karıştırma olup toplumsal eğitim planı kapsamında toplumdaki kültürün yapıtaşlarına ait bileşim planının gidişatı üzerinde olumsuz bir yansıması olacaktır.

Çalışma ve iş hayatının yönlendirilmesinde yaşanacak başarısızlık, birey ile düşünceler ve şeyler dünyası arasında sağlıklı bir ilişki kurulmasında başarısızlık anlamına gelir. Toplumsal eğitim, çalışma ve iş hayatı bağlamında birey ile şeyler ve düşünceler dünyası arasında bu ahenk ve uyumu tesis edemezse başarılı sayılmaz. Çünkü sözkonusu uyum ve ahenk, toplumsal eğitimin başarısını ve teori aleminden üretim alemine geçişini kanıtlayan hareketi temsil eder. Bunda başarılı olamadığı

³³⁰ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 85-86.

³³¹ Bin Nebi, Müşkiletü's-sekâfe, s. 86.

takdirde sözkonusu toplumsal eğitim, ne ahlaki yönlendirme ve bileşim alanında, ne de kültür dünyasında estetik yönlendirme ve bileşim alanında kendisinden beklenen sonuçları üretebilecektir.

Çalışma ve iş hayatının ahlakî ve estetik yönlendirme çerçevesinde ödevin haktan üstün tutulması prensibine göre yönlendirilmesiyle kişiler, düşünceler ve şeyler alemleri arasında kültürel bir bileşim oluşturma gücünü göstermek için verilen en bariz örnek, ilk Müslümanların hicretten sonra Medine'deki Mescid-i Nebevî inşaatında gösterdikleri çalışmadır. Bunun nedeni, ilk Müslümanların, dinî düşünceye inanmalarının ardından muhatap oldukları ahlakî yönlendirmedi. Bunun etkisi, bu insanların toplumun tamamına hizmet verecek caminin inşaatında çalışmak için sergiledikleri arzu ve isteklilikte açıkça görülmektedir.³³²

Yukarıda yazılanlardan çıkardığımız sonuç, Malik b. Nebi'ye göre etkinlik ve pratik mantığın yokluğu iki boyutta ortaya çıkar. Bunların ilki, teorik öğretim boyutudur ki buna göre din ve dinsel inanışların sadece zahiri görüntüleri ile yetinilir. Sonuçta toplumsal etki ve sonucu olmayan bireysel bir inanca dönüşür.

Diğer boyut ise, pratik uygulama ve çalışma hayatındaki öncelikler ve amaçlardaki karışıklıkta kendini gösterir. Konuşan saat örneğinde gördüğümüz gibi, amaçların yanlış anlaşılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan karıştırmadır.

4.6. Toplumsal Güvenliğin İnşası

Malik b. Nebi'nin düşüncesine göre sosyal eğitimin görevlerinden biri de toplumsal güvenliğin inşasıdır. Daha önce gördüğümüz üzere İslam düşüncesine dayalı toplumsal eğitimin hedeflerinden biri de düzgünlüğü önce mensup olduğu toplumu, sonra tüm dünyayı kaplayan salih insan yetiştirmektir. Çünkü onu saran ve yaptıklarını yönlendiren dinî ahlak manzumesi idi. Tüm insanlığın iyiliği için çalışan bir toplumda yetişen birey açısından güzel ahlak kendi yurdu ve halkıyla sınırlı kalamaz. Yani o, sadece kendi ülkesi ve toplumu için iyi olmakla yetinmez, bilakis tüm insanlar için iyi ve hayırlı biri olur. Bazı gelişmiş ülkelerde toplumsal eğitim, bireyi birçok erdemle

³³² Bin Nebi, Şürûtu'n-nehda, s. 114; Mîlâdü müctema', s. 100.

donatarak yetiştirir. Bu yüzden hırsızlık, sahtekârlık gibi çirkin fiillerden uzak durur, kendi yurdunun ve ulusuunn hayrına çalışır. Fakat kendi ülkesinin ve yaşadığı toplumun dışına çıktığında bambaşka bir kişiliğe bürünür.³³³ İşte Avrupa'nın dışa dönük eğilimlerini belirleyen sömürgeci düşüncenin özü budur. Bin Nebi'ye göre Avrupa toplumu içe dönük erdemlere sahip bir toplumdur. Toplum üyeleri arasında işbirliği ve yardımlaşmaya inanır. Fakat misafirperverlik geleneğini bilmez. Bu nedenledir ki; her hangi bir yarara dayanmayan toplumsal ilişkiler neredeyse yok gibidir. Avrupalı ile diğerleri arasındaki ilişki ise tamamıyla yarar temeline dayalıdır. Avrupalıların kendi aralarındaki ilişkilere gelince bunlar da Hıristiyan ahlakının kalıntılarına ve birtakım beşeri felsefelere dayanmaktadır.³³⁴ Bundan dolayı Avrupalı kendi ülkesinden çıkıp Doğu'ya yöneldiğinde Hıristiyan ahlakıyla beslenen psikolojisi, Doğunun altın ve zenginliklerini konu alan sohbetlerin beslediği sömürgeci bir psikolojiye dönüşmüştür.³³⁵ Sömürgeci Avrupa konumu, Avrupalı ile diğerlerinin Avrupa sınırları dışındaki teması sonucu oluşmuştur.³³⁶ Bu, yarar araştırma dairesinin genişleyerek yurtdışı sınırlara ulaştığı dönemdir. Toplumsal güvenliğin tam aksi olan Avrupa Sömürgeciliği işte böyle doğmuştur.³³⁷ Bin Nebi'ye göre, İslamiyet'in hızlı yayılışının ardındaki en önemli faktör, toplumsal güvenlik fikrini inşa etmesiydi. Çünkü Müslümanların yerleştiği bölgede toplumsal güvenlik güçleniyordu. Müslümanların ve ilk fütihat kadrolarının donandıkları İslam ahlakı, dışa vurumcu bir ahlak idi. Müslüman misafirperver, mertlik ve cömertliği seven insandı.³³⁸ İslami öğretiler insani ilişkileri, anlık/acil yarar sağlama düzeyinden çok daha yüksek bir dereceye taşımaktaydı. İslam inancı da, fizikî alemin çok ötesine uzanmaktaydı. Onun bu sıfatını vurgulayan ve fizikî alemin sınırları içinde de böyle olduğunu teyit eden en açık

³³³ Muhammed Kutub, **Menhecu't-terbiyyeti'l-İslamiyye**, 3.Baskı, C1,Kahire, Daruş şuruk, 1982, s. 35-36.

³³⁴ Bin Nebi, Vichetu'l-âlemi'l-İslamî, s. 40, 47.

³³⁵ Bin Nebi, Vichetu'l-âlemi'l-İslamî, s. 47.

³³⁶ Bin Nebi, fi Mehebbi'l-ma'rekeh, 12. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016, s. 22.

³³⁷ Malik b. Nebi, el-Mes'eletu'l-Yehûdiyye المسألة اليهودية adlı kitabında, Avrupa Yahudiyerinin Avrupa kültürünü etkileme ve yönlendirme çabaları sonucunda beyaz ırkın ve Ari ırkının üstünlüğü efsanesini zihinlere yerleştirmeyi başardıklarını, ardından da onları Asya ve İslam'ın tehditleri konusunda ikna ettiklerini söyler. Buna göre dünya üç sınıfa ayrılmıştır: 1- Avrupa'yı yöneten Yahudiler, 2- Yahudiler için sömüren Avrupalılar, 3- Sömürülenler. Bkz. Bin Nebi, **el-Mes'eletu'l-Yehûdiyye**, 5. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2017, s. 84.

³³⁸ Bin Nebi, Vichetu'l-âlemi'l-İslamî, s. 42.

kanıtlardan biri İslam Peygamberi'nin şu sözüdür: "Şunlar tüm Müslümanlar arasında birbirlerine haram kılınmıştır: Canı, malı ve namusu" Peygamberin bu sözünden çıkarsadığımız ahlakî mana, Bin Nebi'nin ifadesiyle "İçsel Ahlak", yani Müslümanlar arasındaki ahlak esaslarıdır. Sonra şu ayete bakarız: "Siz tüm insanlar için varedilmiş bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırınız"³³⁹ Müslümanlar, bu ayetin içeriğini pratik olarak uygulamışlardır. Arap yarımadasından çıkıp diğer topraklara yöneldiklerinde karşılaştıkları yabancılara buna göre davranmışlardır. Örneğin ilk İslam Halifesi Ebu Bekir, Şam'ı feth giden İslam ordusuna; ihanet etmemeyi, yaşlı, kadın ve çocukları öldürmemeyi, ağaç kesmemeyi ve din adamlarının işlerine karışmamayı emretmiştir.³⁴⁰ Bu tutum ve tavırları ise Bin Nebi'nin isimlendirmesine göre "Dışsal Ahlak" olarak ifade edebiliriz. Bunlar, gayrimüslimlerle ilişkileri belirleyen ahlak esaslarıdır. İslamî toplumsal eğitimin amacı, toplumsal güvenliği en geniş anlamda tesis etmek olup sadece Müslümanları değil, onları da aşarak tüm insanlığı kapsayan bir amaç olmaktadır.

³³⁹ Âl-i İmran, 3/110.

³⁴⁰ Muhammed Rıza, **Ebu Bekr es-Sıddık evvelu'l-hulefâi'r-râşidîn**, 2.Baskı, Mısır: İhya el-Kütüp el-Arabiye, 1950, s. 29.

5. SONUÇ

Günümüzde genel olarak din eğitime eğitimin bir cüzü olarak yaklaşılmakta olup özellikle metafizik boyutu olan dinlerin eğitim üzerinde belirleyici bir role sahip olması pek düşünülmemektedir. Görüş ve düşünceleri araştırmamızın konusunu olan Malik b. Nebi Marksizm gibi ideolojilerin de bir nevi din fonksiyonu gördüklerini ifade ederek dinlerin belirleyiciliğinin ortadan kalkmasının pek mümkün olmadığı görüşündedir. Onun asıl derdi İslam dininin orjinal şekliyle eğitimi yeniden nasıl belirleyici hale geleceği meselesidir.

Bin Nebi, Fransız sömürgesi gölgesinde, Cezayir halkı Fransız tarafından cahilleştirmeye çalışılırken 20. yüzyılın başında dünyaya gelmiş, şartların zorladığı Batı'yla fiilî teması onu İslamcı hareketin bir parçası yapmıştır. Kendisi ıslahatçılar ve yenilikçiler adı altında cereyan eden İslam dünyasındaki arayışları farklı sebeplerle eleştirse de Bin Nebi'nin ıslahatçılardan olduğu anlaşılmaktadır. Bin Nebi'yi ıslah hareketine yönlendiren bir kaç sebep zikredilmektedir. Bunların ilki ailede babaannesinden aldığı dinî terbiye, hemen sonrasında devam ettiği Kur'an okulundaki hocaların Cezayir halkı arasında Fransızlar vasıtası ile yayılan hurafelere karşı tepkisini görme fırsatını elde etmesidir. Sonrasında hem Müslüman hem de Fransız hocalardan eğitim aldığı için kendisinde eleştirici pratik İslami akıl oluşmuştur.

Bin Nebi İslah hareketinden biri olduğu halde kendini İslah hareketine teslim etmemiş, hep eleştirmiş, kendi fikir ve tecrübelerinden alternatifler sunmuştur. Örneğin ona göre Afgani'nin ıslah için kullandığı siyasi yol doğru değildi, Muhammed Abduh'un yolu ise -eğitim- doğru ama eksikti. Çünkü sorun Müslümanlar'a kelamı öğretmek değil inanacı Müslümanlar hayatında aktif hale getirmektir.

Bin Nebi Müslümanlar arasında etkin kardeşliği hedeflediği için herhangi bir mezhebi öne çıkarmamakla Vahhabi hareketini desteklediği anlaşılmaktadır. Vahhabi hareketine desteği onların hurafelere karşı yürüttüğü mücadele sebebiyledir. Bununla beraber eserlerinde Osmanlı Devleti'nden nerdeyse hiç bahsetmemesi, adeta yok sayması mdeniyet tasavvuru bağlamında kısmen izah edilebilir gibi görünse de kasıtlı bir tavır izlenimi uyandırmaktadır.

Bin Nebi'nin ününü borçlu olduğu medeniyet tasavvuru ancak dinî bir inanç temeline dayanabilir. O dinî düşünceye soyut olarak bakmaz. Bilakis teorisinin doğruluk veya yanlışlığını kanıtlayan tarihsel olaylardan istifade etmek suretiyle bakar. Medeniyetin inşası için toplumsal eğitim çok önemli olup bu eğitimin de ona göre yegane temeli dinî temeldir. Dinî temelin esası da Kur'an ve Sünnet'tir. Dolayısıyla bu ikisinin uygulamaları ve tarihsel olaylarla irtibatlıdır. Bunun dışındaki temeller de esasen ya bundan türemiş veya bunun temel almış hususlardır. Vahiy yoluyla gelen dinî düşüncenin ürettiği ahlak esası dışında eğitim düşünülemez.

Bin Nebi'nin birey ve toplumu kendi düşüncelerine dayandırmak amacıyla harcadığı düşünsel köklere inme çabaları, toplumsal eğitim prensipleri ile beşeri felsefelerle ait genel felsefi temeller arasında hiçbir bağ bulunmadığı anlamına gelmez. Toplumsal eğitim noktasında Bin Nebi'nin felsefesi ile idealist felsefe arasında birçok benzer noktalar mevcuttur. Her iki felsefe de manevi değerlere ve yüksek ideallere inanmakta, buna bağlı olarak gerçekleri iyilik ve doğruluk kıstaslarıyla ölçmektedirler. B. Nebi'nin felsefesi ile rasyonalizm arasındaki benzerlik, her ikisinin de akla ve insani bilimlere saygı göstermeleri, bireyde ortak zevki ve estetiğe yönelik duyarlılığı geliştiren özgür sanatlara gösterdikleri ilgide görülmektedir. B. Nebi'deki toplumsal eğitim felsefesi ile beşeri felsefeler arasındaki benzerlikleri takip eden biri, bir çok benzer nokta bulacaktır. Fakat bunları birbirinden ayıran, kalkış noktaları ve temelleridir. Bin Nebi'nin düşünce sistemi dinî düşünceye dayandığı gibi yönlendirici olarak da Kur'anî ahlak prensibine dayanmaktadır.

Malik b. Nebi eğitim ile ilgili düşüncelerini ayrı bir kitapta yazmamakla beraber "sürekli ve kapsamlı bir kültür kazandırma operasyonu" şeklinde tanımladığı toplumsal eğitim hakkında ciddi tespit önerilerde bulunmuştur. Bin Nebi'ye göre kültür bir davranış teorisi olup kültür kazandırma okul eğitimi gibi hayatın belli bir döneminde sona ermeyip ömür boyu devam eden bir faaliyettir.

Bin Nebi İslam aleminin yaşadıklarının Batı'da yaşananlardan farklı olması sebebiyle Batı'nın üretiminin herhangi bir ayıklamaya tabi tutulmadan alınmasının muhtemel tehlikelerine dikkat çekmektedir. Ona göre İslam aleminde kültürün anlamı pek açık olmadığı için kültürel yönlendirme ve kültür kazandırma da sıkıntı yaşanmıştır.

Batıdan kültür kazanma gayretini sonucunda İslam alemi kendi kültürü ve özelliklerini kaybetmiştir. Bu sebeple kültürel yönlendirmede ve kültür kazandırmada İslam dinine dayanmak gerekmektedir.

Kültürel yönlendirme için ahlak ve estetik esastır. Bin Nebi ahlaktan maksadın toplumsal eğitimi oluşturmak olması sebebiyle felsefi ve nazari olan ahlaktan değil, toplumsal ve dine dayalı ahlaktan bahseder. Estetiği ise hem bireysel hemde toplumsal açılarından ele alır. Bin Nebi, estetiği bir tür fikir fabrikası olarak görür. Estetik, toplumun lükse düşkünlüğünü yansıtan bir gösterge değildir. Bilakis, güzel fikirlerin inşası için eğitsel bir zorunluluktur. Çirkin portrelerle dolu bir toplum, bu çirkin portrelerin etkisini düşünce ve çabalarında elbette gösterecektir. Ona göre estetiğin hayatımız üzerindeki etkisi genel ve kapsamlıdır. Ancak estetik unsur üzerinde ahlakın egemen ve yönlendirici olması gerekir.

KAYNAKÇA

- Abdulkasud, Muhammed, **el-Fikrî't-terbevi li'l-staz Muhammed Abduh**, Mısır: Daru'n-Nehda, 2006.
- Ahdar, el-Mevlud, **Mekanetu'd-dini fi fikri Malik bin Nebi ve devruhu fi hareketi't-teğiri el-ictimai**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Külliyyetu'l-Ulumi'l-İnsaniye ve el-İctimaiye, Cezayir: 2008.
- Azizi, Wafik, **Schopenhauer ve falsafatu't-taşâ'um**, Beyrut: Darul-Farabi , 2008.
- Bağdadbay, Muhammed, "et-Terbiyetü fi meşru Malik bin Nebi el-hadarî", **Malik bin Nebi ve İstışrafu'l-Mustakbel**, (Uluslararası Konferans), Tilmisan 12-14/09/2011.
- Bağdadî, Muhammed, **Terbiyetu insani m ba'de'l-hadâra**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Camiatü-Vahran, Külliyyetu'l-ulum el-İctimaiye, Cezayir: 2016.
- Bauman, Zygmunt, **es-Sakafat's-sile**, (Arapça'ya çev. Haccac Ebu Cibr), Beyrut: eş-Şebeketu'l-Arabiye li-l-Abhasi ve en-Neşir, 2018.
- Begoviç, Aliya İzzet, **el-İslam beyne'ş-Şarki ve'l-Garb**, (Arapça'ya çev. Muhammed Ades), Beyrut: Daru'l-İlmi'l Hadis, 1994.
- Bekkar, Abdulkerim, **Havle et-terbiyeti ve't-talim**, 4. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Kalem, 2015.
- Beryun, Fevziye, **Malik bin Nebi asruhu ve hayatuhu ve nazariyetehu fi'l-hadara**, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2010.
- Bin Muhammed, Ali, **Mukavvimtu'l-hviyye fi fikri Abdulhamid bin Bdis, es-sekfetu'l-Arabiyye fi'l-karni'l-ışrn**, Beyrut: Menşuratu-Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2011.

Bosnan, Rukiyye, "et-Terbiye fi Fikri Malik bin Nebi", **Devru'l-ulemâi'l-müslimîn fi hidmeti'l-hadarati'l-insaniye** (Uluslararası Konferans), Mısır: Camiat'ü-Soyis, 03-05/03/2014.

Buhârî, **el-Camiu's-sahîh**, Dâru Bin Kesir, 3. Baskı, 1987.

Ceydûrî, Sâbır, "el-Hıbrtü'l-cemâliyye ve eb'âdühe't-terbeviyye fi felsefeti John Dewey ", **Mecelletü Camiati Dımaşk**, c. 26, sy. 3, 2010, s. 91 – 134.

Çalışkan, Muhammed Turan, **İslam Dünyasında Medeniyet ve Kültür Tartışmaları: Malik Bin Nebi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Dıraz, Abdullah, **Dustûru'l-ahlâk fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, (thk. Abdulsabur Şahin), Lübnan: Muassasatu'r-Risâle, ts.

el-Behiy, Muhammed, **el-Fikrül-İslamiyu el-Hadis ve silatuhu bi'l-istimar el-Garbi**, 4. Baskı, Kahire: Mektebet'ü-Vehbe, ts.

el-Deysî, Muhammed, **et-Terbiyetu'l-ictimâ'iyye fî fikri'l-İmam el-Gazzâlî**, Amman: Daru-Ammar, 2001. Dewey, John, **Demokratiye ve terbiye**, (Arapça'ya çev. Dr. Muna Afravi), 2. Baskı, el-Kahire: Matbat'ü-Lecnet'i-et-Telif ve Tercüme, 1954.

el-Ferhân, Muhammed, "Huduru'l-felsefeti'l-Yunaniyye ve'l-vasîta fi fikr-i Bin Nebi", **Mecelletu Evrâk Felsefiyye**, c. 2, sy. 3, (2011/Sayif) <https://philospaper.wordpress.com>

Freud, Sigmund, **Ena ve hu**, (Arapça'ya çev. Muhammed Necati), 4. Baskı, Beyrut: Daru eş-Şerk, 1982.

Gazzâlî, **İhyâu ulûmi'd-dîn**, Beyrut: Daru el-Marife, ts.

Gazzâlî, **Mizanu'l-amel**, Mısır: Daru el-Mearif, 1964.

Gombi, André, **Descartes**, (Arapça'ya çev. Bedevi Muhammed), Kahire: Daru Aafak, 2016.

el-Hadi, Sadi, **el-Fikru'd-dinî el-hadis - Malik bin Nebi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiat'ü Bin Yusuf, Külliyyetu'l-Ulumi'l-İnsaniye ve el-İctimaiye, Cezayir: 2007-2008.

el-Hasen, Bedran b. "ed-Devru'l-hadariyu li'd-din", **Mecelletü cill li'l-ebhas el-fikriye ve el-edebiye**, sy. 10, Ağustos 2015, s. 122-133.

Hegel, **al-Akılı-fi't-tarih**, (Arapça'ya çev. İmam Abdulfattah), 3. Baskı, Beyrut: Daru et-Tenvir, 2007.

el-Hırrici, Abdullah, **İlmü el-ictimaa ed-dini**, 2.Baskı, Ceddeh: Daru Ramtan, 1990.

Hicazî, Mustafa, **Hisâru's-sekâfeh**, 2. Baskı, Fas: el-Merkez es-Sakafi el-Arabi, 2000.

Hüseyin, Yusuf, **Mevkıfu Malik bin Nebi mine'l-fikri'l-garbiyyi'l-hadîs**, el-Medine: Daru ez-Zaman, 2005.

İbn Kayyim, el-Cevziyye, **Medâricu's-sâlikîn**, (thk. Muhammed el-Fakî), ts.

İbrahim, Yüsra, **Felsefetü'l-ahlak, Friedrich Nietzsche**, Trablusşam Lübnan: Dâru't-Tenvir, 2007.

İsat, Abdülkadir, **et-Terbiye ve's-sekafe inde küllin min Malik bin Nebi ve John Dewey fi itarı nazariyyeti el-haceti't-tarihiyye el-hadariyye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü'l-Cezayir, Külliyyetu'l-Ulumi'l-İnsaniye ve el-İctimaiye , 2000-2001.

Kâdı İyâz, **el-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ (sav)**, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.

Kadı, İtidal, **el-Fikru't-Terbevi inde el-Mevdudi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü Ummu'l Kura, Külliyyetu et-Terbiye, Mekke: 1987.

Kaplan, Sümeyye, **Malik b. Nebi'nin Din ve Toplum Görüşü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- Karataş, Gülşah, **İslam Medeniyetinin Tarihsel Gelişimi ve İslam Dünyasının Meseleleri Hakkında Malik Bin Nebi'nin Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1998.
- Kerem, Yusuf, **Tarîhu'l-felsefeti'l-Evrubiyye fi'l-asril-vasit**, Lübnan: Daru el-Kalem, ts.
- Khatib, Ulâ, "Mefhûmu'l-vâcib inde Kant", **Mecelletu halakâtu'l-istiğrâb**, el-Merkezu'l-İslamî li'd-Dirâsâti'l-İstiraticiyye, Beyrut, sy. Harîf 2017, s. 299-310.
- al-Khawaldeh, Nâsır, "Felsefetu't-terbiye inde'l-Afgânî", **Cemâleddin el-Afgânî atâuhu'l-fikrî ve menhecuhu'l-ıslahî**, Ürdün: el-Ma'hedu'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslamî 5, 1999.
- Kutub, Muhammed, **Menhecû't-terbiyyeti'l-İslamiyye**, 3. Baskı, Kahire: Daru eş-Şuruk, 1982.
- Kutub, Seyyid, **Meâlim fi't-tarîk**, 11. Baskı, Kahire: Daru eş-Şuruk, 1987.
- Le Bon, Gustave, **el-Sunenu'n-nefsiyye li-tatavvuri'l-umem**, (Arapça'ya çev. Adil Zoayter Hindavi), Kahire: Müessesetü Hindavi, 2014.
- Levsef, Sufyan, **es-Siyasetu'l-sakafiye fi el-Cezayir, el-ediyolojiye ve el-mumarese**, Beyrut: Daru el-Maarif, 2014.
- Mahcûb, Abbas, **Usûlu'l-fikri't-terbevî fi'l-İslâm**, Dımaşk: Bin Kesîr, 1987.
- el-Medeni, Ahmed Tefvik, **Hazihi hia el-Cezayir**, Kahire: Daru'n-Nehda, ts.
- Megaşu, Abdülkadir, Ahmed Buarafe, **el-Fikru't-terbeviyye inde Malik bin Nebi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiatü Tilmisan, Kısmü el-Lugati ve el-Edep, Cezayir: 2012-2013.
- Meskavi, Omer, **Fi Suhbeti Malik bin Nebi**, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2013.

- Meyhub, el-Abid, **el-Fikru't-terbeviyye inde Malik bin Nebi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Camiatü Muhammed Haydır, Külliyyetu'l-Ulum el-İctimaiye, Cezayir: 2014.
- Nasır, İbrahim, **Usesu't-terbiyeh**, 2. Baskı, Ürdün Amman: Daru Ammar, 2007.
- al-Qudah, Ahmed, "el-Afgânî ve meşrûahu'l-ıslahî", **Cemâleddin el-Afgânî atâuhu'l-fikrî ve menhecuhu'l-ıslahî**, Ürdün: el-Ma'hedu'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslamî 5, 1999.
- Qumlil, Ali, **Suâlu's-sekâfe**, 2.Baskı, Fas: el-Merkez es-sakafi, 2011.
- Rahvi, Asiya, "Vadiyetu et-talim el-Cezayirî gadata el-ihtilal el-Ferensi ", **Mecelletü dirasat nefsiye ve terbeviye**, sy. 7, 2011, s. 58- 84.
- Rıza, Muhammed, **Ebu Bekr es-Sıddîk evvelu'l-hulefâi'r-râşidîn**, 2. Baskı, Mısır: İhya el-Kütüb el-Arabiye, 1950.
- Rızâ, Mahmud Cevad, **el-Fikru'l-Arabî et-terbevî el-İslamî. Et-teyârâtu'l-kubrâ fi'l-fikri't-terbevî el-Arabî el-İslamî**, Tunus: el-Munazzamatu'l-Arabiyyetu li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 1987.
- Rıza, Seyyid Reşid,,**Tarihu el-Üstazü el-İmam Muhammed Abduh**, Mısır: Dâru'l Menâr, h. 1344.
- Rousseau, Jean-Jaques, **Emil, et-Talimu mine'l-mehdi ila el-lehd**, (Arapçaya çev. Nazmi Luka), Kahire: e-Şeriketu'l-Arabiye li-Tibaa ve en-Neşir.
- Ruslan, Osman, **et-Terbiyetü's-siyasi inde Cemaati'l-İhvanü'l-Müslimîn**, Mısır: Daru en-Neşir ve et-Tevzi el-İslamiye, ts.
- Saadullah, Abulkasim, **Tarihu'l-Cezayir es-sakafi**, Beyrut: Daru al-Garb el-İslamî, 1998.
- Sabbâğ, Ali, "Maâlim Terbeviye fi'l-Fikri'l-Hadarî inde Malik bin Nebi, **Mecelletü el-ulumi'l-insaniye ve el-ictimaiye**, Cezayir: sy. 1, 2013.

- Sagiri, Ahmed, “Es-Siyasetü’t-Talimiyetu fi el-Cezayir (1923-1972)”, **Camiatü Küsantine Mecelletü Kısmi et-Tarih**, s. 83- 105.
- Sönmez, Şinasi, "Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basımına Yansımaları (1954–1962) ", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 6, sy. 12, 2010, s. 289-318.
- eş-Şahmerânî, Es’ad, **Malik bin Nebi mufekkiran ıslâhıyan**, 2. Baskı, Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1986.
- el-Şeybânî, Omar, **Min usesi’t-terbiyeti'l-islâmiyye**, 2. Baskı, Tripoli Libya: el-Münşetu'l-âimme li'n-Neşr, 1982.
- eş-Şeyh, Muhammed, **Bidâyetü'l-fikri’t-terbeviyyi'l-Arabî: Muhammed Abduh nemûzecen, es-sekâfetü'l-Arabiyye fi'l-karni'l-ısrîn**, Beyrut: Merkezi Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2011.
- Tahtavi, Rifaa, **el-Murşidu'l-emin li'l-benati ve'l-benin**, Kahire: Daru el- Kitâbi'l-Mısırî, 2012.
- Tarabichi, Georges, **Mu’cemu’l felâsife**, 3. Baskı, Beyrut: Daru et-Talia, 2006.
- el-Uveisi, Abdullah, **Malik bin Nebi hayatuhu ve fikruhu**, Beyrut: eş-Şebeke al-Arabiye li'l-Abhas, 2012.
- Vecdî, Nevvâr, **Sicillu mu'temeri Cem'iyeti'l-Ulemâi'l-Muslimîn el-Cezâiriyyîn**, Cezayir: Daru el-Marife, 2009.
- Wright, William Kelly, **Târîhu'l-felsefeti'l-hadîseh**, (Arapça'ya çev. Mahmoud Ahmad), Beyrut: Daru et-Tenvir, 2010.
- Yıldırım, Tamer, "Malik b. Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2011, c. 8, sayı: 2, s. 33-52.
- Yıldırım, Tamer, “Malik b. Nebi ve Kur’an Fenomeni Üzerine”, **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]**, 2013, c. 13, sayı: 1, s. 107-125.

Zayour, Ali, **el-Afganî ve Abduh fî işkâliyyâti't-terbiyeh ve'l-kıyem ve'e-lâva'yi's-siyâsî**, Beyrut: Müessesetü Izzeddin, 1993.

Zirikli, Hayreddin, **el-A'lam**, 15. Baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

<https://ar.m.wikiquote.org>

www.alhayat.com

<https://m.marefa.org>

<https://m.marefa.org>

<https://philospaper.wordpress.com>

<https://www.biyografi.net.tr>

Malik b. Nebi'nin Eserleri

Bin Nebi, Malik, **Beyne'r-reşâd ve't-tîh**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015.

Bin Nebi, Malik, **Devru'l-müslim ve risaletühü**, 7. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2017.

Bin Nebi, Malik, **Fikretü'l-ifrîkıyyeti'l-âsyeviyye**, 9. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015.

Bin Nebi, Malik, **el-Kadâya'l-kübrâ**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016.

Bin Nebi, Malik, **Mecalisu Dımaşk**, 4. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2012.

Bin Nebi, Malik, **fî Mehebbi'l-ma'rekeh**, 12. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016.

Bin Nebi, Malik, **el-Mes'eletu'l-Yehûdiyye**, 5. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2017.

Bin Nebi, Malik, **Mîlâdü müctema**, 10. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015.

Bin Nebi, Malik, **Muzekkeratu's-şahidîn li'l-karn**, 2. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1984.

Bin Nebi, Malik, **el-Müslim fî âlemi'l-iktisâd**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2014.

Bin Nebi, Malik, **Müşkiletü'l-efkar fi âlemi'l-İslâmî**, 12.Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015

Bin Nebi, Malik, **Müşkiletü's-sekafe**, 19. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016.

Bin Nebi, Malik, **Şürûtu'n-nehda**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015.

Bin Nebi, Malik, **Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî**, 11. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2016.

Bin Nebi, Malik, **ez-Zâhîretü'l-Şur'âniyye**, 13. Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2015.